

בני-עדר כבוד

תוכן העניינים

2	מהות החינוך הצבאי אל"מ יצחק זיו
5	שיחה עם קצינים ערב ראש השנה סא"ל יעקב
7	מלחמה נגד גרילה סא"ל צבי
15	השאלה הפלשטינאית ומשמעויותיה המדיניות סא"ל חיים
20	הגנת אירופה גנרל ז'. א. קילמנסג
27	הפיצוץ ההודי רס"נ חנן
34	סגן המפקד בנימין עמידרור
37	לקחי אג"מ סא"ל ח.
38	משני עברי הירדן סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן
52	ממדף הספרים מלחמת יום הכיפורים בספרות העולמית סא"ל יונה
55	על מוקשים ועל נזלת סא"ל שאול
59	אשנב למזרח התיכון רשתות ההגנה האוירית
62	קרב ארסוף מנחם שריד

העורך: סגן-אלוף אליצור פלד

עיצוב: דן דולב

מַעֲרָכוֹת

בית ההוצאה של
צבא הגנה לישראל

עורך ראשי: אל"מ יצחק זיו
צוות המערכות: רס"נ ש' אביבי, סג"מ ק' כותני,
מרכות המערכות: מ' דרורי
"מערכות-חימוש": קצין-עריכה רס"נ צבי פלד
"מערכות-פלס": קצין-עריכה אריה אבירם
"מערכות-ים": קצינת עריכה נעמי פרנקל
"קשר ואלקטרוניקה": קצינת עריכה מלכה שניר

קידם להוות עצמה פיזית להרתעת האויב. למנוע בעדו לפגוע ובעת הצורך להשיג הכרעה בשדה הקרב. אולם אין להפריד בין המוראל של העם כולו ובין המוראל הקיים בצבא. אופיה הטוטאלי של המלחמה המודרנית מחייב גיוס כולל של כוחות הגוף והנפש של הפרט והחברה למאבק. כושר הלחימה וכושר העמידה של עם תלויים לא רק בכושר הטכני והגופני אלא גם בסך כל הכוחות הנפשיים הפועלים בחיילים ובחברה כולה. כושרו האמיתי של צבא מודרני מתגלה במידת יכולתו לגייס בשעת מבחן את כל המשאבים הערכיים והטכניים של היחידים ושל החברה.

התפתחות דרכי הלחימה והשתכללות אמצעים, התפתחות החברה האנושית ועליית ערכו של האדם הביאו לכך שערכו של הפרט חשוב עתה יותר מאשר בעבר. עובדה זו בולטת יותר לנוכח המצב הקיים ברוב הארצות של שירות חובה המקיף את רוב בני גיל הגיוס באותה מדינה.

מחד, עלתה מאד רמת הדרישות שצבא מציג לחייליו באשר למחשבה ולשיקול דעת עצמאיים, לכושר התמצאות במצבים בלתי צפויים, למשמעת עצמית, ליוזמה ולתושיה. מאידך, התחזקו באדם המודרני הביקורתיות והספקנות ואין הוא נוטה, כבעבר, לציית להוראות שתכליתן אינה מובנת לו, שאינו מתקבלות על דעתו במובן הרחב של המילה, או שאינו מזדהה אתן. דרושה לחייל תחושת התכלית, המעוררת את הנכונות להילחם ונוסכת בו את האומץ למלא כל חובה, את היכולת לעמוד בסבלות המלחמה ואת הנכונות לתת את היקר לו מכל — את חייו.

אנשים אינם נולדים חיילים; הם הופכים חיילים תוך כדי תהליך של אימון וחינוך. האימונים, תפקידם לסגל את האדם ולהקנות לו כשרים מסוימים וידע מקצועי. השימוש הנכון בכשרים ובידע תלוי בהבנת תכליתם. תפקידו של החינוך הוא להביא את החייל לנכונות, שמשמעה הכרעה רצונית, הנובעת מתוך הכרה והזדהות עם המטרה. וכשאנו מדברים על מוראל בצבא, על חינוך לוחמים, מעניינים אותנו בעיקר מעשי האדם ונכונותו לפעול. באיזו מידה עושה החייל את המעשה הנכון בזמן הנכון בכל מאוור.

כשבאים לבדוק מצב מוראלי של פרט, יחידה או צבא שלם, המשימה אינה קלה. מוראל אינו נראה לעין, אלא על פי סימניו החיצוניים המופיעים בהתנהגות החיילים. מוראל אינו דבר מוחלט, אי אפשר למדודו כמותית ולעתים קשה לחזותו מראש בתקופת ההתכוננות. מוראל הוא פוטנציאל הגלום בתוך מעיינותיו הרוחניים של העם והצבא. כדי להפעילו בחיים חייבים לעורר אותו ולנצלו בצורה יעילה וזה תלוי בפעילות, בחינוך.

איך?

השאלה היא, איך? האם ישנה דרך בדוקה ומנוסה שאפשר להפעילה ולהיות בטוחים שאמנם נגיע לתוצאות המקוות? אין זו שאלה תיאורטית שניתן לפתרה במחקר מדעי, ליד שולחן במשרד או במעבדה. המדע והניסיון יכולים לסייע, אבל בפועל צריך לפתור אותה המפקד בשטח. הן הבכיר והן הזוטא, כל אחד ברמתו. ומאין יהיה הביטחון שאמנם הכין המפקד את חייליו, החדיר בהם מוטיבציה, נכונות, אם נכונה ההגדרה שמוראל מופיע רק על פי סימניו החיצוניים בהתנה-

מהות החינוך הצבאי

אל"מ יצחק זיו

בזמנים המודרניים שלנו מרביתם להזכיר ביטויים כמו הוזהרות, מוטיבציה, רוחו של עם וצבאו וכדומה. אפשר לכלול מונחים אלה במושג אחד כולל — מוראל. המוראל הפך לאחד הגורמים הבסיסיים הנלקחים בחשבון בהכנת אומה למצבי חירום.

מוראל הוא הכוח הנפשי המסייע ליחיד או לקיבוץ להתגבר על מכשולים אובייקטיביים ולבצע הן משימה יומיומית והן משימה מכרעת כמבחן הקרב. הוא הוא הגורם המפיק רוח באנשים ובקבוצות ומניעם לבצע מעל המוטל עליהם, מעל לכוחותיהם הרגילים ולעתים בניגוד לטבעם האנושי. זה אותו גורם המייצב ומאזן את האדם גם במצבים קשים. הוא הגורם המבדיל בין קבוצה מאורגנת ומגובשת היודעת לקראת מה היא חותרת ובין אספסוף המושפע מכל תנועה במצב. זה הוא הגורם הנותן את העצמה הרוחנית לעמוד בכל מצב ולהתגבר עליו תוך הפעלת יומה ותושיה.

ככל שהמבצעים העומדים בפני אומה הם חמורים יותר וככל שמשאביה הפיזיים הם קטנים יותר בהשוואה לאויב הפוטנציאלי, כן מקבל הגורם המוראלי משמעות מכרעת יותר. המוראל חשוב במיוחד בכוחות המזוינים של האומה, שמתפ-

גות החיילים, ובעיקר במבחן העליון — בקרב. המפקד מסוגל לבדוק, במידת דיוק סבירה, אם הכין את חייליו מבחינת הכושר, הידע המקצועי והפעולה בצוות. האם יש לו אפשרות לבדוק את המוראל, האם יכול הוא לחזות את התנהגות חייליו בקרב?

לדעתי, התשובה אינה פשוטה ואינה חד-משמעית. קיימים אולי גורמים רבים וחשובות מגוונות. קיים כאן קושי אובייקטיבי. אבל ההכרה שקיים הקושי, היא כבר תחילתו של הפיתרון. כיוון שהקושי מחייב פעילות חינוכית נמרצת יותר של החיילים והצוות. אם לא קיים הביטחון במדד האובייקטיבי לבחינת המוראל, האם אין זה מחייב להשקיע יותר במחשבה ובפעולה, כדי להגיע לביטחון מקסימלי שאמנם נעשה הכל, או כמעט הכל, להשגת דרגה גבוהה של מוטיבציה ונכונות? חשובה קודם כל התודעה הבסיסית שמוראל, מוטיבציה, נכונות, רוח צוות וכו' אינן תכונות הצומחות מעצמן. כל אדם המתכוון להנהיג אנשים לקראת מטרה מסוימת חייב להשקיע אישית הרבה להכנת אנשיו, חייבת להיות לו תודעה חינוכית.

כל פעילות מכוונת עם בני אדם טומנת בחובה יסודות חינוכיים, לא כל שכן הכנת לוחמים לקרב. ההשפעה החינוכית קיימת גם אם המפקד אינו מתכוון לחנך, כשכל כוונתו המוצהרת היא רק להדריך. עצם הפעלת בני אדם לקראת מטרה מסוימת היא פעולה חינוכית. ואם זה כך, אם ממילא ההשפעה החינוכית קיימת, חשוב שתובהר המטרה ותהיה חתירה מתמדת להשגתה. אין להיבהל מהתלבטויות וכשלונות זמניים. עצם הבנת חשיבות הנושא, החתירה העקבית למטרה, מבטיחה את האפשרות הסבירה להצלחה.

תודעה לחינוך ולטיפול המוראל הם שלב חשוב, אך בתודעה בלבד לא תושג המטרה. המחנך חייב לדעת מה הם האמצעים והשיטות בהן ינקוט כדי לחנך את חייליו. וכאן מתעורר קושי נוסף. האם אפשר להציע רצפטים בחינוך? האם קיימת דרך בדוקה לפיה אפשר לפעול לפי האימרה „זה ראה וקדש“?

לדעתי, אין בחינוך רצפטים. יתרה מכך, פעילות לפי רצפטים, היא מסוכנת יותר משהיא מועילה. כי אין דומה חברה אחת לרעותה. מסורת, הרגלים, אורח חיים וכו' שונים מחברה לחברה ומעם לעם.

חינוך הוא פעולת גומלין בין מחנך וחינוכי לכן הוא גם שונה בכל מסגרת ומסגרת ותהיה זו הקטנה ביותר. המפגש בין המפקד-המחנך עם תכונותיו ומרכיבי אופיו הפרטי, ובין חייליו בהרכב המקרי של הקבוצה, השוני באופי התעסוקה, במסורת, באיורה, מולידים סיטואציות שונות ומשתנות, שלכל אחת מהן צריך למצוא את הפתרון הרלבנטי. לא פעם קורה שתגובה זוהי של אותו מפקד על אותו אדם או קבוצה מביאה לתוצאות שונות. והתנודה יכולה להיות בין הצלחה מלאה לכישלון מוחלט. התגובה קשורה גם בכל מה שמתרחש מסביב.

אבני היסוד

למרות שאינני מאמין ברצפטים בחינוך, משוכנע אני שקיימים כמה אבני יסוד עליהם אפשר להתבסס בפעילות החינוכית. אבל הפרופורציה בין החלקים השונים, האינטנסיביות בהפעלה ההתאמה לימן, למקום ולאנשים היא כבר עניינו של המפקד המחנך. נסיונו האישי, מדועות, הכשרתו, הסייע של חבריו ומפקדיו הבכירים ולעתים גם של פקודיו יסייעו לו למצוא

את הדרך הנכונה. הייתי מנסה אפילו לומר שחינוך זו התלבטות מתמדת, בחינה וביקורת עצמית מתמדת לאור המטרה הסופית.

צבא הוא ביסודו מבנה חברתי שונה ממסגרות חברתיות אחרות, בעיקר משתי בחינות — האחת: הקיצוניות והטוטא-ליות של התביעות שהוא מציג למשרתים בו; והשנייה: מיעוט התמריצים החמריים לעידוד נאמנותו, מאמציו ונכונותו של הפרט. שני הבדלים אלה מחייבים לשים דגש רב יותר על חינוך הפרט ועל טיפוח המסגרות מכפי שנהוג בכל מסגרת חברתית אחרת.

החייל המגיע לצבא אינו „לוח חלק“. הקניית הערכים, השיתוף בתכלית ובהבהרת המטרות נעשים בכל אומה על ידי החברה כולה לכל הפרטים בה, במידה זו או אחרת. הטירון המגיע ליחידה צבאית מביא אתו מטען של ערכים, תרבות, הרגלי חיים, משמעת וכו'. תכונותיו של האזרח וערכי החברה אותם ספג חייבים לשמש כיסוד לחינוך החייל. לא שבירת האזרח, אלא טיפוחו. כי לאזרח הטוב יש נתונים טובים להיות גם חייל טוב. אולם הביטוי לטיפוח הערכים וההכרה, חייב להיות עמוק יותר בצבא, כך שתוגבר ההזדהות הכללית: חייב להינתן דגש רב יותר להעמקת הכרתו הרעיונית והידוק זיקתו של החייל למדינה ולערכיה; הוא חייב להבין ולהעריך נכונה את אחריותו, תפקידו וחלקו כחייל וכאזרח במדינה.

אין זו משימה קלה במדינה דמוקרטית בה קיימים חילוקי דעות בנושאים רבים. קל יותר לחנך לאמת אחת מוחלטת. אך נדמה לי, שבצה"ל ובמדינת ישראל, המכנה המשותף של רוב רובו של העם ובתוך זה של חיילי צה"ל, הוא זהה; יש לחזור ולטפח את השרשיות במולדת, את זכותנו להיות כעם חפשי ועצמאי, להתבסס על תרבותנו, על מורשת הקרב של העם בכל הדורות ושל צה"ל. יש לשלב את טיפוח ההזדהות באימונים ובתרגילים כמו גם בשעות הפנאי ובשיחות הסברה מיוחדות. רק אז נדע שעשינו את המקסימום בתחום זה.

הגורמים המשפיעים

ההכרה הכללית, ההזדהות עם העם והמולדת הם המביאים את החייל לקבל באופן עקרוני את השירות הצבאי, עם ההכרח שבכך, ואת הנכונות התיאורטית לעמוד בכל המשימות. אך זה אינו מספיק. נכונות בסיסית זו עדיין אינה מסוגלת להניע חיילים בקרב. חשובה כאן לא פחות התערבותו של הפרט ביחידה.

שני תחומים אלה, עד כמה שלא יראו שונים או מנוגדים ממבט ראשון, קשורים וניזונים אחד מהשני. ההכרה הכללית היא היוצרת את הנכונות הראשונית, כשהחיים ביחידה מגבירים אותה. אין זה תהליך חד-סטרתי. החיים ביחידה, כאשר מטפחים בה את החייל ואת רוח היחידה וקיימת בה שותפות אמת בין המפקד וחייליו, מגבירים את הכרתו של החייל בעמו ובמולדתו.

בשעת קרב אין החייל חושב על המולדת, על ערכים לאומיים או כלל אנושיים, ובקושי על ביתו ומשפחתו. הכוח המניע העיקרי בקרב עצמו הוא האמונה ביכולתו, בחבריו ובמפקדו. סביבתו הקרובה, השתלבותו והשתייכותו האמיתית ליחידה בה הוא משרת, הם המשפיעים, ברגע הקריטי של הקרב, על התנהגותו של החייל.

הפרט

חייל חייב להאמין בעצמו, ביכולתו ובחשיבותו. חינוך אין פירושו טיפול ותרני וסלחני, ההיפך הוא הנכון. מהחייל חייבים לדרוש את המקסימום כדי שיהיה לו הביטחון המלא בנשק אותו הוא מפעיל וביכולתו הפיזית לבצע משימה. אך אפשר להגיע למצב זה תוך התייחסות אליו כאל אדם. כשיבין מה נדרש ממנו ולאיוזו תכלית, יקלוט טוב יותר את החומר ויבצע מתוך רצון רב יותר. הטיפול בבעיותיו האישיות ושיחת ההסברה הן לא רק פעולות למתן עזרה או העברת מידע בתחומים שונים. במידה והן נעשות מתוך כנות והזדהות מטעם המפקד הן מעלות את ערכו של החייל בעיני עצמו. הוא מרגיש עצמו שותף למשימה, לצוות בו הוא פועל בהנהגת חברו-מפקדו. אין הוא סתם בורג אלא בורג במכונה גדולה אחת הפועלת בתיאום והתלוויה בפעולתו של כל מרכיב בנפרד. ההכרה בערך עצמו יביאו את החייל לפעול מתוך משמעת עצמית, יומה ותושיה.

הצוות

לצוות, ליחידה, חשיבות מכרעת בחיי הצבא. כי הפעולה של הפרט קשורה באופן הדוק ואורגני עם פעולת חבריו ביחידה. צוות אמיתי נוצר כאשר רוב רובו מורכב מאנשים בעלי הכרה עצמית ולהם מטרה ותפקידים משותפים. החייל החי והפועל בצוות, כאשר צוות זה מקובל עליו והוא מקובל על-ידי הצוות, מקובלות עליו גם הנורמות כפי שהן התגבשו תוך חיים משותפים לאור המסורת הכללית בצבא בכלל וביחידתו בפרט. גם אם אלה הטוענים כי אתויות לוחמים ורוח צוות, נורמות התנהגות ולחימה, הם הגורם המכריע בהנעת החייל בקרב אינם צודקים, נדמה לי, שאין חילוקי דעות בכך שזהו אחד הגורמים המכריעים. את הגיבוש של הצוות אין להשאיר לידי המקרה. ישנו כאן כר פעולה נרחב מטיפוח המסורת ועד לערבי הווי ושירה ופעולות ספורט.

ישנו עוד תחום נוסף שהמפקד חייב לתת דעתו עליו והוא החיים הפנימיים של הצוות.

צוות נוצר, פועל ומתגבש על ידי הפרטים המהווים אותו, אך מרגע שצוות מגובש כזה נוצר, הוא מקבל אישיות עצמית, מעין „רצון כללי“. החייל אינו מושפע רק מעברו או על-ידי מפקדו, ויהיה הוא אפילו מחנך אידיאלי, ותהייה לו התכונות הנעלות ביותר. החינוך הוא תהליך חברתי במובן הרחב של המילה ובו יש לצוות המגובש תפקיד ראשון במעלה. מפקד נכון ינצל את התכונות החיוביות של הצוות כעזר לפעילותו החינוכית וזאת כמובן במסגרת הנורמות המקובלות בצבא.

המפקד

מאז קיימות התנגשויות אלימות בין כוחות מזוינים, יש גם מפקדים המוליכים את אנשיהם לקרב. המפקד היה בכל הזמנים עמוד השדרה של הצבא. אבל התנגשות אלימה אינה אלא סופו של תהליך ממושך שעיקרו — הכנה מדוקדקת, אשר בלעדיה אי אפשר לקוות לנצח.

יעודו של המפקד הוא להיות מנהיגם של החיילים הסרים לפיקודו. בתחום תפקידו כמנהיג מוטלים עליו תפקידי חינוך ישירים ועקיפים המתמזגים עם תפקידו כמדריך, כמארגן וכמנהל של חיי יחידתו.

ברגע הקריטי של הקרב מקבל החייל פקודה, ועליו להתגבר על הפחד מפגישה עם הבלתי ידוע. באותו רגע — הפקודה היא שמויזה אותו, והפקודה באה מפי מפקדו, האיש שהוא רחוש לו אימון מלא. אימון כלפי מפקד אינו נוצר עקב צו, פקודה או כל הוראה פורמלית אחרת. הסמכות האמיתית של מפקד אינה מתחילה מהרגע בו מקבל הוא את דרגתו ומתמנה לפקד על יחידתו. אם כי מינוי זה מסייע. התנאי להצלחה של מפקד הוא שלא תהיה הפרדה בין שלב ההכנה והמעשה. מי שאינו מנהיג, מדריך ומחנך את אנשיו, מי שאינו מעצב את דמות חייליו ויחידתו — אינו יכול לקוות שהדבר יעשה מאליו, או שמישהו אחר יעשה את העבודה בשבילו, גם אם יש לו עוזרים המסייעים לו בכל תחומי פעולתו. המפקד חייב לחדור לכל תחומי החיים והפעילות של היחידה, להיות אחראי לכל מה שמתרחש, לשלוט על כל שלבי ההכנה, להכיר את אנשיו ולדאוג להם, לאמן אותם ולדרוש מהם הישגים, לטפח את היחידה וליצור אצל פקדיו את הרגשת ההדדיות והאימון. בין טיפוח האימון של החייל בעצמו, טיפוח רוח הצוות והאמונה במפקד קיים קשר הדוק ומיידי. כל חוליה חלשה או חסרה במסכת זו תפגום בשלמות חינוכו והכנתו של החייל והצוות. ונהפוך הוא. חינוך באחד משלושת התחומים האלה יש לו מיידי השפעה חיובית על הגורמים האחרים. חייל שמפקדו ייחס לו חשיבות וטיפח אותו יהיה איש צוות טוב יותר ויאמין יותר במפקדו אשר יוכל להשפיע עליו טוב יותר.

אין זו משימה קלה למפקד וביחוד למפקד צעיר לטפל באדם ובחינוכו; אך המאמץ כדאי, וחשוב להשקיע הרבה רצון ומחשבה.

סיכום

המלחמה המודרנית הביאה לעלית חשיבותו של הפרט והגדילה את הדרישות ממנו. מצב זה הביא לכך שיש לשים דגש רב יותר לטיפוח המוראל, המוטיבציה והנכונות. טיפוח זה נעשה בתהליך האימון והחינוך, שהם תהליכים משולבים המבוצעים על ידי המפקד שהוא המדריך, המנהיג והמחנך של חייליו. כדי שהמפקד יוכל למלא יעודו זה חייבת להיות לו תודעה חינוכית שתאפשר לו לפעול לפי הבנתו ולפי המצב בו הוא נתון, תוך שימוש מושכל ביסודות החינוך הצבאי:

א. העמקת הכרתו הרעיונית של החייל והידוק זיקתו למדינה ולערכיה;

ב. טיפוח האמונה של החייל בעצמו, ביכולתו ובחשיבותו;

ג. טיפוח רוח הצוות והאמונה בחברים;

ד. טיפוח האמונה בו כמנהיגם, המוליכם לקרב.

כך, לדעתי, תיווצר אוירה של חברות אמת בכל המסגרות הצבאיות אגב הקפדה על המשמעת הצבאית; תפתח מערכת יחסים אנושיים כנים ונכונים בין המפקדים לחיילים ובין החיילים לבין עצמם. על ידי כך נעצב יחידות מגובשות יותר, ובהן חיילים ומפקדים טובים יותר, בעלי מוראל גבוה, הנכונים ומסוגלים לבצע כל תפקיד שיוטל עליהם. ■

שיחה עם קצינים ערב ראש השנה

סא"ל יעקב

רשימה זו אמורה היתה להתפרסם בחוברת „מערכות“ של אוקטובר 1973. חוברת זו, אשר היתה כבר בשלבי הדפסה, נגנזה בשל המלחמה. הרשימה מהווה עיקרי שיחה עם קצינים ובשל תוכנה וערכה החלטנו להגישה לקראת ראש השנה תשל"ה.

המערכת

ורשה. מרד הגיטאות גם אינו מבחן או הוכחה לתכונות העם היהודי. רבים מפליטי השואה שלא לחמו באירופה לחמו במלחמת השחרור ועשו זאת היטב. הם לחמו כאשר היתה לכך תכלית, והלכו כצאן לטבח כאשר לא היתה תכלית למלחמה. הדבר החשוב בשואה אינו הדרך בה מתו יהודים אלא גורלו של העם היהודי כעם.

תמוה לעתים על שאנו מרבים להצטדק על שאירע בשואה. אני סבור שדרך הצטדקות זו נובעת מצורת החשיבה שלנו על הגולה — פרי החינוך שקיבלנו. למדנו כולנו שאנו טובים מהיהודי הגלותי, שהיה בווי, מושפל ומשועבד ולכן טיפח תכונות שליליות; ואילו אנו גאים, זקופים וחופשיים, ולכן יש בנו תכונות טובות יותר. אני מטיל ספק באגדה זו. היהודי בגולה אמנם נרדף וסבל, אך מעולם לא ראה עצמו נחות או בווי; תמיד הרגישו היהודים שהם עולים על שכניהם ותמיד היו גאים וזקופים בלבם. בנינו בדמיונו את דמות היהודי בגולה כפי שרצינו, כדי שנוכל להתנשא מעליו. את הטוב שבנו יחסנו להישגינו ואת הרע — למורשת אבותינו. אך לעתים קרובות ההיפך הוא הנכון.

לימדו אותנו שעלינו להיות גאים בכך שאנחנו נושאים נשק ולוחמים על עצמאותנו ועל חיינו ומתוך כך הסקנו שאלה שאינם נושאים נשק פחותים מאתנו. טעות היא בידנו: אנו נושאים נשק ומגינים בו על בתינו ומשפחותינו לא מפני שיש בנו תכונות טובות מאבותינו אלא משום שניתנה לנו אפשרות שלא היתה בידהם, להגן על קיומנו בכוח הנשק. לאבותינו שבגולה לא ניתנה זכות זו וגם לא היה בה טעם ולכן חיפשו דרכים אחרות להבטיח את שלומם וקיומם כיהודים, דרכים שונות בכל תקופה בהתאם לנסיבות.

האמצעים שלנו כוללים גם את נשקנו וגם את תמיכתה של הגולה — בכוחה הפוליטי והכלכלי.

כבוד הוא לנו לשאת נשק ולהגן על קיומנו וערכינו, אך לא פחות מכובדים וטובים מאתנו אבותינו ואחינו בגולה אשר מצאו בעבר את הדרך שהלמה את נסיבות חייהם ותקופתם, ומוצאים כיום כלים אחרים להגן על עצמם, לשמור על זהותם ולסייע למדינת ישראל.

מקובל לומר שמדינת ישראל בתקומתה זקפה את קומתו של העם היהודי. מדינת ישראל הישגיה מוצגים כשלב עליון בתולדות העם היהודי. מרבים לטעון כי מדינת ישראל שינתה את גורלו של העם היהודי ושוב הוא עם ככל העמים, שלהם ארץ ומדינה.

אני מפקפק בכל זאת. לא מדינת ישראל זקפה את קומתו של העם היהודי אלא העם היהודי, בשעה שזקף את קומתו. הקים את מדינת ישראל. התעוררותו של העם היהודי במאה האחרונה

מקובל עלינו שסיומה של שנה ותחילתה של שנה חדשה הוא הזמן לעשיית חשבון נפש.

מוסכם עלינו שבעשייתו מפשפש האדם במעשיו ולא במעשיהם של אחרים, ויודעים אנו שחשבון נפש עיקרו הוא מבט אל העבר ומסקנות לעתיד.

בערב ראש השנה מבקש אני שנושא חשבון הנפש שלנו יהיו שני ימים, „יום השואה“, ו„יום העצמאות“. בחרתי בהם כיוון שלא קיבלנו אותם מדורות קודמים אלא דורנו הוא שקבעם כימי זיכרון ומועד וכיוון שיחדיו הם מסמלים את העבר והעתיד של עמנו. העם היהודי יצר קשר בין שני נושאים אלה, השואה והעצמאות. על כן, רוצה אני לבדוק ולנתח את תכנם, וכדרך שמקובלת היום בעולמנו, להטיל ספק בדברים שהם מסמלים ולנסות — אם אפשר — לערער על-ידי בחינה את המוסכמות שהם מייצגים.

אולם שלא כמקובל על המורדים והמערערים שכה רבו בימינו, אינני רוצה בהרס לשמו ובחורבן שאין אחריו דבר, אלא מבקש אני — מתוך הביקורת והטלת הספקות — לבנות אמיתות חדשות, ולדעתי נכונות וכנות יותר וממילא גם משכנעות, יוצרות ובונות.

בפרסומים נוהגים לכנות את „יום השואה“ בשם „יום השואה והגבורה“; הכתובים מוסיפים ומלמדים כי השואה משמעה הליכתם של שישה מיליון יהודים כצאן לטבח ואילו הגבורה היא מרידתם של לוחמי הגיטאות והפרטיזנים. בבתי-הספר ובתנועות הנוער למדנו כולנו, שמרד הגיטאות הציל את כבודו של עם ישראל. מחקרים היסטוריים נכתבו כדי להוכיח שאחוז הלוחמים והמורדים נגד הנאצים היה גדול בין היהודים יותר מאשר בין עמים אחרים.

אני מטיל ספק בכל זאת. מרד הגיטאות, עם כל גדולתו, אינו מלמד דבר על השואה או על תכונות עמנו. אנו עם נבחר אך איננו גזע עליון — בני אדם אנחנו, ויהודים בשואה חיו ומתו כבני אדם. היו ביניהם טובים ורעים, אמיצים ופחדנים. הנורא שבשואה איננו בכך שיהודים מתו בדרך זו או אחרת, אלא בכליה שנגזרה על עם שלם על-ידי אומות בנות תרבות ועל-ידי העולם ששתק.

מרד הגיטאות היה מרד של יהודים שרצו לנקום בעצמם, שעה שרוב היהודים הטיל את חובת הנקמה על הדורות הבאים. מותם של לוחמי הגיטאות אינו מכובד יותר ממותם של שאר היהודים ואינו מעיד על תכונות טובות שיש בעם היהודי. אינני סבור שמיתה עם נשק ביד מכובדת יותר מאשר מיתה בכל דרך שבה שומר האדם על עקרונותיו, על צלם האנוש שבו. יהודי שמתעטף בטלית לקראת מותו ואם יהודיה שהולכת עם ילדיה למשרפות ומנחמת אותם אינם נחותים מלוחם בגיטו

מצאה ביטוי בהקמת מדינת ישראל ובמאבקם של יהודי הגולה על קיומם כעם. מלחמתה של מדינת ישראל על קיומה נמשכת וכך גם נמשך מאבקם של יהודי הגולה. בחוצות ניו-יורק ומוסקבה חיים ופועלים יהודים צעירים כמונו וביניהם מלומדים. מעותה ההיסטורית ממלחמתנו בארץ.

מלחמותיה של ישראל ומאבקם של יהודי הגולה מתלכדים. איפוא, יחדיו למאמץ העליון שעושה עם ישראל לשמור על זהותו וקיומו בעולם המודרני.

אמנים וספורטאים, שאינם נופלים מאתנו, ולעתים עולים עלינו. כאלה היו בעבר אבותינו, שעה שעזבו את הגולה ובאו לבנות כאן את ביתם ויהודים כאלה בימינו הם יהודי רוסיה, שמלחמתם על זכותם לחיות כיהודים אינה נופלת בגודלתה ובמשאינני יודע אם אמנם אנו שלב עליון בתולדות העם היהודי. אכן זכינו בחופש מדיני אולם תרבותנו וערכינו הרוחניים נופלים מאלה של אבותינו בגולה. את הארץ הזאת בנו חלוצים ומהגרים שבאו אליה בנעוריהם ואת מטענם הרוחני רכשו ויצרו בעיקר בגולה. אך בארץ עסקו לרוב בבניין חומרי וככל שגבהו בתינו נתגמדו ערכינו, אצולת הרוח היהודית נשארה ברובה בגולה. וכך כאשר נספו מיליוני יהודים בגולה הוכחדו רוב נושאי המורשת התרבותית והרוחנית של עמנו.

ואם לא די בכך נוספה על כך מכת ההתכחשות והטמיעה; חלקים גדולים של עמנו בארץ ובגולה מתכחשים לעברם. יהודים צעירים בגולה הם נושאי הדגל של תורות שנאה ואלימות ובתחומים רבים בחיינו בארץ נגררים אנו אחר כל תרבות קלוקלת.

מדינת ישראל תמלא את יעודה בתולדות העם היהודי אם הישגיה המדיניים והצבאיים יהיו כלי ואמצעי לטיפוח המורשת והערכים של עמנו.

אינני מאמין שניצחון מעיד על צדק. תולדות ההיסטוריה האנושית רצופים בנצחונות של עושי עוולה, וההיסטוריה של עמנו היא פרשת סבל של עם נושא שליחות וערכים.

הדבר היחידי בו יכולים אנו להתברך הוא, שבדורנו הצדק והכוח שילבו ידיים. אך אין בכך כל עדות על רמתנו המוסרית או על ערכינו. היהודים באושוויץ היו צודקים ממש כאותם יהודים שכבשו את ירושלים במלחמת ששת-הימים.

אני מטיל ספק אם אכן שונה גורלו של עם ישראל משעה שהוקמה מדינת ישראל. אמנם נוסף לו מכשיר רב כוח ועוצמה למלחמת הקיום שלו, אולם התחושה של „עם לבדד ישכון“ שליוותה את עמנו בגלותו עדיין ממשיכה ללוותו והסכנה לעצם הקיום, שריחפה על אבותינו, שוררת גם כיום. וכך בשינוי הנסיבות והתנאים עדיין קיימת רציפות הגורל של עמנו בעבר ובהווה.

מרבית דוברי על זכותנו לארץ ועל הקשר בין עם ישראל לארץ-ישראל. טוענים כי שרידי עברו של עמנו — הכולל המערבי ומצדה — הם המקנים לנו את זכותנו לארץ. זו אמנם אמת, אך לא כולה: מיציאת מצרים ועד מרד בר-כוכבא חלפו פחות שנים מאשר מחורבן הבית ועד ימינו. ברוב השנים הללו היינו בגלות, ואחרים ישבו בארץ הזאת במקומנו.

ואף-על-פי-כן סבור אני שזוהי ארצנו ומולדתנו ואין היא מולדת לשום אומה אחרת. שכן מעולם לא היתה הארץ מולדת לעם אחר ואילו לנו היא היתה מולדת תמיד. בתי-הכנסת שבגולה שפנו לירושלים, תפילותיהם של יהודים בגולה על שיבה ליציון והזיקה הרוחנית הבלתי פוסקת של עמנו לארץ הם שמקנים לנו זכות על ארץ-ישראל לא פחות מאשר הכולל המערבי ומצדה.

היהודים בגולה בעבר ובהווה אינם נופלים מאתנו. רמתם התרבותית בעבר עלתה על זו שלנו ועלינו לשאוף להגיע עדיה. יהודי הגולה כיום אינם חלק שולי של העם היהודי אלא שותף שהזכויות בכל הנוגע לבניין תרבותו של עמנו. העצמאות והכלים המדיניים של מדינת ישראל אינם ערך בפני עצמו אלא אמצעי להמשכת קיומו של העם היהודי ולטיפוח תרבותו.

אין משמעות וערך לקיום מדינת ישראל בלא זיקתה למורשת השואה ולגלות. בלי שני אלה מדינת ישראל היא תופעה שולית בתולדות האנושות, אולי פרק קטן בתולדות התנועות הלאומיות ואולי שלב פחות-ערך ומאוחר של הקולוניאליזם. אולם מדינת ישראל שלאחר הגלות והשואה מהווה אבן פינה בהיסטוריה של העולם כולו והוכחה ניצחת לתקוה, לאמונה ולשאיפה לעולם טוב יותר. כל עוד יאמינו בני האדם בעתיד טוב יותר ובכל מקום בו יחפשו אישור לתקוותם ואמונתם יהיו תקומת עם ישראל על רקע הגלות והשואה קרן אור באפילת ההיסטוריה האנושית.

דברים אלה חייבים להנחות כל קצין בדרכו. שנים ארוכות לימדו אותנו שראשיתו של צה"ל ב„שומר“ וב„הגנה“, בגדוד העברי ובבריגדה; סיפרו לנו שאנו צאצאי כובשי הארץ בימי יהושע, יורשי החשמונאים ותלמידי בר-כוכבא. דעתי שונה: סבור אני שבאותן מסגרות לחמות שפעלו לפני קום המדינה למד צה"ל להלחם, וכדמויות מופת בחר לו את גיבוריו הקדמונים; אך רוח הקרב של צה"ל היא תשובת עמנו לגלות ולשואה; זכרונות של מאות שנות רדיפה וסבל של יורשי השואה הם הרוח המרחפת בתוכנו בכל שעה שעמנו כיום בסכנה, ורוח זו מוליכה אותנו לניצחון.

מימים קדמונים סמלה נשיאת החרב את זכות האדם והעם לחרות באומות העולם וגם בעמנו. משום כך עלינו להיות גאים בנשקנו ולראות כבוד בכך שנעשינו עם מלומד מלחמה. אולם ייחודו של עמנו בכך, שחרותו אינה מטרה בפני עצמה אלא מכשיר להשגת מטרות רוחניות ותרבותיות, שרק הן נותנות טעם ומשמעות לחופש. במטרות אלו עלינו לראות את תכלית קיומנו ומלחמתנו.

סבור אני שמלחמה למען עניין צודק היא מעשה של כבוד. אנו מטפחים בקרב חיילינו ערכים של לוחמים, אנו מחנכים אותם להקרבה, לאחוות ולחמים ולדוגמה אישית. כל אלה דברים גדולים כאשר הם משרתים רעיונות צודקים, אך עשויים להיות פולחן של שכירי חרב כאשר אין רוח בצד. חובתנו היא לטפח ערכי לחימה, להציג את המלחמה בפני חיילינו כחובת כבוד וכזכות, אך עם זאת להזכיר להם השכם והערב את מטרות מלחמתנו, זכותנו וצדקתנו.

מלחמה

נגד סא"ל צבי

גרילה

בשטח ובזמן; האלימות קטנה בממדיה אך ממושכת, להבדיל ממלחמה סדירה שבה מופעלת אלימות רבה יותר ובמשך זמן קצר יותר.

בתקופתנו לבש המושג גרילה משמעויות רחבות יותר, פוליטיות-אידיאולוגיות. לוחמת הגרילה מוצאת מההקשר הצבאי ומתאפיינת כצורת לחימה בעלת תוכן חברתי-מהפכני.

לצורך דיוגנו אין לקבל את ההגדרה הרחבה והפופולרית של המושג גרילה, שכן גרילה היא בראש ובראשונה טקטיקה של לחימה, שאינה אופיינית רק לדרך לחימתם של גופים מהפכניים מבחינה חברתית-אידיאולוגית. גם צבאות סדירים עשויים בנסיבות מסוימות לפעול בשיטות הגרילה (לדוגמה: מבצע סטרלינג בצפון אפריקה במלחמת ה'2). ההיסטוריה רצופה דוגמאות של לוחמת גרילה של קבוצות ועמים לא-דווקא בנסיבות הכרוכות במאבק אידיאולוגי למען משטר חברתי חדש. המושג גרילה בניסוחו המילולי אינו מזרז במידה מספקת לכיוון התופעה שבה אנו דנים, ואילו בניסוחו האידיאולוגי אין מושג זה תואם את התופעה וכולל יסודות שאינם מהותיים לה.

עלינו לשאוף להגדרה המתמקדת במאפיינים הצבאיים של התופעה ואינה משייכת בהכרח צורה זו של לוחמה לאידיאולוגיות חברתיות כלשהן.

הגרילה היא צורת לחימה עתיקת-יומין המאפשרת לחלש מבחינה כמותית או מבחינה טכנולוגית ברמה האסטרטגית, ליטול את היוזמה ברמה הטקטית.

לוחמה בגרילה

המושג לוחמה בגרילה במשמעו הרחב מבטא שילוב של פעילויות צבאיות, פוליטיות וארגוניות-מנהליות היוצרות בצי-רופן שיטה מסוימת של לוחמה, בדרך כלל של כוחות הממשלה, להדברת לוחמי הגרילה.

ההגדרה המוצעת כוללת הבטים נרחבים וההבט הצבאי ביניהם אינו דווקא מכריע, אך במאמר זה נגביל את עצמנו לדיון בהבטים הצבאיים של הבעיה, אף שהדיון ילקה משום כך בחסר. ראוי כי תופנה תשומת-לב לתופעה ההיסטורית של צבאות שניצחו בקרבות אך הפסידו במלחמה, הכוללת כתופעה חוזרת ונשנית דווקא בסוג זה של לחימה — הלחימה בגרילה — אלגיריה וויאט-נאם הן דוגמאות בולטות אך בוודאי לא יחידות, של התפתחות כזו.

בניגוד להגדרה הכוללת של הלוחמה בגרילה, אשר בה הקריטריונים להצלחה או כישלון בלחימה מורכבים במהותם, נמצא כי בדיון בהבט הצבאי של לחימה זו הקריטריונים של הצלחה וכישלון פשוטים יחסית ונמדדים בעיקר בשני מרכיבים:

א. נטילת היוזמה מלוחמי הגרילה.

ב. השמדת לוחמי הגרילה.

בדיקת יעילות הלחימה בגרילה מהבט צבאי, צריכה, איפוא, להיעשות על-ידי בחינת תוצאות היתקלויות-הלחימה בשטח בין שני הצדדים — איזה צד יום את הפעילות הצבאית או הצליח ליטול את היוזמה תוך כדי קרב, מה מספר האבידות שנגרמו לשני הצדדים באדם ובציוד, ובעיקר מה מידת הצלחתם של הכוחות הלוחמים בכוחות הגרילה לסכל את מבצעים תוך כדי ביצועם או בפעולות-מנע.

לאסטרטגיה של לוחמת הגרילה על מאפייניה הצבאיים, האידיאולוגיים והארגוניים ניתן בתקופתנו פיתוח תיאורטי נרחב בכתיבה של קלאוזביץ, לנין, מארצה-טונג, ת.א. לורנס, לין פיאו, צ'ה גווארה ורג'יס דברה. לעומת זאת מועט ביותר העיסוק באסטרטגיה ובטקטיקה של הלחימה בגרילה. מדי פעם, בעיקר בצינוני לקחים של קרבות בכוחות גרילה, נשמעות הערות אי-נחת מהעתקת שיטות הלחימה הקונבנציונאלית לשדה הלחימה בגרילה, אך לא ידוע על ניסיון שיטתי לבחון את בעיית יישומם של עקרונות המלחמה לסוג זה של לחימה. צבאות סדירים שוגים שוב ושוב בהעתקת הטקטיקות המוכרות והמנוסות משדה-הקרב הקונבנציונאלי אל תחום הלחימה נגד כוחות גרילה.

לאחר מלחמת-העולם השניה ובעיקר בשנות החמישים והשישים של המאה רבו ההתלקחויות הצבאיות ברחבי העולם שהוגדרו כ"מלחמת גרילה". תמוה, איפוא, כי הוגי הדעות במערב העוסקים בחקר צורה זו של קונפליקטים, הירבו לציין בשורשיה והתפתחותה ואילו לצד השני של הבעיה — בלחימה בגרילה, מיעטו להקדיש שימת-לב. תמוהה עוד יותר העובדה שתורת האסטרטגיה שנתברכה בשנות השישים בפי-תוח תיאורטי נרחב באוניברסיטאות המערב ובעיקר בארה"ב, הוניה גם היא את העיון בסוגיות הלחימה בגרילה כצורת קרב ייחודי. האסטרטגים האמריקאים של שנות החמישים והשישים בצבא ובאוניברסיטאות הירבו לעסוק בפיתוחים תיאורטיים של מושגי האסטרטגיה הגרעינית ומאזן האימה הבינמצמתי. בניתוחי האסטרטגיה הגרעינית נמדדו מרכיבי העוצמה של הצדדים בסכסוך על-פי יכולת שיגור טילים וטונות של ט.נ.ט., ואילו האדם הלוחם והטקטיקות של כוחות קטנים, שהם גורמים מכריעים בלוחמת גרילה ירד ערכם לדרגת חשיבות מזערית.

לוחמת גרילה ולוחמה בגרילה — הגדרת המושגים

גרילה

המושג גרילה צמח בימי התנגדות הספרדים לכיבושי נפוליאון ב-1808. המילה גרילה (guerrilla) גזורה מהקטנה של המלה הספרדית guerra, שפירושה מלחמה. גרילה במשמעותה המילולית היא מלחמה קטנה, במשמע של עשיית מלחמה על-ידי קבוצות קטנות בלתי-תלויות זו בזו בשדה-קרב דליל ומפוזר.

הגדרת המטרה בלוחמה בגרילה

בלוחמה קונבנציונאלית, מנוסחות מטרות הלחימה בין היתר, גם במושגים של השתלטות על שטחים. למשמעות השליטה בקרקע בכלל וב„שטחים חיוניים“ בפרט מקום מרכזי בניסוח המשימה.

לעומת זאת, בלחימה בגרילה מאבדת השליטה בשטח מחשיבותה. המטרה העיקרית היא השמדת לוחמי הגרילה. השתלטות על שטח ללא השמדת לוחמי הגרילה משמעותה אי-ביצוע המשימה.

במלחמה קונבנציונאלית, מבטאת היכולת לגרום לאויב לסגת משדה-המערכה לעתים יותר מכל את הצלחת הכוחות התוקפים, שכן נסיגת האויב היא המאפשרת את ההשתלטות על השטח. בלחימה בגרילה יש לעתים קרובות לנסיגת האויב משמעות של כשלון הכוח הלוחם בגרילה. חוקי המשחק שונים ואף הפוכים. הנסיגה וההתחמקות מהקרב תהיה משימתם העיקרית של כוחות הגרילה בקרב שלא הם יזמוהו ושלא מובטחת להם בו עדיפות. בעיית הכוחות הנלחמים בגרילה היא למנוע את היעלמות האויב, נסיגתו והתחמקותו מהקרב היוזם על-ידיהם.

כאמור, הגרילה היא טקטיקה המאפשרת לחלש מבחינה כמותית או טכנולוגית ברמה האסטרטגית ליטול יוזמה ברמה הטקטית. סוד הצלחתם של כוחות הגרילה הוא בנקיטת יוזמה ותקיפת מטרות נבחרות במועד ובשיטה הרצויים להם, וחמיקה מקרבות כל אימת שהם יזמים על-ידי כוחות נגדיים עדיפים בעוצמתם. לוחמי הגרילה נוטים לגיידות ואינם כבולים למתקני-קבע כגון קווי-הגנה, מעוזים, מתחמים ומתקנים צבאיים ההכרחיים לקיומו של צבא סדיר (הטעונים איתור ואיסוף פרטים מודיי-

עיניים עליהם לצרכי התקיפה). כל אלה כמעט אינם קיימים בלחימת גרילה — לוחמי הגרילה חמקמים, יוצאים ממחבואיהם המוסווים ומתרכזים לפעולה רק ערב ההתקפה ומתפוררים שנית לאחריה. „משך החיים“ של המודיעין על משימת לוחמי הגרילה קצר, איפוא; אנשיה נמצאים בתנועה מתמדת והידיעות הנאספות על היערכותם ועוצמתם מתיישנות במהירות.

המודיעין הוא „צוואר הבקבוק“ של לוחמה בגרילה והשגת מודיעין מושלם לצורך תכנון מבצעים נגד לוחמה, נדירה, גם כאשר יש לכוחות הנגד-גרילה שירותי מודיעין יעילים. לעתים יבוצעו מבצעי נגד-גרילה על סמך ידיעות מודיעין חלקיות או אף קלושות.

בלוחמה קונבנציונאלית, מודיעין מפורט על עוצמת האויב, היערכותו ויעילותו הוא תנאי מוקדם לתכנון. מבצעי לוחמה בגרילה יבוצעו גם בתנאי אי-ודאות לגבי מיקום ועוצמה מדויקים של לוחמי הגרילה. האיתור המדויק יבוצע לעתים תוך כדי לחימה. יתר על כן, גם כאשר המתקפה על כוחות הגרילה מבוצעת על יסוד מודיעין מספק בפירוטו — וכאמור, מקרים כאלה נדירים — יש לכוחות הגרילה תצפית על צירי ההתקדמות הצפויים של הכוחות הבאים לפעול נגדם המסוגלים לספק התראה שתגרום לפיזור כוחות הגרילה לכל עבר. בתנאים אלה קשה להשיג הפתעה ובעיקר כשהמדובר בכוחות נגד-גרילה הלוחמים בשיטות לוחמה סדירות. כוחות הגרילה משנים במהירות את היערכותם והמודיעין שנאסף עליהם לפני הפעולה מאבד הרבה מערכו.

הקושי העיקרי בלחימה בגרילה אינו בהשמדת האויב אלא באיתורו ומניעת התחמקותו. הבעיה כיצד ליצור יכולת לאיתור מדויק של כוח הגרילה תוך כדי לחימה בו ולמנוע התחמקותו

היא הציר העיקרי של הטקטיקה נגד-גרילה במבצעים יזומים. בספרו „שלטון ומרדנות — לקחי מלאיה וויאט-נאם“ (יצא בהוצאת „מערכות“) מביא הרברט תומפסון סיכומים חודשיים משנת 1964 על מבצעי כוחות קטנים נגד-גרילה בויאט-נאם (בכוח למטה מגדוד אך לפחות בעוצמת כיתה):

מתוך 59,996 מבצעים — 451 מגעים.

מתוך 72,794 מבצעים — 406 מגעים.

מתוך 73,726 מבצעים — 491 מגעים.

הממוצע הוא, איפוא, מגע אחד לכ-150 מבצעים, ואפשר מאוד שהמספרים אינם משקפים את מלוא חומרת המצב, שכן איננו יודעים כמה מהמגעים היו ביוזמת האויב ובחזקת הפתעה לכוחות הנגד-גרילה (לדוגמה, מארבים). כן אין סטטיסטיקה זו משקפת את תוצאות המגעים ויש לקבל את הנחתו של תומפסון כי במקרים רבים היה המגע דל-ערך.

נראה לי, כי אחד ההבדלים המשמעותיים בין לחימתנו באר-גוני הטרור הפלסטינאיים ובין לחימתם של האמריקאים והדרום-ויאט-נאמים בויאט-קונג הוא שבמציאות הישראלית כמעט ולא קיימת בעיית ההתמודדות הצבאית בלחימה. שלא כבויאט-נאם, היה נצחוננו הטקטי מובטח בכל היתקלות-לחימה עם חוליות ארגוני הטרור עד כה. ניתן איפוא לסכם ולנסח את הבעיה הטקטית המרכזית של הלחימה בגרילה ביכולת ליצור מגע יזום עם הגרילה, שיאפשר להביא לידי ביטוי אפקטיבי את העדיפות הכמותית, האיכותית והטכנולוגית שלנו בכל קרב נתון.

יחסי הכוחות

התיאורטיקנים של לוחמת הגרילה הירבו לעסוק בשאלת יחסי הכוחות בין כוחות הגרילה והנגד-גרילה. במאמרו על „מדע לוחמת הגרילה“* עורך ת.א. לורנס חישבים מתמטיים על היקף הכוחות לו נזקקו התורכים כדי להשיג סיכוי סביר להדביר את המרד הערבי בשנים 18—1916, וקובע: „הם (התורכים) נזקקו לעמדה מבוצרת כל 30 קילומטרים רבועים ואי-אפשר היה לקיים עמדה בפחות מ-20 אנשים. התורכים נזקקו, איפוא, ל-600,000 איש כדי לעמוד בפני כלל מזימות הערבים המקור-מיים. לא עמדו לרשותם אלא כ-100,000“. לורנס מביא ניתוח זה, כדי להוכיח כי מלכתחילה לא היה לתורכים סיכוי סביר להדביר את המרד הערבי.

מאריצה-טונג קובע שבשבעת הכללים שלו על עקרונות הגרילה, יחס סביר של חמישה לוחמים נגד-גרילה מול כל לוחם גרילה (מבחינת לוחמי הגרילה), ובגירסה מאוחרת יותר אף הרחיב את הפער ל-10 לעומת לוחם גרילה אחד.**

נראה שמונח „יחסי-כוחות“ במשמעות האסטרטגית — שהוא בעל חשיבות מוכרת בלחימה קונבנציונאלית, בעיקר בתחומי עוצמת הכוחות של כוח תוקף לעומת כוח מגן המחזיק בקרקע — מאבד את משמעותו במלחמת גרילה. בפיליפינים היה היחס לוחם נגד-גרילה אחד לעומת שני לוחמי גרילה; בקניה 20:1; במלאיה אף 40:1.

במלחמת גרילה נודעת חשיבות ניכרת להשגת עדיפות בכוח

בכל קרב נתון. ב„שבעת הכללים של לוחמת הגרילה“, מיד אחר שהוא קובע „מבחינה אסטרטגית יחס כוחות של 1 ל-5“, מוסיף מאריצה-טונג „מבחינה טקטית — יחס כוחות של 1:5“. הבעיה המכרעת של שני הצדדים היא ריכוז כוחות טקטיים בתנאי קרב נזילים ורבי-הפתעות. בכל מבצע נזקקים כוחות הנגד-גרילה לכוחות רבים יותר ביחס לאלה של הגרילה, שכן לוחמי הגרילה מציבים מארבים או מבצעים מבצעים אחרים בשיטת פגע-וברח אשר בה הפתעה והמהירות מחפים במידה מסוימת על נחיתות ביחסי כוחות, ואילו על כוחות הנגד-גרילה להקצות כוחות לחיפוש ואיתור לוחמי הגרילה, לשמירת מגע עמם ולהשמדתם וכן כוחות נוספים לסריקה ולחסימת דרכי הנסיגה. קיים יחס אי-סימטרי בין הדרישות לריכוז כוח של שני הצדדים הלוחמים. שלא בדומה למבנה הכוח בהתקפה על כוחות סדירים ומבוצרים, המתאפיין בריכוז מירב עוצמתו ללחימה ובהקצאת כוחות קטנים יחסית לסיוור ולחסימות, יושקע בלוחמה בגרילה מירב הכוח בדרך כלל בסיוור ובסריקה לאיתור האויב לפני הקרב ובמהלכו, לחסימת אפשרויות הנסיגה של יחידות הגרילה, ולעתודות המיועדות לניצול מהיר של הזדמנויות שיווצרו בעת איתור לוחמי הגרילה. כוחות אלה יהיו גדולים בהיקפם מהכוחות שיוקצו ל„קרב האש“ המתוכנן עם לוחמי הגרילה.

מבצעים יזומים נגד לוחמי גרילה נושאים לעתים קרובות אופי של מבצעי סריקה. כוחות הנגד-גרילה מתפזרים ביחידות-משנה קטנות הפועלות בשטח נרחב יחסית וכך נוצרים לעתים מצבים, בהם, על אף העדיפות הניכרת של כוחות הנגד-גרילה המשתתפים במבצע, עשוי הכוח היוצר מגע-אש עם הגרילה להיות קטן בעוצמתו מזה של כוח הגרילה, או בלתי-מספיק לכיתורו והשמדתו. בכך שוב משיגים לוחמי הגרילה את מטרתם — עדיפות טקטית גם בתנאי נחיתות מערכתית. יש לבנות כוחות-משנה במבצעים נגד גרילה בעוצמה מספקת להשמדת כל אויב נתון בגזרה או לפחות בעוצמה שתאפשר להם לרתק את הגרילה ותיתן בידי מפקד המבצע שהות לרכז כוחות נוספים בגזרת ההיתקלות לתגבור הכוח שבמגע-אש ולחסימת צירי הנסיגה הצפויים של לוחמי הגרילה. לעתים קרובות מכריעות הגמישות והמהירות של העתקת כוחות לתגבור מהיר של הכוחות העומדים בקשר עם לוחמי הגרילה, את גורל הקרב.

המשגה העיקרי במבצעי הסריקות הצרפתיים בהודו-סין היה כניסה לקרב ב„אזורי המחיה“ של לוחמי הגרילה עם מסגרת כוח נתונה אשר נדרשה לפתור בעיות שאויב בלתי-ידוע בעוצמתו עלול להעמיד בפניה ולאחר שהכוח נלכד בקרב בתוך שטח הגרילה, כמעט ולא יכול לצפות לתגבורת שתשנה את יחסי הכוחות הטקטיים באורח מכריע לטובתו.

המסוק נתן לראשונה בידי כוחות הנגד-גרילה את אופציית ההכרעה על-ידי ריכוז יתרון כמותי בכוח ובעוצמת אש ובכך הפך לנשק-מפתח בסוג זה של לחימה.

מודיעין

במבצעים נגד-גרילה נודע למודיעין תפקיד מרכזי. תכליתו של המודיעין הצבאי הטקטי בלוחמה נגד-גרילה היא לספק למפקדים ידיעות שיאפשרו להגדיל את מספר מגעי הלחימה היוזמים עם האויב.

* ת.א. לורנס — מדע לוחמת הגרילה — פורסם לראשונה ב„רבעון הצבא“ הבריטי XCI באוקטובר 1920.
** פירוט — ראה הקובץ בעריכת אלון (מיל) י. הרכבי „על הגרילה“, (הוצאת „מערכות“ 1971) עמ' 22.

ב. „צוותים כחולים” — מחלקות חי”ר שהוטסו במסוקי תובלה בגובה ובמרחק טיסה של מספר דקות מאחורי „הצוותים הלבנים”. תפקידם להיכנס לקרב אחר איתור כוחות גרילה על-ידי „הצוותים הלבנים”. לעתים, כשהיתה מצבת כוח האויב גדולה מכדי יכולת המחלקות להשמידו, היה תפקיד המחלקות לרתק את יחידות הגרילה עד להגעת כוחות נוספים במסוקים.

ג. „צוותים אדומים” — מסוקים חמושים ברקטות ומקלעים למתן סיוע מידי. מסוקים אלה טסו מאחורי מסוקי „הצוותים הכחולים”.

שלוש הפלוגות יבילות-המסוקים של הגדוד היו מסוגלות להפעיל את כלי-הנשק האורגניים שלהן, מסוקי תקיפה וארטי-לריה, כדי לטפל מיידית בכוחות אויב קטנים שנתגלו במהלך הסיוע האוירי. לעתים חייבו צרכי האיסוף המודיעיני עצמם כניסה לקרב לשם חשיפת עמדות לוחמי הגרילה וגילוי עוצמתם. סיוור האויר היו משולבים בהורדת פטרולים לסריקה רגלית להשלמת האיסוף לגבי פרטים שלא ניתן לראות מהאויר. לעתים הוחדרו סיוורים קטנים ובודדים לעומק שטח הגרילה, ולוחמי הגרילה, שנתפתו להיכנס לקרב עם כוח קטן ולכאורה מספיק, הופתעו כאשר לאחר זמן קצר ביותר הותקפו על-ידי כוחות בעוצמה ניכרת, שכבר נמצאו באיזור סמוך והמתינו בכוננות גבוהה לאיתור האויב.

סוכנות איסוף נוספת שהוכיחה יעילותה בוויאט-נאם היא סיוור חרש של יחידות סיוור ארוכות-טווח. סיוורים אלה חודרים בלילה ובהסתר ללב „שטח-המחיה” של הגרילה, מסתתרים שם ובשעות היום מקיימים תצפיות יום לאיתור תנועות גרילה.

המודיעין הטקטי נגד-גרילה מתיישן במהירות. הערובה היחידה לאי-התיישנותו של המודיעין היא בתרגומו המידי למבצעים נגד-גרילה ולפיכך המודיעין מכתוב במידה רבה את העיתוי לביצוע.

הלוחמים, הארטילריה, המטוסים והמסוקים חייבים להיות בכוננות מתמדת לפעולה נגד כוחות גרילה שיתגלו על-ידי המודיעין. מידה כזו של תלות במודיעין אינה קיימת במבצעי לוחמה סדירה והמפקדים, ובעיקר הדרגים המדיניים, מתקשים

בלוחמה קונבנציונאלית עיקר עבודתו של קצין-המודיעין היא איסוף מודיעיני מקדים—מודיעין לקראת מבצע ומודיעין מסכם לאחר המבצע. צרכי הלחימה נגד-גרילה מחייבים פיתוח יכולת איסופית מיוחדת תוך כדי מבצע. סוכנויות האיסוף העיקריות תוך כדי לחימה נגד-גרילה הם חקירת שבויים, סיוורים ובעיקר סיוור מודיעין במסוקים ותצפיות.

חוקרי השבויים פוזרים בכל אחד מכוחות-המשנה המשתתפים במבצע ונעים עם כוחות החוד, הגששים והסיירים. משימתם היא עדכון המפקד הישיר בידיעות שיאפשרו לו איתור מדויק של כוחות הגרילה בגזרת אחריותו על-ידי חקירה מיידית של אנשי גרילה מייד עם תפיסתם. לעתים, בהעדר ידיעות מספיקות מסוכנויות אחרות, יבוצעו מבצעים מיוחדים במטרה „לחטוף לשוון”. במקרים מסוימים ייעשה שימוש בשבוי כמורה-דרך אל כוחות הגרילה המסתתרים. שימוש מידי במודיעין המופק מחקירות שבויים מחייב חופש פעולה למפקדי כוחות-המשנה לשינוי מהיר של התכנון בהתאם לאפשרויות או לסיכונים החדשים שיתגלו בחקירה הקרבית.

שימוש במסוקים כסוכנויות איסוף בעת מבצעים נגד-גרילה הוכיח את יעילותו בוויאט-נאם. כוח סיוור מעופף הנמצא זמן רב מעל שטח הגרילה סופו שיגלה את פעילותה. לוחמי הגרילה יכולים לקיים כושר הסתתרות טוב לזמן קצר, אך פעולות ממושכות נגדם מאלצות אותם לצאת מ„חוריהם” וסיוור אוירי במסוקים מעל לשטח סופו שיגלה אותם.

דיביזיית פרשי-האויר האמריקנית הראשונה שפעלה בוויאט-נאם מסוף 1965 ועד 1970 ככוח-מחץ אסטרטגי לאיתור יחידות גרילה והשמדתן, בעיקר בשיטה של סריקות רחבות-היקף, נתקלה תדיר בבעיות של מודיעין בלתי-מספק לצרכי התכנון. דיביזייה פותחה טקטיקת איסוף מודיעין תוך כדי מבצע על-ידי סיוור מודיעין-מבצעים משולבים שבוצעו על-ידי פלוגות הסיוור של גדוד הסיוור הדיביזיוני. כל פלוגת סיוור כללה שלושה יסודות:

א. „צוותים לבנים” — כיתות סיוור מוקטנות במסוקי תצפית קלים. צוותים אלה טסו בגובה נמוך במהלך טיסה של מספר דקות לפני יתר הכוחות.

גם הגדרת לוח-הזמנים בתכנון נמצאת לא אחת בלוחמת גרילה, לאחר מעשה, כאומדן לא מבוסס. הבלתי-צפוי רב לעתים מן הצפוי. רוב הקרבות נגד-הגרילה קצרים בזמן אך לעתים קרובות יהיה הכרח להקדיש זמן רב ובלתי ידוע עד ליצירת המגע — השלמת המבצע עשויה להיות כרוכה במרדף או בהמתנה במארב, שלבים שחשוב זמן מדויק לגביהם הוא בחזקת ניחוש. בלחימה בגרילה ראוי, איפוא, להתייחס למושגים הללו כאל מושגים גמישים ולהימנע מהגבלת המפקדים בשטח על-ידי הגדרות מוקדמות נוקשות בשלב התכנון. הגב-לתו של המפקד בתחומי שטח וזמן נוקשים עלולה לעתים למנוע ממנו את האפשרות לבצע את משימתו.

תכנון מוקדם ומתן חופש יוזמה למפקד הזוטא

גם במקרים של מבצע יזום ומתוכנן היטב נגד-גרילה מאבד התכנון המוקדם מתוקפו לאחר קרב הפתיחה. בנסיבות הקרב מהיר-התנועה ורצוף-ההפתעות, התכנון האופייני הוא התכנון החפז. המפתח להצלחה הוא בתפישה מהירה של המפקדים את המצבים המשתנים וההזדמנויות והסכנות החדשות שהם יוצרים, בכושר האלתור של המפקדים והחיילים בניצול הזדמנויות אלה, ברמת אימון גבוהה ויכולת ביצוע קפדניים, ובלשון משותפת ועבודת צוות מתואמת בין האלמנטים של קרקע ואויר.

מאפייני שדה-הלחימה בקרבות הגרילה שונים מאלה של שדה-הקרב בלחימה הקונבנציונאלית. אלה לרוב התנגשויות קצרות בין כוחות קטנים, התנגשויות מטווח קרוב והתנגשויות שלע-תים הן בלתי-יוזמות.

שדה-הקרב דליל. ההתנגשויות עלולות להיות מרוחקות זו מזו ולעתים אין סיוע הדדי באש בין הכוחות המעורבים בלחימה ובין כוחות שכנים.

הלחימה נושאת אופי של מרדף סריקה רצוף-היתקלויות, שבו המעבר מנרדף לרודף ולהיפך עשוי לעתים להיות מהיר ביותר. המפקדים הבאים במגע-אש הם מפקדי פלוגות, מחלקות וכי-תות. המפקדים ברמת גדוד, חטיבה ודיביזיה עוסקים בארגון הכוחות, בתכנון, בנייה המבצע הכולל והקצאת הסיוע, אך יחידות הלחימה הן היחידות הקטנות וההחלטות בשדה-הקרב של הגרילה מתקבלות על-ידי מפקדים זוטרים. יש לכוון את הכשרת המפקדים הזוטרים לפעולה מסוג זה, שאינה דומה לפעולת לוחמה סדירה, ובעיקר חינוך עצמי של הדרגים הבכירים להניח למפקדים הזוטרים חופש החלטה לפי שיקור-ליהם-הם ולהימנע מתופעות מוכרות של קרבות מ"מים המנו-הלים מרחוק על-ידי מפקדים בכירים. אלו הן בעיות ראשונות במעלה שיש לתת עליהן את הדעת בסוג זה של לחימה.

מגבלות הפעלת עדיפות טכנולוגית וכמותית בלחימה בגרילה

ניסחנו את הבעיה העיקרית של כוחות הנגד-גרילה כיכולת ליצור מגעים יוזמים עם כוחות הגרילה, שיאפשרו להביא לידי ביטוי אפקטיבי את העדיפות הכמותית והטכנולוגית לסיכול מבצעי גרילה והשמדת לוחמיה. עם זאת, אין להגזים בהפעלת-יתר של עדיפות טכנולוגית וכמותית כסיוע ואף כתחליף לחשיפת לוחמי הנגד-גרילה בהתמודדות הישירה עם הגרילה. העיקרון של מיצוי העדיפות הטכנולוגית והכמותית בכל קרב

לעתים להסתגל למחשבה, כי בלחימה נגד-גרילה טמון המפתח להצלחה במידה מכרעת במודיעין. ידיעות מדויקות על מיקום הגרילה יקרורות ולא תמיד ניתנות להשגה על-פי הומונה לצרכי תכנון מוקדם, ועל כן יש לנצלן בתבונה אך בראש ובראשונה במהירות, בטרם יתיישנו.

גמישות בהגדרות: „שטח חיוני“, „גבולות גזרה“, „לוח זמנים“

בלוחמה נגד-גרילה קשה להגדיר את קו החזית בין כוחות שני הצדדים. הכללת גזרה רחבה מדי של אזורים „נגועי“ גרילה במסגרת המבצע, עלולה לגרום פגיעה באוכלוסיה שאינה משתפת פעולה עם הגרילה ובכך תושג תוצאה רצויה לגרילה. מאידך גיסא, מאחר שברוב המקרים לא ידוע בדיוק היכן מסתתרים לוחמי הגרילה ומהו הפיזור שלהם, ניכרת נטיה מובנת אצל המתכננים הצבאיים במבצעים נגד-גרילה להרחיב את תחומי איזור הפעולה.

בלוחמה נגד-גרילה, מאבד המונח „שטח חיוני“ לעתים תכופות את משמעותו הקלאסית. במקרים רבים מתברר מהו השטח החיוני רק במהלך הקרב עצמו.

של שינויים מהירים בקרב ואי-צמידות לתכנון. נוסף לכך את הצורך לאתר מראש בג'ונגל בסיסי סיוע לארטילריה, שטחי נחיתה למסוקי הארטילריה ופיזור עירוני תחמושת ופגזים, ויובן כי הבעיה הלוגיסטית בסוג זה של מבצעים בוויאט-נאם היתה סבוכה ביותר.

בלחימתנו בארגוני הטרור הפלסטינאיים לא הגענו לדרגה כזו של גודש אמצעים וכוחות, אולם ראוי לבחון אם במבצע כראמה ובמבצעים ב"פתח-לנד" לא היתה הפעלת כוחות גדולים יחסית של חי"ר, שריון, ארטילריה וחיל אויר כרוכה בתשלום מחיר במהירות וניידות הכוחות, אשר איפשר לחלק ניכר של המחבלים באיזור לברוח.

צורה אחרת של הפעלת טכנולוגיה כתחליף ללחימה במגע קרוב היא הפעלת חיל-אוויר וארטילריה נגד מטרות גרילה. להפצצות מרוכזות של חיל-האוויר והארטילריה השפעה פסיכו-לוגית מטרדה על לוחמי הגרילה, אך אין להגזים ביכולתם להסב לגרילה אבידות בנפש. פיזורם של לוחמי הגרילה וכושר ההסוואה המעולה שלהם מקשים על איפונם. בדרך כלל אין הם מהווים "מטרות ארטילריות" כדאיות והנזקים שנגרמים להם בנפש קטנים.

לוחמי הגרילה בוויאט-נאם למדו להכיר את השפעות מטוסי התקיפה והארטילריה והפעילו אמצעים פאסיביים שהפחיתו את האפקטיביות של ההפצצות כשיטה. הוכח, כי הפצצות מאסיביות כשלעצמן אינן מסוגלות למנוע פעילות של לוחמי גרילה נחושים בדעתם. לפי עדותו של לויט' גנרל גאלבין על המצור על קא-סאן ב-1968, "הטיל חיל האוויר האמריקני עד סוף מרס 13,000 טון פצצות וכוחות הקרקע המשולבים האמריקניים

נתון הוא בר-תועלת עד רמה מסוימת, אשר מעבר לה חל גם עליו חוק, התמורה הפוחתת" עד היותו לרועץ למפעיליו. לאור ההנחה — הנכונה כשלעצמה ברוב המקרים — כי מיצוי היתרון הטכנולוגי של כוחות הנגד-גרילה בהפקת עוצמת אש וניידות, חוסך בחיי לוחמים — ערך חשוב ביותר בחברה המערבית ובמיוחד בישראל — מתלוות הנטיה להפרזה בהפעלת היתרון הכמותי והטכנולוגי בהנמקות חברתיות-מוסריות שקשה להתמודד עמן. שילוב סיוע אוירי, ארטילרי ולעתים גם כוחות שריון במבצעי סריקה נגד-גרילה מסבך, מסרבל ומאט את המבצע באורח ניכר, ונפגמים הגמישות, המהירות וקלות התנועה, שהם גורמים חיוניים למניעת בריחתם של לוחמי הגרילה.

תכנון המבצעים נגד-הגרילה בוויאט-נאם הוכתב במידה רבה על-ידי התפישה כי אין להעלות על הדעת מבצע ללא סיוע מאסיבי. לעומת זאת, התיאום בין כוחות הסיוע לבין עצמם ובין כוחות הסיוע והדרג המסתער הוסיפו לתכנון אילוצים רבים, שכן בנוסף לתיאום תנועות המסוקים של הכוחות הלוחמים והסיוע, שהיה מורכב כשלעצמו, נתעוררה תמיד התלבטות בתיאום התנועה והאש על הקרקע ובעיקר במרחב האווירי, כאשר כל אחד מהאלמנטים הפועלים מחייב שיתוק זמני של האלמנטים האחרים. מפצצים, מטוסי-קרב, מסוקים וארטילריה אינם יכולים לפעול בו-זמנית באותו מרחב אוירי, ויש לתאם בדקדקנות את פעילותם. תיאום כרוך לעתים בסיבוכ התוכנית ובהאטת לוח-הזמנים של הביצוע המתוכנן. הסיוע המאסיבי גרר בהכרח גם סרבול לוגיסטי ניכר ביישום העיקרון לפיו האספקה תנוע מייד בעקבות הכוחות המסתערים גם בנסיבות

משדה-הקרב על-ידי פעילות רצופה ומרוכזת של תנועה ואש.

לוחמה בגרילה — מלחמת התשה

אחד המשגים המסוכנים ביותר בלחימה בגרילה — והרווחים ביותר — הוא הניסיון לחסלה במתקפות מרוכזות. הניסיון מלמד, כי מבצעים כאלה נוקם רב לעתים מתועלתם.

כבר הדגשנו בפרקים הקודמים את הקשיים המיוחדים באיסוף מודיעין למבצעים נגד-גרילה ואת בעיית ההתיישנות המהירה של מודיעין זה ולאור זאת הצורך בתרגום מיידי של המודיעין למבצעים. הניסיון לאגור מודיעין עד מועד המבצע כרוך לעתים בהתיישנות המודיעין. יתר על כן, לאור השאיפה להפעיל כוחות ניכרים יגבר הלחץ להרבות ביעדים לתקיפה גם כשאין מודיעין מספיק למטרות אלו.

הקטנת הגמישות והאטת קצב המבצעים, האופייניים למבצעים גדולים, נותנים בידי כוחות הגרילה שהות מספקת להתחמק מאיזור המערכה.

טקטיקה של מבצעי סריקה נרחבים אך חד-פעמיים לא תדביר את כוחות הגרילה שכן גם אם, "ניקוה" שטח הסריקה מכוחות אלה הם עשויים לחזור ולהשתלט עליו שנית בתום המבצע. ניתן לסכם, כי מבצעים גדולים נגד גרילה הם בובזניים במידה רבה, מבחינת עוצמת הכוחות המופעלים במבצעים אלה לעומת התוצאות המושגות. בלוחמת גרילה נמדדות התוצאות באפקט הפסיכולוגי-תעמולתי לא פחות מאשר בהישג הצבאי הממש, ולעתים אף יותר. מבחינה זו שואפים לוחמי הגרילה דווקא אל היוצא-דופן והמוזעז, לפעולות שיעוררו הדים חזקים בדעת-הקהל ויחלישו את האמון העצמי של כוחות הנגד-גרילה. מבצע ענק חד-פעמי, בו מופעלים כוחות נגד-גרילה גדולים, עשוי לעתים לשרת את האינטרסים של הגרילה ולהעניק לה רווחים פסיכולוגיים-תעמולתיים נרחבים. היוצא-דופן שבהפעלת כוחות גדולים במבצע מורכב, מבלטי ומאשר את מידת החשיבות של כוחות הגרילה כגורם שלא ניתן לחסלו או לגרום לו נזקים חמורים גם כשכוחות הנגד-גרילה פועלים נגדו במלוא עוצמתם הטכנולוגית והכמותית.

התקדימים ההיסטוריים מלמדים, כי את הגרילה לא ניתן להדביר בשיטת לוחמה המבקשת להשיג הכרעה במבצעים חד-פעמיים, שבהם מופעלים כוחות ניכרים ולזמן קצר. לחימה בגרילה דורשת אורך-רוח והתמדה בפעילויות זעירות לאורך זמן. הישגי הלחימה בגרילה נמדדים בהצטברות הכוללת במאון הלחימה.

הדברת הגרילה תושג רק בלחימת התשה. סיכויי הצלחתה של הלחימה בגרילה, כדוגמת הטקטיקות הנקוטות על-ידי הגרילה עצמה, הם דווקא בפעולה ממושכת ורצופה של מבצעים נגד-גרילה, ובעוצמת פעולה נמוכה העדיפה על פעילות חד-פעמית נגד-גרילה בעוצמה ניכרת. פעילות נגד-גרילה ממושכת בשטח, בשיטת ההתשה, תמנע מכוחות הגרילה יכולת להתארגן מחדש בשטח ותאלצם לעבור לרפנסביבה ולהקדיש את מרצם ומשאביהם לפתרון בעיות ההגנה של המשך קיומם-הם, עד שתיוותר להם רק אנרגיה מעטה לפעולות יזומות, או אף עד שישותקו כליל.

והדרום ויאט-נאמיים ירו למעלה מ-100,000 פגזי ארטילריה על עמדות האויב, אך החיילים הצפון ויאט-נאמים הסדירים נחושי ההחלטה הוסיפו לקדם את חפירותיהם עוד ועוד לעבר מצודת קא-סאן... לידם של הצפון ויאט-נאמים התנהל המבצע בהתאם לתכנית".

לחימה בגרילה בטקטיקה של הגרילה

מאלפת העובדה, כי דווקא בוויאט-נאם, שבה התנהלה המלחמה בגרילה תוך עדיפות טכנולוגית נחרצת ושפע גשק מתוחכם, היתה גם התפתחות של טקטיקה אחרת נגד גרילה. טקטיקה זו הדגישה כי בסוג זה של לחימה חייב הגורם האנושי להיות הגורם הדומיננטי. את כוחות הגרילה ניתן לנצח על-ידי אימוץ שיטות הלחימה שלהם; בכל מקרה שבו הדבקות באורח הלחימה של כוחות הגרילה כרוך בויתור על היתרונות שמעניקה הטכנולוגיה לכוחות הנגד-גרילה יש לוותר על היתרונות הטכנולוגיים בעוצמת-אש ואף בניידות ולדבוק בטקטיקת לוחמת הגרילה.

הטקטיקה של הגרילה מבוססת על העקרון שכוחות הנגד-גרילה יהיו בתנועה ואילו כוחות הגרילה במארב. התקפות הגרילה על עמדות מבודדות וניתוקן, שהיו אופייניות לפעולות הגרילה בהודו-סין ובוויאט-נאם, נועדו גם הן במקרים רבים למשוך למארב כוחות תגבורת שנו לעזרת העמדה המנותקת. התנועות ההכרחיות של הגרילה מבוצעות ככל האפשר בלילות. ביום מוסווים לוחמי הגרילה ואורבים לטרפם. הסבלנות היא אחת מתכונות היסוד העיקריות הנדרשות ממפקד גרילה, ואורח הפעולה עד יצירת המגע פאסיבי ואיטי.

הטקטיקה של לחימה נגד כוחות גרילה בשיטותיהם הם, שואפת להפוך את הקערה על פיה — כוחות הנגד-גרילה יארבו לכוחות גרילה שבתנועה.

נסינו בלחימה בארגוני הטרור הפלסטינאים ממחיש בצורה בולטת את האפקטיביות של שיטת המארב על כל גווניה. ההישגים המרשימים בקטילת המחבלים ובסיכול תוכניות הפיגוע שלהם היו במה שקרוי לחימה פאסיבית, ולמעשה, ביישום ובמציאו של טקטיקת המארב. את טקטיקת המארב ניתן ליישם בלחימה נגד-גרילה גם במבצעים יזומים. ניתן לסגל שיטות תנועה אל אזורי הגרילה בהסתר והפעלת כוחות באיזור היעד בשיטת המארב. טקטיקה כזו עשויה להיות אפקטיבית יותר מהתקפה מיידיית על היעד הבאה בעקבות, "תנועה רועשת" אל היעד.

בוויאט-נאם נוסו בהצלחה פעולות לחיסול גרילה על-ידי יחידות שהונחתו בהסתר ממסוקים בעומק אזורי הגרילה, הגיעו לאזורים אלה במסעות ארוכי-טווח, או אף הוצנחו בלילות לפעולות עצמאיות שנמשכו ברציפות כשבוע ימים. הכוחות נעו רק בחשיכה והסתתרו באור-היום. הם פעלו במארבי-לילה ותצפיות-יום של כוחות קטנים ועשו שימוש ניכר בחוליות צלפים (הצלפה היא סוג מסוים של מארב).

פתרון הבעיה העיקרית בלוחמה נגד-גרילה — איתור לוחמי הגרילה — מושג בשיטה זו על-ידי המתנה פאסיבית וסבלנית בהסתתרות שקטה, בניגוד לשיטות השגורות המתכוונות לפתור את בעיות האיתור ומניעת ההתחמקות של לוחמי הגרילה

השאלה הפלשטינאית ומשתעויותיה המדיניות

סא"ל חיים

במזה"ת: הסכסוך הערבי-ישראלי הפך מאז משבר קובה, באוקטובר 1962, למוקד פעיל של התמודדות אסטרטגית בין ברה"מ וארה"ב; מטבע הדברים מרכיבי השונים של הסכסוך, ובכלל זה השאלה הפלשטינאית, נוצלו ליצירת התנאים לכך; מעורבותה הצבאית והמדינית של ברה"מ הלכה והעמיקה בעשור האחרון, כשהיא נשענת בעיקר על הכוחות הקיצוניים והמיליטנטיים בעולם הערבי, ובכלל זה ארגוני המחבלים. מאמר זה נועד לסקור את קווי ההשפעה העיקריים של משחק המעצמות במזה"ת על התהוותה של השאלה הפלשטינאית כפי שהיא מוצגת לנו כיום.

עלייתו של הגורם הפלשטינאי למפה המדינית

הנסיבות בתחילת שנות ה-60 היו של עליה ניכרת במתיחות הבינערבית, על רקע של בדלנות וגאות של רגשות לאומניים פריטקוליסטים בעולם הערבי: התפוצצותו של האיחוד הערבי הראשון עם התפרקותה של הקהיליה הערבית המאוחדת (ספטמבר 61); ההפיכה בתימן (ספטמבר 62) והמלחמה שהתפתחה שם בעקבותיה בין השבטים המלוכניים וכוחות המשלוח המצריים (1963—1967) כאשר ערב הסעודית ומצרים ניצבו למעשה זו מול זו; הסכסוך המזוין בין אלג'יריה ומרוקו על רקע דרישות טריטוריאליזם (1963); המשבר העירקי-כורדי. באותה עת החל להתבהר גם בזירה העולמית תהליך של פרטי-קולריזם ופלורליזם, שמצא ביטוי חד אחרי משבר קובה באוקטובר 1962, בעיקר בין סין וברה"מ ובין צרפת וארה"ב. במקביל זכתה תנועת הפ.ל.ג. האלג'ירית בהישג עצום הטמון בהסכמי אוויין ממרס 1962 שקבע את עצמאותה של אלג'יריה, ופרץ סכסוך אלים בין צפון-ויאט-נאם ודרומה על רקע עליית כוחה והצלחת מבצעה של תנועת המחתרת הדרום-ויאט-נאמית (הויאט-קונג).

אין ספק כי המפגש בין נסיבות חברתיות ופוליטיות בפרק זמן מסוים, לבין הימצאותו של איש בעל כושר שכנוע ויכולת מבצעת, מפתח תהליך של התארגנות/התגבשות של קבוצה לוחמת. ואם יש רקע כגון השאלה הפלשטינאית, מזהה קבוצה זו את עצמה עם מטרות נשגבות של "התהוות לאומית" ושל "מאבק לשחרור לאומי".

האיש, שהיה זמן רב בלתי ידוע וחיפש את הדרך אל הצמרת, כמנהיגם של הפלשטינאים הוא יאסר עראפת, בן למשפחה עזתית שהיגרה למצרים בשנת 1920, שם נולד 9 שנים מאוחר יותר. עראפת ראה את עצמו במשך שנים רבות כמצרי לכל דבר, ובתור שכזה היה אחד מפעיליה של תנועת "האחים המוסלמים" בקהיר, עד להפיכת ה-23 יולי 1952. בעקבותיה ניתן לו להבין כי

השאלה הפלשטינאית עולה לבמה הבינלאומית כל אימת שהטיפול המדיני בסכסוך הערבי-ישראלי מקבל חיות מחודשת, דבר המתעורר בדרך-כלל בעקבות מלחמה או מתיחות צבאית גוברת. לאחר תבוסתן במלחמת השחרור, דאגו מדינות ערב לשמור על חיותה של שאלה זו כטיעון מדיני בעל משמעות אנושית-טראגית הן לצרכי פנים והן לתצרוכת של מדיניות חוץ. ערביי הארץ שנטשו את מקומות מגוריהם במהלך המלחמה, או אף לפני, אל מעבר לקווי שביתת הנשק, הושארו כפליטי-נצח אומללים ומוכי גורל. הדבר התאפשר, יורידית, באשר ארגון האומות המאוחדות הכיר במעמדם זה, העניק להם סיוע ותרומות, וזיכה אותם בהחלטה מדצמבר 1948 הדורשת עבורם אפשרות של בחירה בין שיבה למקומות מגוריהם לבין קבלת פיצויים חומריים. גם הממלכה ההאשמית שסיפחה לעצמה בשנת 1951 את יהודה ושומרון, שתושביהם הפכו לירדניים לכל דבר, סירבה עד עצם היום הזה להעניק את האזרחות הירדנית לאותם ערביי הארץ שמוצאם מחלקי ארץ-ישראל בקווי שביתת-הנשק. השאלה הפלשטינאית עלתה, איפוא, כבעיה של פליטי מלחמה שצריכה למצוא את פתרונה ככזאת. ביטוי יורידית בינלאומי חוזר לראיית השאלה הפלשטינאית כבעיית פליטים ניתן גם אחרי מלחמת ששת הימים, בהחלטת מועצת הבטחון 242 מ-22 נובמבר 1967, שמהווה את הבסיס המוסכם היחידי על כל הצדדים לסכסוך, כולל המעצמות, לקידום הסדר שלום צודק ובר-קיימא במזה"ת. זאת גם על פי החלטת מועצת הבטחון 388 מ-22 אוקטובר 1973, אשר כזכור כללה 3 סעיפים: הפסקת-אש; ביצוע מלא של החלטת 242 על כל סעיפיה; פתיחת מ"מ בין הצדדים לקידום הסדרי שלום (ועידת ג'נבה).

אלא, מעשית, השאלה הפלשטינאית החלה כבר בשנות ה-60 המוקדמות לקבל אופי מדיני אחר החורג מסוגיה אנושית של פליטים לעבר בעיה מדינית של עם ערבי נוסף, המחפש את זהותו העצמית ומקווה להגשמת עצמאות לאומית. ברור כי הפעילות החבלנית, ובעיקר הפרסום שניתן בעתונות העולמית לפעילות זו, שימשה גורם שתירם להתהוות המדינית החדשה של השאלה הפלשטינאית. אולם, אין ספק כי אלמלא היו נסיבות מיוחדות במערכת הבינלאומית, ובזירה המזרח-תיכונה, לא היה בפח"ע לבדו כדי להביא לתמורה כלשהי בשאלה הפלשטינאית.

הפעילות החבלנית הערבית ליוותה אותנו בכל אורך שנות קיומנו כמדינה עצמאית, אך כשם שזו לא הביאה בשנות ה-50 להעלאת השאלה הפלשטינאית כסוגיה מדינית-לאומית, יש להניח כי אלמלא הרקע הבינמצמתי גם הפח"ע של שנות ה-60 וה-70 לא היה מוביל לכך. משמעות הדבר כי את המניעים לעלייתה עתה של השאלה הפלשטינאית כבעיה לאומית יש לחפש לא בתמורות שחלו, או לא התחוללו, בקרב הפלשטינאים עצמם, אלא דווקא בהתפתחויות הנסי-בתיות (קוניקטורות) שנוצרו עקב מאבק המעצמות ומשחקן

תפקידה של התנועה הסתיים מעשית עם עליית „הקצינים החופשיים” לשלטון, ובעזרתו של אנוור אלסאדאת צורף לפקולטה להנדסה, בניין וכבישים באוניברסיטת קהיר, בסתיו 1952. במסגרת זו התיידד עם מוחמד חידר, אחד ממנהיגי של החזית הלאומית האלג'ירית, ובעל קשרים עם אנשי צמרת מצריים, שהפך למדריכו הפוליטי: בשנת 1954 עשה לשחרורו ממאסר בלתי צפוי, ביחד עם מרבית חברי „האחים המוסלמים” שתנועתם נקשרה בנסיון ההתנקשות בנאצר, ופעל לשילובו במסגרת של תנועה פלשטינאית; זו התארגנה באוניברסיטת קהיר, ובחופשות הקיץ פעלה ברצועת-עזה תחת פיקודו של קולונל מוצטפא חאפז (שנהרג ב-1956 ע"י חבילת תופת שנשלחה ע"י המודיעין הישראלי). עראפת הזניח במהרה את „המאבק נגד הציונות”, בהעדר תנופה שתוביל אותו לצמרת, והעתיק את מושבו לכווית שם מצא הכנסה מכובדת כמהנדס, אם כי לא הפסיק את פעילותו הפוליטית שנשאה אופי של ערבויה בין קנאות מוסלמית אותה רכש בתנועת „האחים המוסלמים”, לבין פעלתנות פלשטינאית שנתאפשרה הן בשל הרקע המשפחתי שלו והן בשל פעילותו ברצועת-עזה בשנים 1956—1958.

המפגש הנסיבתי בין ההתפתחויות במזה"ת (ובעולם) לבין האיש אירע בשנת 1963: ידידו מתקופת הלימודים, המנהיג האלג'ירי מוחמד חידר הזמינו לאלג'יריה והפגישו שם עם אישים סורים. לסורים היה עניין ל„חמם” את הגבול עם ישראל על רקע סיום עבודות מפעל המים הארצי, כשהסיבה העיקרית נעוצה היתה בענינם להופיע בפסגה הערבית שעמדה להערך ברבאט, בינואר 1964, כמנהיגי „המאבק נגד הציונות ולמען שחרור פלשטין”. להמחשת הדבר נזקקו לתנועה פלשטינאית מתחרה לזו של אחמד שוקיירי שקשריו עם נאצר היו טובים, והרי בדיוק את ג'מאל עבד אלנאצר הם חפצו לנגח על „הפקרת החזית נגד ישראל בגלל מלחמה שהוא מנהל נגד הערבים בתימן”. עראפת התאים לתפיסה הסורית דאז, ובעזרתם הפעילה, אכן הקים בלבנון ארגון מחבלים שכלל זרוע מדינית-הסברתית וזרוע חבלה שנקראה „פתח” — בהיפוך הסדר — ראשי תיבות בשפה הערבית של „תנועה לשחרור פלשטין”. היפוך ראשי התיבות נועד להעניק נופך אופרטיבי, באשר „פתח” פירושו „נצחון” או „כיבוש”, ששילבה את דמיונם של הצעירים הפלשטינאים שהלכו בטל בבירות, דמשק או רבת-עמון, מה עוד שלזרוע החבלה ניתן השם „עאצפה” שפירושו סופה.

מכאן ואילך, הוזינו ההתפתחויות בזירה העולמית, ומשחק המעצמות במזה"ת, את התפתחותו של ארגון „פתח” כתנועה בעלת משקל מדיני בלתי מבוטל. המאבק הבינמעצמתי בזירה האסיאנית הניע את הסובייטים לבחור במזה"ת כאזור בו ינהלו את „מתקפת הנגד” האסטרטגית שלהם מול ההתערבות

הצבאית האמריקנית ב„וויאט-נאם, ונוכח האיום הסיני שהחל ללוש ממדים מדאיגים בברה"מ. הצלחותיה של ברה"מ בתימן, רד"ת, סומליה ואלג'יריה, והישיגיה בהודו על רקע סכסוכה עם פקיסטאן, פתחו סיכויים טובים להצלחתה של „מתקפת-נגד” כזו. כמשענת למאמצי החידרה וההתבססות הסובייטית במזה"ת ומזרח לסואץ, ראתה ברה"מ בנכוחות קבועה של צי המלחמה שלה במימי הים התיכון, אשר החלה בפועל בשנת 1964, כשלב ראשון לקראת נוכחות ציית דומה באוקיאנוס ההודי. אלא שנוכחות זו חייבה מציאת נמלי שירותים ובסיסים יבשתיים ליחידות האוויר של הצי הסובייטי, במדינות השוכנות בחופי ימים אלה. משסירבו בן-בלה ונאצר להעניק שירותים ליחידות הצי הסובייטי בנמלי אלג'יריה ומצרים, ונוכח עמדתן העוינת לכך של יוגוסלביה ואלבניה, נשארה סוריה כאלטרנטיבה היחידה למאמציה של ברה"מ בכיוון זה. אך זו לא מיהרה להעניק יתרונות צבאיים לסובייטים בשטחה. אלא שלגבי סוריה הדלתות לא היו נעולות באשר הסורים נזקקו לסיוע הצבאי הסובייטי בחימום הגבול עם ישראל. ברה"מ ראתה במדיניות סורית מיליטנטית דרך יעילה להגברת תלותה בסיוע הסובייטי, ועקב כך להחלשת כושר המיקוח של דמשק בהתנגדותה להעניק בסיסים לצי המלחמה של ברה"מ בשטחה. יתר על כן, הסובייטים הניחו כי מלחמת ההתשה הסורית נגד ישראל על רקע הפעלת „המוביל הארצי” תביא בסיכומו של דבר להתלקחות מחודשת בסכסוך הערבי-ישראלי, דבר שיחייב את נאצר להיגרר למלחמה נגד ישראל, וכתוצאה מכך להשען באורח מאסיבי על הסיוע הצבאי הסובייטי. התמיכה הסובייטית בתוקפנות הסורית כללה מטבע הדברים גם תמיכה וסיוע לארגון ה„פתח” ולפעולות החבלה שלו, דרך לבנון, סוריה וירדן, בשטח ישראל. לתמיכה הסובייטית טית היתה, כאמור, מטרה אסטרטגית של החלשת העורף המזרח-תיכוני של ארה"ב ונאט"ו, במקביל לערעור החזית המערבית ע"י הגברת ההתקרבות הסובייט-צרפתית, אך בעיקר של התבססות צבאית סובייטית לאיגוף סין מדרום. מדיניות זו הובילה כידוע לאירועים שהביאו להתלקחותה של מלחמת ששת הימים, ביוני 1967.

שילוב הפלשטינאים במשחק המעצמות במזה"ת.

מלחמת ששת הימים, ובעיקר תוצאותיה, פתחו תקופה חדשה בעימות הישראלי-ערבי, שהתאפיינה בהקשר הפלשטינאי, ומנקודת ראות בינלאומית, בהתפתחותו של קשר אינטגרלי בין פתרון תוצאות מלחמה זו לבין פתרון שורשי לסכסוך הערבי-ישראלי. הראשון מבין מנהיגי העולם שהגדיר קשר זה היה הגנרל דה-גול שקבע מיד לאחר המלחמה כי „צריך למצוא פתרון שורשי לסכסוך בין עמי ערב וישראל”. את פתרון הבעיה עדיין ראו כולם, כולל הממשלות הערביות, גם לאחר מלחמת ששת הימים, בנסיגת ישראל מהשטחים (או משטחים) שכבשה במלחמת יוני 1967, ובפתרון „הולם” לבעיית הפליטים; ואכן ברוח זו נתקבלה החלטה 242 במועצת הבטחון ב-22 נובמבר 1967, ואח"כ ע"י הצדדים לסכסוך, אם כי עם פירושים שונים. נשיא מצרים, ג'מאל עבד אלנאצר, שקיבל אף הוא את החלטה 242 כבסיס להסדר כולל בין מדינות ערב וישראל, נכון היה לקבל גם את „תכניות רוג'רס” מאוקטובר 1969 להסדר מצרי-ישראלי וירדני-ישראלי, שכללו

סעיפים הנוגעים לפתרון השאלה הפלשטינאית כבעיה של פליטים. כזו היוותה השאלה הפלשטינאית גם סעיף, במהות של פליטים ולא של עם פלשטינאי, בדיוני שגרירי 4 המעצמות באו"מ, שקיימו פורום לשושיניויות על הסדרים מדיניים במוזה"ת על בסיס החלטת מועצת הבטחון 242, שיושגו בסיוע תיווכו של השגריר המיוחד של האו"מ — גונאר יארינג.

ההתפתחויות המעשיות באיזור העניקו, לעומת זאת, לארגוני המחבלים, ובמיוחד לארגון „פתח“, כר נרחב לפעולה מדינית, הסברתית/תעמולתית וטוריסטית גם יחד: המפלה של הצבאות הערביים במלחמת ששת הימים אילצה את המדינות הערביות לשמור, פחות או יותר, על הפסקת-אש בחזיתות עם ישראל; המאבק המדיני של הערבים, אשר נועד להביא באמצעים פוליטיים לביטול תוצאות התבוסה הצבאית במלחמת ששת הימים, חייב שמירת מתח וציר לחימה פעיל נגד ישראל; הימצאותם, לאחר המלחמה, של למעלה ממיליון פלשטינאים נוספים בצל ה„כיבוש“ הישראלי ביהודה, בשומרון וברצועת עזה, מצד אחד, ועובדת קיומו של ארגון „פתח“, וארגוני שוליים אחרים של מחבלים, מצד שני, איפשרה קיום ציר של לחימה פעילה נגד ישראל במסגרות של „פעולות של התנגדות עממית ומחתרתית נגד הכובש הישראלי“. ארגון „פתח“, ובעקבותיו ארגוני השוליים האחרים, התימרו או כמו היום להמריר את האוכלוסיה הפלשטינאית בשטחים נגד הממשל הצבאי הישראלי, ולבצע מעשי הרס וחבלה בכל מקום שאפשר, בכל אמצעי שניתן, ובלא אבחנה בין הקרבנות, אם ישראלים הם או לאו, אם גברים או נשים הם או זקנים וטף.

העובדה כי ארגוני המחבלים קיימו בפועל, או לפחות בתודעה העובדה כי ארגוני המחבלים קיימו בפועל, או לפחות בתודעה 1967 ו-1968, על רקע תבוסה ערבית, ומפלה של צבאו-תיהן הסדירים של מדינות ערב, תרמה במישרין לעליית קרנם ומשקלם ברחוב הערבי. גם בשל כך נגררו ממש-לות-ערב להעניק להם בסיסים, סיוע חומרי ותמיכה מורא-לית, למרות שהשליטים הערביים הסתייגו ממידת ההשפעה הגוברת שהיתה להם בקרב ההמון, בשל עליית יוקרתם כ„לוחמי מחתרת“. התעמולה הערבית הציגה אותם ככאלה תוך גיפוח מעשיהם נגד ישראל שתוארו כ„הירואים“. אם פעולותיהם הטוריסטיות היו מוצלחות או לאו, כפי שלעיתים תכופות אירע, שיקפו הודעותיהם על הפעולות בישראל הזיות דמיוניות יותר מאשר מציאותיות. הן זכו לתהודה עצומה בעולם הערבי, ולכיסוי נרחב בעתונות העולמית, והמערבית בפרט. שופרות התעמולה של המדינות הקומוניסטיות, ובמיוחד אלה של ברה"מ, הציפו את העולם בתיאורים מרהיבים על מעשים שהיו או לא היו, אשר תוארו כפעולות התנגדות לגי-טימיות של פרטיזנים ערביים נגד הכיבוש הישראלי של שטחים ערביים. כך גם תוארו פעולותיהם של ארגוני המחבלים ע"י הצרפתים וגורמים מערביים אחרים, וכתוצאה מכך זכה ארגון „פתח“ בפרסומים בינלאומיים להילה של „תנועת התנגדות מחתרתית“ דוגמת זו של „ההתנגדות הצרפתית“ בימי הכיבוש הנאצי של צרפת.

יחד עם זאת, לא עלה בכוחם של ארגוני המחבלים על אף כל הרעש והטרור שזרעו, כדי לקבוע לבדם את מעמדם המדיני. אדרבא, לארגוני המחבלים היה בסיסומו של דבר כשלון אסטרטגי כ„תנועת התנגדות“, וזאת בעיקר בשל: —

- כשלונם החרוץ במציאת מעוזים לפעולה חבלנית, ובסיס להשפעה מדינית, בשטחים המוחזקים ביהודה, בשומרון וברצועת עזה.

- אי הצלחתם בפעולה החבלנית נגד ישראל, הן מבחינה צבאית והן מהבחינה האזרחית (כלכלית, מדינית, מוראלית).

- כשלונם בכל נסיונות ההתארגנות מעבר לקווי הפסקת-האש בבסיסים עצמאיים ובלתי פגיעים, הן מצד ישראל והן מצד המדינות המארחות (צבאית ומדינית). המפלה העיקרית בתחום זה היתה בחיסולו המוחלט של מאחזם העיקרי בעבר הירדן בספטמבר („השחור“) של שנת 1970, ובהגבלת חופש הפעולה וההשפעה שלהם בסוריה. גם אחיזתם בלבנון, החלשה שבמדינות ערב, הפכה לבלתי יציבה וכפופה לכללי משחק מחייבים (בהסכמי קהיר והספחים שהתווספו להם).

- אי הצלחתם בשיבוש הדו-קיום המעשי, במצב של שלום, בין האוכלוסיה הפלשטינאית משני עברי הירדן לבין השלטון והאוכלוסיה בישראל, שבמסגרתו קוימה מדיניות הגשרים הפתוחים וקשרי עבודה ומסחר תקינים.

הפיכתם של ארגוני המחבלים לגוף מדיני פעיל ובעל משקל בכל הקשור בסכסוך הערבי-ישראלי, כולל בהקשריו הביני-לאומיים, היא איפוא תמורה שמניעה רחוקים מיכולת פעור-לתם וכושרם האמיתי של הארגונים הפלשטינאים: מאבק המעצמות על רקע אסטרטגיית ההידברות האמריקנית-סוב-ייטית, ומשחקן של ברה"מ וארה"ב להשגת עמדות-כוח ומיקוח משופרות בהידברות זו. אך עוד בטרם עלה ניכסון לנשיאות, לסובייטים היה עניין למשוך את תשומת הלב העולמית מהפלישה לצ'כיה (21 אוגוסט 1968) למוקד המתי-חות המזרח-תיכוני, שהוא רגיש וחשוב יותר לאינטרסים המערביים מאשר עצמאותם של הצ'כים. הגם שסביר כי מלח-מת ההתשה בחזית המצרית היתה פועל יוצא של מערכת שיקולים מצרית טהורה, אך העיתוי שבו היא החלה — ספטמבר 1968 — תאם להפליא אינטרסים אלה של ברה"מ. אולם, חדושה של מלחמת ההתשה בתחילת 1969 כרוך היה כבר בשיקולים סובייטים אסטרטגיים הקשורים בפתיחת הידברות בין שתי מעצמות-העל. דרך ניהולה של המלחמה ומאפייניה תאמו קלסית את דרך החשיבה הסובייטית: שילוב לחצים צבאיים ומדיניים נגד היריב כדי להשיג ויתורים ממנו בהידברות שקטה על הסכמים, או הסדרים. התפתחות זו היא, לדעתי, המשמעותית ביותר באשר מקופלים במסגרתה הסיבות שהכריעו את הכף להפיכת ארגוני המחבלים כגורם בעל משקל פוליטי בסכסוך הערבי-ישראלי, כולל בהקשריו הבינלאומיים. לכן יש חשיבות רבה לבחינת סוגיית ההידברות בין המעצמות והשפעותיה על התפתחות השאלה הפלשטינאית.

ניכסון חתר ל„עידן הידברות“ עוד בטרם ניצח בבחירות בנובמבר 1968, אך כאשר עלה לכס הנשיאות בינואר 1969 היה ברור כי ינקוט במהלכים מרחיקי-לכת ליוזמה גלובלית, ואזורית, של הידברות מקיפה, בראש וראשונה עם יריביו האסטרטגיים במוסקבה ובפקין: תשתית ההידברות הונחה בדו-שיח האסטרטגי לקביעת כללי התנהגות בין המעצמות ולהגבלת מירון החימוש הגרעיני, ומטרתה — לפחות ההתח-

קבלתה של התכנית האמריקנית, במסגרת זו העניקו מרות לאומית לארגוני המחבלים: ב־15 אוקטובר 1969 הכריזו חבר הפוליטברו הסובייטי, אלכסנדר שליפין, המכהן כיו"ר האיגודים המקצועיים בברה"מ, בכנס העולמי של האיגודים המקצועיים בבודפשט, כי, "תנועת ההתנגדות הפלשטינאית היא תנועה לשחרור לאומי ומהווה חלק פעיל מהתנועה לשחרור לאומי המנהלת מאבק נגד האימפריאליזם העולמי בכל קצוות העולם השלישי". מכאן ואילך החלו הסובייטים לדבר על קיומו של "עם פלשטינאי" שיש לו זכות להגדרה עצמית ואפילו לעצמאות לאומית. בסוף שנת 1969 פעלה ברה"מ גם כדי להעביר החלטה של העצרת הכללית של האו"ם הקובעת כי, "שלום צודק ובר-קיימא צריך להעניק פתרון גם למיליון זכויותיו של העם הערבי של פלשטין", החלטה שחזרה על עצמה, עם הסלמה בטון הניסוח גם בשנים 1970—1972 במושב העצרת הכללית של האו"ם.

מהלכי ברה"מ במזה"מ נתקלו בתגובות אמריקניות חריפות: "תכנית רוג'רס" הוקפאה ובמקומה באה דרישה מיידית להפסקת-אש על גדות התעלה; הגוברת התמיכה הצבאית בישראל ובירדן מול המתקפה החדשה של הגורמים הקיצוניים בעולם הערבי, וארגוני המחבלים בכלל זה; יחידות הצי השישי תוגברו באגן המזרחי של הים התיכון והיו נכונים להתערבות פיזית נגד סוריה, תוך יצירת רושם כי הדבר ייעשה במשולב עם מאמצים צבאיים מירדן ומישראל (בעת המשבר הירדני-פלשטינאי-סורי); הוקפאה בפועל הפעילות המדינית (של יארינג) בשל קידום הטילים בניגוד להסכם הפסקת-האש מ־7 אוגוסט 70 בין ישראל ומצרים.

טקטיקה דיפלומטית אמריקנית מול אסטרטגיה סובייטית

התגובות האמריקניות היו בבחינת מהלומה קשה לסובייטים, שיוקרתם נפגעה כתוצאה מהזהירות וההתאפקות בה נקטו מול האמריקאים, הן בהקשר המצרי-ישראלי והן במשבר הסורי/פלשטינאי-ירדני. מותו של נאצר בספטמבר 1970 שימש אזהרה נוספת למגמותיה של ברה"מ, משום שלסובייטים היה ברור מלכתחילה כי יורשו — אנוור אלסאדאת — הוא מהמתנגדים הבולטים לחידה הסובייטית למצרים. גם נפילתו של ג'דיד בסוריה והתמקדות השלטון בדמשק מסביב לחאפז אסד לא היתה בבחינת אירוע חיובי לברה"מ ולכושר השפעתה באזור. הסובייטים גם לא העריכו נכונה את המצב כאשר ניסו להביא לעלייתם בכוח של אנשי שלום במצרים (עלי צברי — באביב 1971) ובסודאן (ההפיכה הקומוניסטית ביולי 1971). מיד עם עלייתו לשלטון פנה סאדאת ישירות אל הממשל האמריקני וביקש את סיועו להביא לנסיגה ישראלית, ולוא חלקית, מהגדה המזרחית של התעלה (ביקורי רוג'רס וסיסקו במצרים והטיפול סביב רעיון ההסדר החלקי).

בתנאים אלה ברור היה כי היוזמה במזה"מ עברה לידי האמריקאים, וסביר היה שסאדאת יהיה מוכן לשלם את המחיר לרכישת אהדת ממשל ניקסון ב, מטבעות סובייטיים", דבר שמצא ביטוי ביולי 1972 בגירוש היועצים והיחידות הסוביי-

לתית — היתה לסיים מבחינתה של ארה"ב את המלחמה הבלתי אהודה בוויאט-נאם מתוך עמדת-כוח יחסית. אולם, כבר מתחילתה, הכילה ההידברות בין הבית הלבן והקרמלין נסיונות של דו שיח ורקמת-הבנה, ולו ע"י הסכמה שלא להסכים בנכח ניגודים מהותיים, בשאלות מפתח בינלאומיות כגון הבטחון וההפשרה באירופה והסכסוך הערבי-ישראלי. על רקע זה נפתח דו-שיח אמריקני-סובייטי, בדמות פגישות סדירות בין סיסקו ודוברינין שהראשונה בהן היתה במרס 1969. בפגישות אלה היו אמורים השניים לאתר דרכים ונוסחאות כדי לקדם את הגשמתה של החלטת מועצת הבטחון 242 ב־22 נובמבר 1967, תוך גטרול של פורום שגרירי 4 המעצמות באו"ם שהדיונים במסגרתו נכנסו למבוי סתום. אך בעוד שברה"מ שאפה לנצל דו-שיח זה כדי לשקף את מעמדה במזה"מ כמעצמה נוכחת, בעלת השפעה, ושצריכים להתחשב בשל כך באינטרסיה היא באיזור, חתרו האמריקאים להמחיש חולשת ברה"מ להבטיח לערבים מבחינה מדינית את, "חיסול תוצאות התוקפנות הישראלית" ולהפגין ע"י כך כי המפתח לכך נמצא בידי ארה"ב. בדרך זו שאף הממשל האמריקני לפעול להחלשת אמינותה של ברה"מ כמעצמה שניתן באמצעותה לקדם את המטרות הלאומיות של הערבים. ברה"מ היתה מודעת לכך, אם כי הניחה כי הלחצים הצבאיים שהיא תפעיל באמצעות מלחמת ההתשה המצרית יעמיקו את התבססותה האסטרטגית באיזור, וישמשו מנוף לגרימת סחף בעמדת ארה"ב בדו-שיח שלה עם הסובייטים. יתר על כן, ברה"מ הניחה כי בשל התמיכה הצבאית שארה"ב תצטרך להגיש לישראל ממילא תוגבר העוינות הערבית כלפיה.

במלחמת ההתשה היתה, איפוא, התמודדות ישירה בין יחסי כוחות מקומיים, ועקיפה בין יחסי הכוחות הבינמצעמתיים בזירה. עד קיץ 1969 נדמה היה לברה"מ כי הלחץ הצבאי מחזק את עמדתה בדו-שיח שבין דוברינין וסיסקו בווינגטון, עד כי ביוני 1969 הגישה תכנית להסדר בשלבים קצרים ובלוח זמנים מוגדר. זו כללה עדיין פתרון של פליטים (בהתאם להחלטות האו"ם מ־1948) ולא של עם פלשטינאי. אולם, משהסתבר לסובייטים החל מיולי 1969 כי המאזן הצבאי בין ישראל ומצרים הוטח לצד הישראלי, בשל הפעלת המימד האווירי ואספקת הפנטומים לישראל (החל מספטמבר 1969) הבינו הסובייטים כי אין בטחון בהפקת תועלת מדינית מהמשך הלחצים הצבאיים, מה עוד, שהתווסף לכך, "פלירט" בין ארה"ב ומצרים בדמות תכנית להסדר מצרי-ישראלי, שנודעה אח"כ (20 אוקטובר 69) בשם, "תכנית רוג'רס". בתגובה לכך פעלו הסובייטים בשני מישורים מקבילים:

○ צבאית — החלו להכין את הקרקע לשיגור יחידות צבא סובייטיות למצרים, שתשמשנה גרעין לנוכחות צבאית סובייטית קבועה במצרים במסווה של ההכרח להבטיח לה, "כושר הגנה אמין" נוכח העליונות האווירית של ישראל: נוהל מסע תעמולתי מקיף בדבר קיומם כביכול של טייסים אמריקאים בח"א הישראלי, המשתתפים בהתקפות האוויריות נגד מצרים. היחידות הסובייטיות שוגרו בפועל בתחילת שנת 1970 למצרים.

○ מדינית — התנגדו ל, "תכנית רוג'רס", עוד לפני פרסומה, ועשו להעלאת סוגיות שיש בהן כדי להקשות על נאצר את

טיים ממצרים. האלטרנטיבה היחידה שנותרה לברה"מ, גם אם אין בה כדי לפצות על אבדן המאחז, ועיקר ההשפעה במצרים, היתה מדיניות עיקשת של תמיכה פעילה ומקיפה בגורמי הכוח הקיצוניים בעולם הערבי — סוריה, עיראק וכמובן ארגוני המחבלים. כלפי הארגונים הפלשטינאים נעשה נסיון ברור מצד ברה"מ לאיחוד השורות ביניהם, ולגיבושם יחד כגורם-כוח בעל משמעות מדינית וצבאית הנשען על הסיוע הסובייטי. אלא של ברה"מ לא היו מספיק צינורות השפעה על הארגונים הפלשטינאים, ולא להאחזים לא היו מספיק בגרות מדינית וכוח צבאי כדי להיכנות כגורם-כוח בעל השפעה ומעמד במת-כונת של „תנועה לשחרור לאומי“ כפי שהסובייטים חפצו (דוגמת הוויאט-קונג). ניתן היה לכל היותר לעודדם לפעול נגד האינטרסים האמריקניים והמערביים באזור, וגם זאת בלי יכולת סובייטית של שליטה, פיקוח או אפילו השפעה, על פעולותיהם ומעשיהם שחרגו בדרך כלל מהמסגרת שמוסכבה יכלה לתמוך בהם גלויות — כגון חטיפת מטוסים וביצוע מעשי רצח וחבלה בלא אבחנה.

יחד עם זאת, ברה"מ המשיכה לפתח את הרעיון של זהות לאומית פלשטינאית, ולדרוש במגעים המדיניים והדיפלומטיים כי כל הסדר במזה"ת חייב לכלול גם את מילוי „הזכויות החוקיות והלאומיות של העם הערבי של פלשטין“, דבר שבא לביטוי גם בפגישות הצמרת בין ההנהגה הסובייטית ונשיא ארה"ב, ומצא הד בהודעות המשותפות שסיכמו את ביקור ברונייב בווינגטון (יוני 73) וביקור ניכסון במוסקבה (יוני 1974). אולם, גם בהקשר זה נטלו לעצמם המצרים, מצד אחד, והאמריקאים, מצד שני, יוזמות משלהם: —

○ המצרים היתוו תכנית להסדר לפיה צריכה ישראל, כדי לזכות בנכונות ערבית ל„הפסיק את מצב המלחמה“ עימה, לסגת מכל השטחים שכבשה ביוני 1967, ולהכנס לאחר מכן להדיברות עם הפלשטינאים כדי להגיע איתם לפתרון שיש בו כדי להגשים את „זכויותיו הלאומיות והחוקיות של העם הפלשטינאי“. מלחמת אוקטובר 1973 נועדה להביא לביצוע תוכנית זו מעמדת-כוח ערבית. ברה"מ תמכה אסטרטגית בתפיסה זו אך הסתייגה ומסתייגת עדיין מהטקטיקה המצרית לביצועה (בשושבינות אמרי-קנית).

○ האמריקנים הביעו נכונותם להכיר בקיומו של עם פלשטי-נאי בעל „אינטרסים חוקיים“ שכל הסדר במזה"ת צריך „לקחתם בחשבון“, כאשר גישתם העקרונית היא שאת „האינטרסים החוקיים“ של העם הפלשטינאי ניתן לשרת במסגרת ההסדר הירדני-ישראלי, דהיינו ע"י מתן זכות לביטוי לאומי עצמאי במסגרת פדרטיבית עם ירדן, וביטוי כלכלי/מוראלי במסגרת הגבולות הפתוחים בין ירדן וישראל. לפי גישה זו, יוכלו הפלשטינאים לנוע ולמצוא מקורות פרנסה בכל חלקי ארץ-ישראל בשתי גדות הירדן, כאשר את מאווייהם הפוליטיים יוכלו להביא לביטוי במסגרות השלטוניים הפלשטינאיים של המסגרת האוטו-נומית לה יזכו בממלכה ההאשמית, וכמובן גם באלה של השלטון הפדרטיבי המרכזי ברבת-עמון.

זוהי תפיסה שגם המלך חוסיין וגם ממשלת ישראל הביעו נכונות עקרונית לה, ואפילו מצרים התבטאה בעת ביקור חוסיין בקהיר בחודש האחרון באורח שאינו שולל אותה, לפחות בשלב זה. ברה"מ כמובן מסתייגת מגישה זו העלולה להשמיט מידיה את מעט ההשפעה שיש לה עדיין על הגורמים הפלשטי-נאים, או לפחות להחליש את הגורמים שיש לה עימם צנורות מגע סבירים — ארגוני המחבלים.

הצלחת הדיפלומטיה האמריקנית מנקודת ראות כל-ערבית ובמ-יחד מנקודת ראות מצרית, מאז מלחמת יום הכיפורים העניקה לממשל האמריקני יתרון טקטי חשוב להמשך הטיפול בסוגיה זו בשלבים המידיים הבאים של המאמצים המדיניים לקידום הסדרים בין ישראל ומצרים, מצד אחד, וישראל וירדן, מצד שני. יחד עם זאת ברור כי הטקטיקה האמריקנית אינה לרוחם של הסובייטים השוללים כל נסיון לקדם טיפול בסוגיה הפלש-טינאית ללא שיתופם של ארגוני המחבלים. בעניין זה מצוי בידם יתרון אסטרטגי, באשר ארגוני המחבלים נדחפים להשען עתה, יותר מאשר אי פעם בעבר, על ברה"מ, ומשום שקיימת החלטה כל-ערבית הרואה באש"פ את המייצג היחיד של העם הערבי הפלשטינאי על כל תפוצותיו. זאת ועוד העמדה המצרית הנוכחית היא זמנית ונועדה לאפשר קיום שיחות מדיניות על שלב נוסף של הסדר, קרי נסיגה של ישראל. אין בכך כדי למנוע מקהיר לשוב, לאחר מכן, לדרישה לקבל את אש"פ כגוף המייצג את הפלשטינאים בכל הסדר. גם המלך חוסיין הכיר באש"פ כמי שאחראי לכל הפלשטינאים, מחוץ לאלה הנמצאים בירדן, היינו כמי שאחראי להביא לפתרון של „בעיית פלשטין“ מעבר לנסיגה הישראלית מיהודה ושומרון: ע"י כך נפתחה טקטית הדרך גם מבחינתו של חוסיין לשיתופו של אש"פ במסגרת ועידת ג'נבה באשר הוא הוכר לפחות כמייצגם הבלעדי של כ-400 אלף פלשטינאים המאכלסים את רצועת עזה, ואת הערבים החיים בתוך מסגרת ה„קו הירוק“ שעה שחוסיין מייצג „רק“ את 700 אלף הפלשטינאים מיהודה ושומרון. אם וכאשר יתאפשר מהלך כזה, אזי יוכלו הסובייטים לרכז את מלוא התמיכה באש"פ, וכמובן במאבקו לכינון מדינה פלשטינאית פרו-סובייטית, בעלת דרישות טריטוריאליזם, אידיאולוגיות ו„לאומיות“ הן כלפי הממלכה ההאשמית במזרח, והן כלפי ישראל במערב — שתי המדינות הפרו-מערביות במזרח הים התיכון. הסובייטים ישאפו אז לחזק את השפעתם ונוכחותם בעיראק וסוריה תוך יצירת איזור חיץ פלשטינאי פרו-סובייטי בליבה של ארץ-ישראל, כראש גשר לתנופה מחודשת מצידם, בעיתוי מתאים בעתיד, להגשמת שאיפות ההתפשטות שלהם באיזור רגיש זה לאינטרסים הבינמצמ-תיים. אין ספק כי זוהי האסטרטגיה שתכתיב את מהלכיה הטקטיים של ברה"מ הן במסגרת המאבק המדיני בוועידת ג'נבה, ומחוצה לה, והן במסגרת מגיעה הדו-צדדיים עם עיראק, עם סוריה ובוודאי עם אש"פ וארגוני השוליים הקיצוניים של המחבלים. כדי לקדם את מגמותיה, בהקשר זה, עשויה ברה"מ לעטוף את עמדותיה במעטה של „כוונות טובות במסגרת חתירה לשלום“ ולבנות תדמית מתונה למדיניותה המזרח-תיכונית, ע"י גילוי נכונות להשפיע כביכול על המימסד הפלש-טינאי ל„פשרות טקטיות“.

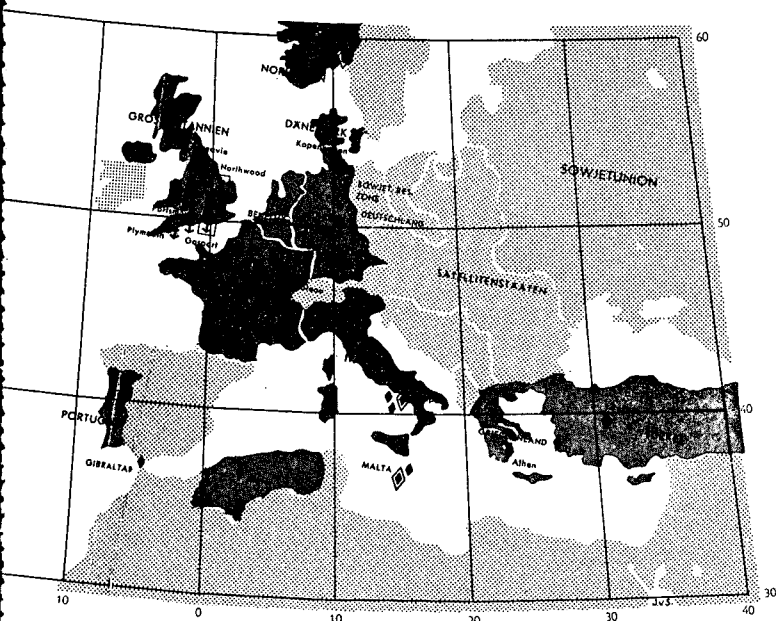
(המשך בעמ' 64)

הגנת אירופה

גנרל ז'. א. קילמנסג

אנו מגישים להלן הרצאה של גנרל קילמנסג אשר שימש כמפקד כוחות היבשה בפיקוד המרכז של נאט"ו ולאחר מכן כמפקד כללי של פיקוד המרכז. גנרל קילמנסג הירצה דבריו בפני כנס של האגודה המלכותית הבריטית למחקרים בטחוניים, ומשקף במידה רבה את ההבט הגרמני לבעיה.

המערכת

ובין שתהיה חמה. על כן אין בעיה מבעיות הביטחון של המערב שאינה נוגעת בדרך זו או אחרת בגרמניה המערבית, ולא תיתכן הגנה על אירופה בלא גרמניה. לפיכך מן הדין לבקש השקפה גרמנית על בטחוננו והגנתו של המערב. אף-על-פי-כן, היססתי בבחירת הכותרת לנושא הדיון הזה. גרמניה המערבית אינה יכולה, בשום נסיבות שניתן להעלותן על הדעת, להתגונן בכוחות עצמה מפני ברית וארשה, ועל כן אין לבודד השקפה גרמנית, כשלעצמה. מה שלמדתי במפקדת פיקוד המרכז של נאט"ו — ולמדתי זאת לעומק — הוא: להתבונן בתמונה השלמה, לא בחלקיה. אין טעם לבחון נושא זה בכל דרך אחרת, ובוודאי אין טעם להגיע אל התוצאות האופטימאליות לגבי הביטחון וההגנה. כמעט כל הקשיים והחולשות של הגנת המערב נובעים מן העובדה שעדיין משקי-עים בברית נאט"ו הרבה מחשבה והרבה מעשה, לא לאור העיקרון הזה.

אבקש לבחון את הערותי על רקע זה כדי שאוכל להטעים עובדה אחת המשפיעה השפעה מכרעת על כל השקפה גרמנית על הגנת המערב (ותהיה אשר תהיה הצורה שתלבש מבחינות אחרות) ואשר אינה ישימה לרוב חברות נאט"ו האחרות; רק גרמניה, יוון ותורקיה מושפעות מעובדה זו, אך לא באותה מידה.

בסכסוך מזוין בין מזרח ומערב — אשר ילבש ללא ספק אופי גלובאלי — תהיינה כל חברות נאט"ו נתונות לסכנה גם מן האוויר — גרעינית וקונבנציונאלית כאחת — וגם מן הים, כיוון שכלי-שיט רוסיים מפליגים בהצלחה על פני כל שבעה הימים. אולם רק גרמניה תהיה שדה-המערכה היבשתי העיקרי — מן הרגע בו תיירה היריה הראשונה. זו תהיה תרומה מיוחדת במינה, מידי גרמניה המערבית. יש להבין, שגרמנים רבים מאוד אינם מאושרים מן המחשבה הזאת. אני מאמין, שמספרם עלול לגדול בשיעור ניכר. מספרם 'גדל' — וישפיע השפעה מדינית אשר תגדל עמו — אם תתחזק הרגשה זו, שכבר ניתן להבחין בה, שגרמניה עלולה להיות לא רק שדה-

המלחמה הרביעית שניטשה במזרח-התיכון באוקטובר 1973 מהווה רקע קודר לנושא שלפנינו. היא משמשת גם אתראה ברורה על משמעות ההפתעה על-ידי מעשה-תוקפנות, גם כאשר היא נופלת בחלקו של מגן חזק, מצויד היטב ובעל מוראל גבוה. לרשות התוקפן עומדים שלושה יתרונות גדולים: אפתעה, יוזמה ובחירה חופשית של נקודת (או נקודות) ההתקפה העיקרית.

הצד המחזיק בשלושה יתרונות אלה יכול להכפיל עצמתה של כל פעולה צבאית. אי-אפשר למנות יתרונות אלה ככלי-זין או כמטוסים, או לחשבם במחשב, אך יש בהם בהחלט לבטל את התוצאות של כל תכנון מצד המחנה המופתע, בשדה-המערכה. אנשי-צבא מנוסים יודעים זאת, אולם בעידן בו מאמינים אנשים במחשבים, קשה מאוד למצוא פוליטיקאים שיהיו מוכנים לקחת גורמים אלה בחשבון מבעוד מועד ולפעול בהתאם. חידוש היוזמה — בין שזו אבדה ובין שהוחלט לוותר עליה — זוהי אולי המשימה הקשה והמסוכנת ביותר שניתן להעלותה על הדעת, בשדה-המערכה. משום כך מוצא אני הקבלה בין המלחמה האחרונה בין ישראל וערב ובין בעיית ההגנה המערבית לנוכח תוקפנות-כוח מן המזרח — קרי, מברית-המועצות ומדינות ברית וארשה.

אירופה התיכונה היא המרכז הגיאוגרפי וגם המעוז הראשי של ההגנה המערבית. להוציא את האגפים הקיצוניים בצפון וברום, רק כאן קיים מגע יבשתי ישיר עם עוצמתה של ברית-המועצות. רק כאן עשויה להתחולל המערכה היבשתית המכרעת, במקרה של סכסוך מזוין. משום כך נותנת הדעת שהמסה העיקרית של כוחות-היבשה של ברית-המועצות וגרורותיה תהיה מכוונת כנגד אירופה התיכונה, ועובדה זו לא נשתנתה על-ידי צבירת הכוח הצבאי בגבול רוסיה-סין. עובדה זו פשוטה לגמרי ואין בה חידוש, הגם שלעיתים נוצר הרושם כי המערב הסכין עמה במרוצת חצי-יובל, עד שנשתכחה מן הלב. נקודת-המוקד של מרכז-ההגנה זה היא גרמניה המערבית, אשר גבולה המזרחי הוא גם קו-החזית במלחמה, בין שתהא זו קרה

הקונבנציונאליים של המערב — לא אלה של מדינות אירופה ולא אלה של ארה"ב. להיפך, אי-אפשר להוציא מכלל אפשרות את הסכנה שייעשה עוד קיצוץ חד-צדדי בכוחות בעלות-הברית המוצבים באירופה התיכונה, עוד לפני — ואפילו בלי שיושגו תוצאות בשיחות לקיצוץ-כוחות הדדי ומאוזן. אפילו במקרה שיקוצצו הכוחות באופן שיהיה קרוב כלשהו ל"מאוזן" — אישית, איני מאמין שהרוסים יסכימו לזה — תישאר בעינה הא-סימטריה, אם כי ברמה נמוכה יותר. לשון אחר, לא יחול כל שינוי במהות הבעיה.

ד. בשיחות הנוכחיות על אודות דטנט, הפשרה בין שתי מעצמות-העל — סאל"ט, קיצוץ-כוחות הדדי ומאוזן ו"אוסט-פוליטיק" — יושבת מעצמה אחת אצל כל ארבעה השולחנות. מעצמה זו היא ברית-המועצות, ובזה נעוץ שורש כוחה הרב. בצד השני של אותם שולחנות יושבות מדינות מערביות שונות, בהיערכות שונות ומשתנות ובלי תפיסה משותפת. הצד המערבי הוא ערב-רב. אפשר לומר, שזהו פלוראליזם דמוקרטי. קיימת נטיה הולכת וגדלה בדעת-הציבור ואף בחוגים מדיניים, לראות את המטרה הרחוקה של דטנט אמין כעובדה מוגמרת, ולנצל זאת כעילה לקצץ בהוצאות הביטחון. נטיה זו אינה קיימת במזרח ולא תצוץ שם בעתיד. לעומת זאת, קיימת שם — כמובן מאליו — מגמה לעודד ולנצל את השיכרון המערבי בכל האמצעים. הצעד הבלתי-נבון ביותר שיכול המערב לעשות כעת, הוא לדחות תכנון צבאי, להפסיק תכניות מחקר ופיתוח ולהקטין — באורח חד-צדדי ובטרם-עת — את מספר החיילים ואת הייצור הצבאי. אולם רבים, ובהם שרי-ממשלה, סנאטורים ומנהיגי-מפלגה, סבורים כי צעד נבון הוא זה. הם אינם מסוגלים, או אינם רוצים להבין, כי ברה"מ מתנהגת בדיוק להיפך מזה. זאת ועוד אחרת — וכמעט מתעלמים לגמרי מעובדה זו: בדרך זו יאבדו הרבה זמן ועוצמה צבאית, ולא במהרה אפשר יהיה למלא את הפער אם יחול שינוי במצב המדיני. ידועה לכם התיאוריה כי דרושות לברה"מ עשר שנים בקירוב של קיום-בצוותא בשלום ושיתוף-פעולה, כדי להשיג עדיפות ברורה שאין עליה עוררים.

בהקשר זה, אך לא רק בהקשר זה, חיונית נוכחות צבאית אמריקאית חזקה באירופה התיכונה, ומטבע הדברים אי-אפשר להמיר אותה במאמץ אירופי כלשהו, אם כי באומרי זאת איני מתכוון לומר שאין צורך במאמצים אירופיים נוספים. ההיפך מזה הוא הנכון. אבל רק חיילים אמריקאים יכולים לאמת את המחויבות האמריקאית באירופה — על גורם-ההרתעה הכרוך בכך — וזהו גם גורם פסיכולוגי מכריע. בדברנו על אודות נוכחות אמריקאית, עלינו — האירופים — להבין כי בצדו הרחוק של האוקיינוס האטלנטי שכחו רבים, כי בטחונה והגנתה של אמריקה שלובים באירופה. רבים שכחו כי אם תעבור אירופה המערבית, ואפילו רק מרכז, למרחב-ההשפעה הסובייטי — ואין זה משנה, באיזו דרך ייעשה הדבר — פירוש הדבר יהיה שברה"מ תהיה המעצמה העולמית היחידה, ללא עוררין, בכל האזורים.

ה. נקודות אלה מקבלות משמעות מיוחדת לאור הדברים דלהל. אם לא הוטעינו על-ידי כל הדברים ששמענו וראינו בארבע השנים האחרונות, עלינו להסיק כי התפקיד המדיני שממלאת עוצמה צבאית — דהיינו, כוחות-צבא כמכשיר מדיני

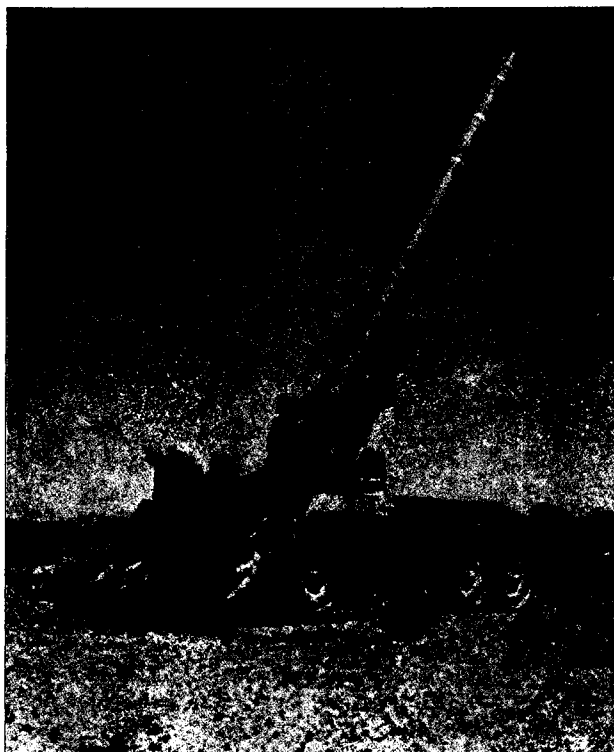
מערכה אלא גם שטח-ההריגה בשביל ברית נאט"ו, וכי „המטריה הגרעינית שלאחר הסכמי סאל"ט" תגן רק על ארה"ב ועל ברה"מ.

מכאן מגיע אני אל נושא הדיון: הגנת המערב. לאחרונה, ובמיוחד מאז שיחות ניוטון-ברוזנייב בקיץ שעבר, אפשר לשמוע ולקרוא הרבה על אודות הצורך לעצב מחדש את מערך ההגנה המערבי, וכי יש לעשות זאת מתוך ראייה ריאליסטית יותר של המציאות. אני מצדד בזאת ללא סייג, אולם שואל: במה עלינו להכיר קודם שנוכל לראות את המציאות כמות שהיא? בהקשר זה, ברצוני להעיר מספר הערות:

א. אי-אפשר להמיר ביטחון צבאי על-ידי ביטחון מדיני — קל וחומר מאחר שעד כה לא זכינו לביטחון מדיני. אם יושג ביטחון מדיני, לא יהיה בו מועיל אם לא יאובטח על-ידי עוצמה צבאית. מובן מאליו שקל יותר ובטוח יותר לעמוד על שתי רגליים מאשר על רגל אחת. אולם הרגל השנייה, המדינית, נעשית נחוצה יותר כאשר הרגל הראשונה, הצבאית, סובלת זה שנים מהתנוונות שרירים חשובים — וזה מה שקרה למערב. אם לא תופסק התנוונות זו, עלולים אנו ליפול עוד בטרם מצאנו מאוזן לרגלנו השנייה.

ב. נאמר לנו כי שורר היום שוויון גרעיני אסטרטגי. איני משוכנע שכבר עברנו את שלב השוויון. על כל פנים, כולנו יודעים כי קביעה זו מפוקפקת מבחינה צבאית וטכנית, וכי היא רופפת בעליל. יתרה מזו, לא ידוע לנו כמה זמן יתקיים השוויון, אם הוא קיים באמת.

ג. כתוצאה מן האמור לעיל, נודעת חשיבות רבה יותר מאשר אי-פעם לתפקידים המדיני והצבאי של כלי-נשק גרעיניים טקטיים וכוחות קונבנציונאליים. הדברים אמורים במיוחד בכלי-זין גרעיניים טקטיים, שכן אין לצפות לגידול בכוחות

ברורה והיא, להמיר את „פאקס אמריקאנה“ באירופה — ב„פאקס סובייטיקה“.

ההיסטוריה מלמדת כי רוסיה הצטיינה תמיד עד-מאוד בניצול הזדמנויות תוך סיכון קטן יחסית לעצמה — בין שיצרה את ההזדמנויות ובין שניקרו על דרכה. לתכלית זו, כלומר לניצול הפרגמטי של הזדמנויות וכן לכל קווי-הפעולה המדיניים האחרים המושתתים על עוצמה צבאית, לאסטרטגיה עקיפה, לשינוי אזוריים גיאוגרפיים, לסחטנות מדינית ולהתקפה ישירה — יש לקרמלין בכוחותיו המזוינים מכשיר רב-עוצמה, מעולה ורבגוני מאוד, שאפשר להשתמש בו בכל עת.

לפיכך חייב המערב לחתור אל שתי מטרות: להשיג הסדרים מדיניים אשר יכבידו על השימוש העקיף במכשיר זה (ואם אפשר, ירוקנו שימוש זה מתוכנו), וכן לקיים עוצמה צבאית אשר תציב לנוכח פעולה ישירה סיכון שייראה גדול מדי בעיני מוסקבה. כאשר אני אומר „הסדרים מדיניים“, עלי להוסיף כי כוונתי להסדרים בין מזרח למערב וגם בין המערב למערב ובין מדינות אירופה לבין עצמן.

אשר למשימות הצבאיות שיוקצו לכוחות המזוינים הנדונים, אגש ישר אל המסקנות. במצב הנוכחי ובעתיד הנראה לעין באירופה המערבית, אין טעם לצערנו לחשוב במונחים החורגים מצרכים מינימליים — משהו שהייעוד הרשמי של גאט"ו אינו לוקח בחשבון כיום.

מה עלינו לראות היום — בנוסף על תפקיד ההרתעה — כמשימה המינימלית של כוחות בעלות-הברית באירופה, ואולי טוב יותר, כמשימה הבסיסית אשר אין לוותר עליה בשום פנים ואופן כל עוד תיתכן תוקפנות, ואשר תהיה גם הגונה — כלומר, הגונה כלפי אלה שיידרשו לבצע משימה זו? אני מעלה את ההצעה דלהלן:

בימי-שלום — מקפח את חשיבותו בארה"ב, אך נעשה חשוב יותר ויותר לברה"מ. איני סבור שקורלציה זו מעודדת ביותר. יצויין, שהצד הסובייטי הטעים לאחרונה, פעם אחר פעם, בביטחון-עצמי — ודרך אגב, מוצק — ש„רק תזוזה מאזן-הכוחות לטובת המחנה הסוציאליסטי היא שאיפשרה גיבוש של סוג חדש של יחסים“. מקור אחר — כתב-העת „ברית-המועצות היום“ — קובע כמעט אותה קביעה ומוסיף כגורמים אחרים המעודדים את הדטנט (וזה חשוב), את „הצורך לקצץ את החימוש בארה"ב ובמדינות אירופה הגדולות — קיצוץ שיש לו בסיס כלכלי“, וכן את „ההרגשה האנטי-אימפריאליסטית והאנטי-מלחמתית ברבדים שונים של האוכלוסיה, המוצאת את ביטויה בהפעלתם של כוחות סוציאליים ומדיניים“. אין לי מה להוסיף על הצהרות אלה. דומני כי ההשקפה הסובייטית ריאליסטית מאוד.

לסיכום חלק זה של הערותי, אני מאמין כי הבסיס לעיצוב-מחדש של מערך ההגנה המערבי נשען על העובדות שהבאתי בחמשת הסעיפים דלעיל, ויש לבחון עובדות אלה בחינה ריאליסטית יותר מזו שנעשתה עד כה. אני חוזר ואומר זאת לא על-מנת להכביר מילים. יש לעשות זאת משום שעדיין ישנם אנשים המסוגלים והמוכנים להתיחס אל המציאות כאילו היתה אגדה.

אכן, אפשר לבחון את העובדות שהצגתי בדרכים שונות, אבל אסור להתעלם מהן. אי-אפשר להדיחן על-ידי מאמץ אינ-טלקטואלי או „גירוש-שדים“. שום קוסם לא יוכל להעלימן, אלא באותו אופן בו מעלימים ארנבת במגבעת. הצופים אינם רואים את הארנבת, אך היא נמצאת שם. איני ממליץ על אשליה-עצמית מעין זו.

על-מנת לקבוע את מהות ההגנה ואת המשימות שתוטלנה על כוחותינו, צריך להתבונן במבט קר וחסר-פניות בתוקפן-בכוח. לא אנקוב במספרים ולא אדבר על הבעיה הישנה והחדשה-תמיד — היש להעריך את התוקפן-בכוח על-פי כוונותיו או על-פי יכולתו? לדירי, התשובה פשוטה מאוד: יש למחוק את המלה „א“, ולהציב תחתיה את ו' החיבור.

בנקודה זו ברצוני רק לתאר בקצרה את מהותה האמיתית של הסכנה הצפונה בברה"מ. ראשית, יש לה כוח צבאי רב, ההולך וגדל, הולך ומשתפר. הוא גדול בהרבה מכוחנו-שלנו במישור הקונבנציונאלי והוא נכון להתקפה. יש להתיחס לעובדה זו במלוא הרצינות.

היסוד השני בסכנה הסובייטית מצוי בנוכחות המדינית והצב-אית המתפשטת בהתמדה ברחבי תבל, והיא בולטת במיוחד בשימוש שנעשה בחיל-הים הסובייטי, אשר השפעתו המדינית והפסיכולוגית חשובה לא פחות מהשפעתו הצבאית.

שלישית, טמונה הסכנה באידיאולוגיה הקומוניסטית, שעודנה אידיאולוגיה של התפשטות, אם כי ברגע זה מצועפת עובדה זו במידה רבה ובקפידה מרובה.

אני תקווה שדברי יובנו כהלכה. אין בכוונתי לרמוז כי מוסקבה נוקטת — או תנקוט בעתיד — מדיניות אשר תביא ישר אל מלחמה, כמטרתה הסופית; אולם הלוחמה לא נמחקה מרשימת האפשרויות המדיניות של ברה"מ. ברגע זה אין הרוסים צרי-כים, לדעתי, לחשוב על מלחמה נגד המערב, או חלק מן המערב, משום שיכולים הם להניח — ולא בלי הצדקה — שיוכלו להשיג את מטרתם באירופה ללא מלחמה. מטרה זו

○ לחזק את נחישות ההחלטה של הציבור והממשלות לעמוד בפני כל צורות הלחץ של ברה"מ, על-ידי מתן האפשרות לכוחות להעניק את ההרגשה, כי אפשרית התנגדות מוצלחת. מובן שהכוחות יוכלו לעשות זאת אך ורק אם יהיו באיכות ובכמות מספיקות.

○ לקיים את שלמות ההגנה על-ידי יצירת וקיום קורלציה מאוזנת היטב של כל הכוחות הקיימים, הן הגרעיניים והן הקונבנציונאליים, מתוך התחשבות בחולשתם של אלה האחרונים.

במקרה של התקפה:

○ לקבל במהירות אינדיקציה מלאה לאורך החזית על המיקום, המהות והשיעור של ההתקפה.

○ לקצור הצלחה התחלתית בשדה-המערכה על-ידי בלימת התוקפן באופן שלא יוכל לחדש את ההתקפה ללא הסלמה, קונבנציונאלית או גרעינית. ליצור תנאים שיקיימו בידי נאט"ו את האפשרות להסלים את הלוחמה — אם יהיה צורך בכך — עד לתגובה גרעינית כללית, אם לא יפסיק התוקפן את התקפתו.

אם נניח שמשימה בסיסית זו נכונה היא, ותואמת את המטרות המדיניות, נשאלת השאלה: מהי האפשרות המעשית לביצועה של משימה בסיסית זו? קיימים ספקות רבים לגבי ביצועה של המשימה הרשמית הנוכחית של נאט"ו, שכבר מלאו לה 17 שנים. מה אפשר לעשות לשיפור המצב, בהתחשב בעובדה שמן הגמנע להגדיל את מספר הכוחות, בין שרוצים אנו בכך, או לא? כיצד נמנע התפוררות? אפשר להרבות בדברים בנושא זה. אסתפק במספר נקודות חשובות.

רבים סבורים כי אפשר יהיה לתקן את המצב הנוכחי, שאינו מניח את הדעת, על-ידי פיתוח אסטרטגיה חדשה. לבד מן העובדה שלא קל לגבש אסטרטגיה חדשה, ואין מחליפים ישן בחדש כשם שמחליפים חולצה, אוכל לומר רק שזו טעות. לפני המגן ניצבות בעידן הגרעיני שתי אסטרטגיות צבאיות בלבד: גמול מאסיבי וגמול גמיש. החזרה אל הגמול המאסיבי אינה סבירה מכמה סיבות, שאיני צריך להסבירן. ככל שידועות לי התיאוריות השונות בדבר מה שמכנים אסטרטגיות חדשות, כולן אינן אלא צורות שונות של הגמול הגמיש, עם שמות חדשים המספרים את האוון. עלינו לחפש צורה חדשה ותכליתית יותר של גמול גמיש — צורה מותאמת יותר למצב הנוכחי, לטכנולוגיה המתקדמת ולעתיד הנראה לעין.

מה שאסור לשנות, זה קיומן של כל החוליות בשרשרת ההרתעה, מכלי-הנשק הקונבנציונאלי הקטן ביותר ועד לכלי-הזין הגרעיני הגדול ביותר — וקיומו של השילוב ההדוק ביניהן. אולי אפשר לשנות דברים באורח הפעולה, אבל העיקרון חייב להישאר בעינו. לדוגמה, קיימת השאלה אם אותם כלי-נשק גרעיניים טקטיים, הנקראים מערכות קדומניות, טובים כקלפי-מיקוח. בתנאי שכלי-נשק גרעיניים טקטיים לא ייעקרו מן השרשרת וימשיכו להיות אחת מחוליותיה, אפשריים שינויים שיהיו גם בעלי ערך מדיני. אחד מאלה, לדוגמה, עשוי להיות בהחלפת המטוס החמוש חימוש גרעיני בטיל נייד מאוד, שטווחו לא יעלה על מרחביה של ברה"מ. דרך אגב,

לשינוי זה יהיו גם יתרונות אחרים. שאלה אחרת שיש לבחון אותה היא — השינוי בהרכב הנוכחי, במגמה להפחית את מספר כלי-הנשק בעלי ראשי-נפץ בינוניים וגדולים, ולהגדיל את מספר כלי-הנשק בעלי ראשי-הנפץ הקטנים והקטנים מאוד. אפשרית גם הקצאה של מטרות-אמנעה מסוימות — שהיו עד כה מטרות גרעיניות — לכלי-נשק קונבנציונאליים חדשים, ארוכי-טווח ומדויקים מאוד. הדברים אמורים בכל המטרות בהן רצויה פגיעה מדויקת, לא הרוויית שטח. בנוסף על כך, אמצעים כאלה יוכלו להקל על סיווגם של כלי-נשק גרעיניים — בין טקטיים ובין אסטרטגיים, וזו בעיה שטרם נפתרה בין ארה"ב ובין ברה"מ.

במישור הקונבנציונאלי, יש לקצץ קיצוץ דראסטי את משך-הזמן שנדרש להבאת הכוחות המיועדים לתגבורת לאירופה ושאינם מוצבים בה. אין זו שאלה של זמן-התובלה, אלא של הזמן הקודם להתחלת התובלה ולאחר בואם של הכוחות לאירופה. אוכל להציע אמצעים רבים לשיפור, אך מובן שצריך לרצות בהם והם עולים ממון. נוסף על כך — והערה זו מכוונת אל כמה מדינות מערב-אירופיות החברות בנאט"ו — יש להקים הרבה עוצבות-מילואים מטיפוס חדש, „נכון לקרב“, שאינן קיים עדיין. עוצבות אלה צריכות להיות מסוגלות להתגייס תוך ימים מעטים — אם אפשר, לא יותר משלושה — וחימושן ואימוניהן חייבים לאפשר להן להילחם לצד עוצבות סדירות — ואין לשכוח, שעליהן להילחם נגד גייסות סובייטיים. לדעתי, נודעת חשיבות מרובה להקמתן של עוצבות כאלה. אכן, זה מחייב ריכוך של כמה דפוסי-מחשבה מקובלים, נוקשים, ושינוי בשיטות הנוכחיות של היערכות מילואים וגיוס.

זאת ועוד, יש צורך דחוף במישור הקונבנציונאלי בהכנסת נשק בעל טכנולוגיה מתקדמת, כגון מערכות-נשק מונחות-במדויק ונשק נגד-טנקים שיכסה שטח. עם זאת עלי להזהיר מפני המחשבה, שכלי-נשק חדשים אלה יספקו את נוסחת-הפלא הסופית. בעיות של כמות, של פיקוד ושליטה, טקטיקה, דוקטרינה — ואל נשכח את הלוגיסטיקה — יטילו למעשה הגבלות רבות יותר מאשר נוכל להעלות על הדעת להלכה היום. יתכן שהתקווה לחסוך בכוח-אדם תתגשם רק במידה מעטה יחסית. היתרון הגדול ביותר בכלי-נשק אלה טמון אולי באפקט שלהם כאשר משתמשים בהם כנושאי ראשי-נפץ גרעיניים קטנים מאוד.

כוחנו הקונבנציונאלי מספיק כנגד התקפות מקומיות וקטנות. מלחמה שתהיה מלכתחילה גרעינית וכוללת, היא בעלת סבירות נמוכה ביותר. לצורך דיונונו, אפשר להשאיר את שתי האפשרויות הללו בירכתיים. האפשרות הסבירה ביותר והמסוימת ביותר היא „תוקפנות רבתי מוגבלת“, המבוצעת על פני איזור שלם, והיא „רבתי“ מבחינת עוצמתם של הכוחות הקונבנציונאליים התוקפים ו„מוגבלת“ במטרותיה האופרטיביות והמדיניות.

כנגד התקפה כזאת, ספק אם ניתן להשיג את „ההצלחה ההתחלתית“ שצוינה ב„משימה הבסיסית“ של כוחות קונבנציונאליים מן הסוג והעוצמה הנוכחיים. בנקודה זו ברצוני להזכיר שני דברים שהובאו לעיל: ראשית, לא נוכל לצפות לגידול בעוצמה הקונבנציונאלית; שנית, קיצוץ הדדי של כוחות, שיעשה בעתיד בשיעור של 10% בקירוב, לא ישנה את

משום כך חיוני הדבר שנכיר מבעוד מועד בעובדה שלכלי-הנשק החדשים האלה, „דיברות“ משלהם, וכי „דיברות“ אלה שונות מאלה של כל כלי-הנשק הגרעיניים האחרים שאנו מכירים.

להבהרת הדברים, הרשוני להביא דוגמה מן ההיסטוריה. בראשית מלחמת-העולם השניה לא היו הטנקים הגרמניים טובים יותר — ובוודאי לא רבים יותר — מאלה של בעלות-הברית. הצלחותיה של גרמניה במלחמת-הבוק, בכל הנוגע לצבא-היבשה, נזקפו בעיקר לזכות העובדה שהגרמנים הבינו נכונה כי חוקים חדשים — טקטיים וטכניים — כרוכים בטנקים המודרניים, ואילו בעלות-הברית לא הבינו זאת בתחילה.

הקושי הוא, שכל מחשבה על שימוש מסוים בכלי-נשק „זעי-רים“ אלה התנפצה עד כה על אבן-נגף אחת. מכשול זה הוא הפילוסופיה הגרעינית ששלטה בכיפה במערב וטרם קמו עליה עוררים: מדיניות המתייחסת באותה אמת-מידה אל כל כלי-הנשק הגרעיניים. מדיניות זו מושתתת על האמונה, שהפיצוץ הגרעיני הראשון ישנה את פני המלחמה. גם קבוצת התכנון הגרעיני של נאט"ו פועלת ברוח הדוגמה האמריקנית הזאת. היא טוענת כי אותה מדיניות ואותם הליכים חלים על כל כלי-הנשק הגרעיניים, בין שעוצמתם מגאטון אחד ובין שעוצמתם קטנה מקילוטון אחד, בין שדיוקם הוא בסדר-גודל של 30 ק"מ או 300 מטר, בין שהם נישאים על-ידי טיל או מטוס לטווח 800 ק"מ ובין שהם נורים מתותח לטווח 8 ק"מ. לדעתו, אין שום הגיון במדיניות זו, שהיתה אולי נכונה לפני 20 שנה. יש להבין כי כלי-נשק מסוימים קטנים, הקיימים כבר, וכן כלים חדשים שיבואו, חייבים לצאת מן הפילוסופיה הגרעינית הנוכחית ויש להתייחס אליהם כאל נשק מיוחד, „פארא-קונבנציונאלי“. יש להתוות את ההגדרות על-פי השפעתם, מבלי להתחשב בעובדה הטכנית גרידא שההתפוצצות נגרמת על-ידי ביקועם של אטומים. אפקטים אלה ניתנים בהחלט להשוואה עם אפקטים קונבנציונאליים, והדברים אמורים גם בנוק שהם גורמים.

אין, לדעתי, שום סיבה מדינית, צבאית או טכנית, שתמנע את הפרדתם של כלי-הנשק הקטנים מן הפילוסופיה הגרעינית. כל הטיעונים הנגדיים ששמעתי עד כה אינם הגיוניים או

הבעיה. משום כך עלינו למצוא את הדרך לשימוש סלקטיבי בכלי-נשק גרעיניים טקטיים. שימוש סלקטיבי זה, כפי שהוא אפשרי היום, כרוך כמובן בסיכון של הסלמה והשמדה נרחבת. אולם אין ברירה, כל עוד לא נשתנתה מדיניותנו הגרעינית. פירושו של דבר, שההחלטה לאפשר שימוש סלקטיבי בנשק גרעיני טקטי — קשה מאוד ובוודאי אי-אפשר לקבלה במהירות. בהתחשב בתהליך בקשת-האישור — המורכב והגוזל זמן — סביר מאוד שהשימוש הסלקטיבי ייעשה מאוחר מדי, התוקפן לא ייבלם בתכליתיות ולא יתאפשר ניצולו של האפקט שיושג. יש להטעים ולהדגיש נקודה זו. לשון אחר, התוצאה לא תהיה הצלחה התחלתית אלא הרס. כדי למנוע זאת, ולהשיג הצלחה במחיר הרס קטן יחסית, אני מציע לעשות שימוש שונה בכלי-הנשק הקטנים ביותר שלמרגלות הסולם של נשק גרעיני טקטי — בהתבסס על מדיניות חדשה והליכים חדשים. מאז הופעתם של כלי-נשק קטנים כאלה, לפני כחמש-עשרה שנים, הוקדשה מחשבה רבה לשימוש הטוב ביותר שניתן לעשות בהם. האמריקאים חשבו על כך יותר מאשר האירופים. אבל איש לא בחן לעומקה את בעיית המדיניות וההליכים — לפחות לא בדיון גלוי ופתוח. אחרי פרק-זמן ממושך למדי של שתיקה, צץ נושא זה מחדש השנה, אך משום-מה נפסק הדיון בו לפתע. עד כה נשארו המחשבות על גישה חדשה אל השימוש בכלי-נשק גרעיניים קטנים מאוד — במגירה. לדעתי, הגיעה השעה להוציאן לליבון, אחת ולתמיד.

אני אומר זאת לא רק משום שכבר יש כמה כלי-נשק כאלה בבית-הנשק המערבי, כי אם מכיוון שבארה"ב נמצאים כמה דגמים חדשים מעבר לכותל, ואחדים מהם משולבים בהנחיה מדויקת. טרם נתקבלה החלטה לייצר כלי-נשק חדשים אלה, ולאחרונה נמסר מארה"ב שאין כל כוונה לייצרם. כזה הוא המצב היום, אך בטוחני שאין להוציא מכלל אפשרות שביום בהיר אחד יועמדו בני אירופה לפני כלי-נשק אלה, וזאת אולי כאשר יימצא הדבר לנכון לאור שיחות סאל"ט וקיצוץ הכוחות. ארחיק לכת ואומר: עלינו להכיר בעובדה שחידוש זה יהווה — ללא הגזמה — מהפכה בטכניקה של כלי-נשק גרעיניים, מהפכה שתכפה עלינו את השפעתה במהירות הולכת וגדלה, בין שנרצה בזאת או לאו. ומהפכות סותמות את הגולל על חוקים קיימים.

מושפעים ממשפטים קדומים או מנותקים מן הבעיה האמיתית. אבל עלינו להכיר בעובדה שיש משקל להתנגדויות אלה, משום שאנשים מאמינים בהן ומכיוון שכל הממשלות שותפות להן. המכשול שיש לגבור עליו הוא פסיכולוגי. הוא טמון ברושם שנחקק בנפש הבריות מהפצצת הירושמה ונאגאסאקי, אשר יצרה עמדה פסקנית בדעת-הציבור העולמית, בפרלמנטים ובממשלות. עמדה זו מונעת את הבנת משמעותה של העובדה שהיום יש ברשותנו כלי-נשק קטנים שאי-אפשר להשוותם בשום פנים ואופן עם פצצת הירושמה.

טיעונם העיקרי של רבים הוא, שאסור לטשטש את קו-התייחס שבין לוחמה קונבנציונאלית ובין השמדה גרעינית. אכן, צריך להיות הבדל ברור. אבל קו-ההפרדה — זה הקרוי „הסף הגרעיני” — מתוח היום במקום לא-נכון. הוא מושתת על תהליך פסי במקום על האפקט המעשי, כפי שצריך הדבר להיות. יש טיעון אחר — הסיכון שבהסלמה גרעינית. כל עוד מעריכים כלי-נשק קטנים אלה הערכה פסיכולוגית, מדינית וצבאית ככלי-נשק גרעיניים, וכל עוד נחשב השימוש בהם כשלב הראשון בסולם של מלחמה גרעינית, אמנם יש סיכון של הסלמה גרעינית. אך אם יראו בהם את השלב העליון בסולם הלוחמה הקונבנציונאלית, ואם יהיה ברור לגמרי כי השימוש בהם איננו בשום פנים ואופן „פתיחה במלחמה גרעינית” או התחלה של הסלמה גרעינית, כי אם התראה אחרונה לפני שתתחיל הסלמה גרעינית — אזי לא יהיה תוקף לטיעון הזה. מכאן נובע שיקול חשוב אחר. במצב הנוכחי, קרוב לוודאי שאנו נהיה הצד שייאלץ לפתוח במהלומה גרעינית, משום שהגנה קונבנציונאלית גרידא לא תצלה כנגד העדיפות הסובייטית באירופה התיכונה. אולם אם ייחשבו כלי-נשק קטנים אלה כחלק מבית-הנשק הקונבנציונאלי, אזי תועבר ההחלטה בדבר הסלמת המלחמה — אל התוקפן. זה יהיה יתרון מדיני ופסיכולוגי חשוב מאוד, שלא ניתן להשיגו בנסיבות הנוכחיות. בכל הנוגע לתוקפן-בכוח, השאלה הראשונה שיש לשאול בדבר הדוקטרינה החדשה של כלי-הנשק הקטנים-מאוד איננה אם הוא יהיה מרוצה ממנה או אם הוא יאשר אותה, אלא כיצד תשפיע עליו הידיעה שאנו אימצנו אותה לעצמנו ושאנו מוכנים לפעול עלי-פיה.

מובן שאי-אפשר להגיע לשינוי בסיסי זה בכוחו של צו וליישם אותו בין-לילה — במיוחד כל עוד קיים המחסום הפסיכולוגי. ראשית לכל, יש לשנות את הלך-החשיבה של הציבור הרחב בנושא זה, ויש להתחיל בהסברה. על כל אדם להבין כי כלי-נשק אלה, הגם שהם גרעיניים מטבעם, מבחינה טכנית, אינם נחשבים חלק מבית-הנשק הגרעיני והשימוש בהם אינו גרעיני מטבעו. לא קל הדבר, אך אין הוא מן הנמנע. חשוב מזה — חיוני הדבר (ונקודה זו היא בעלת חשיבות פוליטית מכרעת) שהמדיניות הזאת תובהר רשמית במושגים כלליים כחלק מן התגובה הגמישה. מובן מאליו, שיש לעשות זאת בימי-שלום, ואני מאמין שזה יחזק את גורם ההרתעה. הוצאתם של כלי-נשק אלה — אשר יש להגדירם כ„נשק הגנתי” — מן המערך הגרעיני, חייבת להיות ברורה ממש כמו הסיבה וההצדקה לצעד הזה. כמו כן, יש להבהיר כי השימוש בהם יהיה גמיש והגנתי מטבעו, במישור הקונבנציונאלי, אחרי שחצה התוקפן את הגבול — וכי אין הוא בחזקת הסלמה גרעינית.

יש להרחיב את הדיבור בנושא זה. לדוגמה, על הצורך בהגדרת רות חדשות, באמות-מידה חדשות, בהליכים חדשים. יש לפתח טקטיקה חדשה ויש לפתור את בעיית התרגול וההכשרה. נודעת חשיבות גם לשם החדש שיינתן לכלי-נשק אלה. אסור לכנותם „נשק גרעיני זוטא”, או כל מילה אחרת שתיגזר מגרעין — והסיבות מובנות מאליהן. מה שמחייב שינוי, זקוק לשם שונה. בטוחני כי ברור לכם, שיש להציעי כמה הבטים מדיניים. אחד מהם הוא — שמדיניות חדשה לגבי נשק גרעיני זעיר, אשר תתחיל ברגע הנכון, תחזק את סיכויי ההצלחה של שיחות סאל"ט וקיצוץ הכוחות באירופה.

ברצוני לחזור אל נושא המחסום הנפשי שהזכרתי לעיל. אם נוכל לגבור עליו — וזה כרוך בזמן ובהסברה, אבל בר-ביצוע אם יהיה רצון לעשות זאת — אזי נוכל לבנות באמצעים הקיימים כבר (ובעתיד יהיו טובים מהם), גורם-הרתעה הגנתי הרבה יותר תכליתי מכל מה שקיים היום. יש להבין כי השימוש המוצע בכלי-נשק קטנים מאוד הוא — במתכוון — חלק ממערך ההרתעה הכללי, שאותו ניתן לחשב, ואשר מאחוריו חייבת לעמוד הסכנה שאינה ניתנת לחישוב כלל ואשר טמונה במלוא השרשרת של ההסלמה הגרעינית האמיתית. ועוד: יש לומר שכלי-הנשק הקטנים הללו — בתפקידם ההרתעתי וההגנתי כאחד — אינם תחליף לכוחות קונבנציונאליים, כי אם חוליה משלימה שלהם.

אם נניח שהמדיניות החדשה המוצעת, ההליכים החדשים הנחוצים וכלי-נשק זעירים כאלה — כבר קיימים (ועלינו לזכור כי דגמים מסוימים וכמויות מסוימות אמנם קיימים כבר), מהי המשמעות לגבי הגנת המערב, בנוסף על גורם ההרתעה שכבר הוזכר?

נוכל להשיג את משימתנו הבסיסית, שתוארה לעיל — ולעשות זאת בהצלחה, או לפחות באופן מניח את הדעת הרבה יותר. נוכל ליצור מחסום קונבנציונאלי אשר יהיה קשה מאוד לגבור עליו בהסתערות הראשונה ואשר יסב לתוקפן אבידות ניכרות. מחסום זה יאפשר לנו להשיג את ההצלחה ההתחלתית הנחוצה (מה שייאלץ את התוקפן לשקול היטב את מהלכיו); להשיג אותה בקלות הרבה יותר גדולה ובשלב הרבה יותר מוקדם; ולהשיג אותה במידה הרבה יותר קטנה של נזק.

הבלימה הצבאית והאפקט הפסיכולוגי הנובע מהוכחת היותו נחוש-החלטה, יעניקו לנאט"ו ולממשלות זמן רב יותר וגמישות רבה יותר לנקיטת אמצעים נוספים, מדיניים וצבאיים, מכפי שיש להן היום, וישחררו אותן מן הכורח האפשרי להקדים בהסלמה אל נשק גרעיני ממש.

★

שאלה: היש לך רעיונות ספציפיים באשר לאופן בו יוצגו כלי-נשק חדשים אלה לפני הציבור, לאור העובדה שרוב הקצינים בשירות פעיל אינם מסוגלים לפצות פה בפומבי? כיצד ייעשה הדבר, כאשר אין נכונות מצד ממשלות או הציבור?

תשובה: זוהי שאלה קולעת וחשובה מאוד. עלינו להתחיל בהסברת הנושא לציבור. התהליך יהיה ממושך למדי. הדבר יכול להיעשות אך ורק על-ידי קציני-צבא אחראיים במדינות השונות, אשר ידווחו לממשלותיהם ויעדכנו אותן בנושא הנדון. השנה נעשה משהו בכיוון זה בצרפת. קראנו כמה מאמרים. גם בבריטניה נפתח דיון — אבל נפסק. לדעתי, יש שתי דרכים.

אם אתה בקי בכלי-נשק, ואם ניתנת דוקטרינה למפקדים ולחיילים, אתה חוסך שנים. זאת הנקודה.
שאלה: מצאתי חוסר-עקביות בהרצאה. בשלב אחד נאמר שכל גרמניה תהיה זרועה הרוגים גרמנים כתוצאה ממלחמה גרעינית כלשהי, וכי אמריקה ובר"מ ייצאו שלמות. כעת נרמז שהנשק הגרעיני הטקטי הקטן שלנו יישלף מן המגירה וייעשה בו שימוש בנסיבות מסוימות.

ברצוני להציע פיתרון אפשרי. אם נשתמש בנהר הוורזר כקו, אפשר לקבוע שאם יגיעו הכוחות הרוסיים עד לוורזר — תהיה לצד שלנו הזכות להשתמש בכלי-נשק אלה. אפשר למצוא נהר דומה בצד השני, ואם כוחותינו יגיעו אליו, תהיה לרוסים הזכות להפעיל כלי-נשק כאלה.

דרך אגב, זה עשוי לעזור לפוליטיקאים שלנו, אשר תהיה להם תכנית אסטרטגית לפיה יוכלו לפעול כאשר תהיה אצבעם מונחת על ההדק. הם יוכלו להחליט אם ללחוץ על ההדק, או לא, לפי הנסיבות.

תשובה: תודה רבה על השאלה וההערה. אני מסכים אתך, עקרונית. אכן זקוקים אנו לקו, כדי שנוכל לומר לצד השני: „אם תעבור קו זה — נשתמש בנשק הזה.“ כלי-נשק אלה יופעלו רק אם התוקפן ייאלץ אותנו להשתמש בהם. אנו זקוקים להם. נשק זה חייב להיות משולב בנשק קונבנציונאלי חדיש. עליו להיכלל בדוקטרינה מובנת לכל. הנקודה השניה היא: „לא נשתמש בהם אם לא תחצו את הגבול. אתם תלחצו על ההדק.“ עם כל כלי-הנשק האחרים שברשותנו היום, אין אנו יכולים לומר זאת לרוסים, בגלל המרחק. התותח בן 155 המ"מ, הנמצא בידי כוחות בעלות-הברית בגרמניה, יורה לטווח 18 או 17 ק"מ. אי-אפשר לירות בו לטווח ארוך יותר.

סיכום

גנרל קילמנסג גולל לפנינו הצעה בעלת חשיבות ראשונה במעלה. זוהי הצעה להביא מלחמה גרעינית לכלל חשבון, במסגרת של הגבלות. כדי לחלץ אותנו מסכנת הסלמה לחילופי-מהלומות גרעיניים כוללים, העלולים לגבוע מהפעלתם של כלי-נשק גרעיניים בעלי עוצמה נמוכה מאוד. הוא סבור, שנוכל להיחלץ מהסלמה זו אם נאמץ קטיגוריה חדשה שלמה של כלי-נשק כבאים בחשבון לשימוש במלחמה קונבנציונאלית, ואם לא נראה בנשק גרעיני טקטי קטן חלק מבית-הנשק הגרעיני העלול לחולל חילופי-מהלומות אסטרטגיים שלוחי-רסן, סופיים.

אין ספק, שגנרל קילמנסג הטיל אבן לבריכה, ומימיה ירטטו זמן רב. יתכן שהוא דחף אותנו בכיוון לתשובה. יש להעמיד מחשבה זו במבחן נוקב, כדי להיווכח אם יש בה המפתח אשר יאפשר לנו להיחלץ ממקטורן-הכפיה הגרעיני.

חשוב להבהיר את ההבדל, משום שהציבור חושב על ביקוע האטום. עד כה לא הוסבר ההבדל. איני יודע על מיניסטר יחיד הצועד בכיוון זה. אמר לי מפקד בכיר מאוד בנאט"ו (אמריקאי): „אתה צודק, אבל חושבני שהפוליטיקאים שלנו אינם מבינים זאת די-הצורך.“ ובכן, עלינו להבהיר את השק-פתנו. אני יודע, שהתשובה הזאת אינה מספקת.

שאלה: אם ננקוט מדיניות זו, ביום מן הימים, האם לא יאפשר הדבר מייד לרוסיה לנקוט באותה מדיניות? ואם תעשה זאת, האם לא נעמוד שוב לפני עדיפות כמותית?

תשובה: עד כה לא פיתחו הרוסים כלי-נשק קטנים כאלה, מטעמים שאינם ידועים לנו. מבחינה טכנית, ודאי שיוכלו לעשות זאת. אוכל רק לנחש את הסיבה להימנעותם עד כה: נשק זה אינו נשק התקפי. התוקף זקוק לנשק חזק יותר, מכמה וכמה סיבות. נשק קטן זה מתאים יותר למגן. אבל כללית, הבעיה ישנה: אם יש בידך משהו חדש, כעבור זמן-מה עשוי גם הצד השני לרכוש אותו. על כל פנים, בגלל הקשיים הכרו-כים בפיתוח כלים קטנים אלה, נדרשו לאמריקאים כ-15 שנים, ולכן סביר שהרוסים מפגרים מאוד מאחרינו. אפילו מתקדמים הרוסים במהירות כפולה מזו של האמריקאים, יידרשו להם חמש, או שבע שנים לפתח כלי-נשק כאלה. והשעה קשה כעת, בגלל השיחות המתנהלות וחוסר הבהירות לגבי התוצאות. אבל יש לנו משהו, לפחות.

שאלה: מה דעתך על הטעון, שאם יאמץ נאט"ו את השימוש בכלי-נשק גרעיניים קטנים, יחזק הדבר את ידם של חוגים מסוימים באמריקה, הלוחצים לקיצוץ נוסף במספר הכוחות האמריקאיים באירופה?

תשובה: תהא זו טעות לחשוב, שכלי-הנשק הקטנים הללו עשויים למלא מקומן של יחידות-צבא. אבל העלית בעיות אחרות בשאלתך. המדינה היחידה המסוגלת לייצר נשק זה, היא אמריקה. ואנו נמצאים כעת בתקופה של הגבלת ההפצה של נשק גרעיני — וגם זו בעיה.

שאלה: בנוגע לסכנה שכינית „תוקפנות רבתי מוגבלת“, האם רואה אתה תוקפנות כזאת ובמקביל לה מערכה בים, או שמא תהיה זו מערכה יבשתית בלבד?

תשובה: אם מדובר באירופה התיכונה, יהיה זה בעיקר מסע-מלחמה יבשתי — כמובן, בסיוע אווירי. אם בוחנים את השפלה הצפונית או השפלה הדרומית, אזי יהיה המצב שונה. אנו עוסקים בהתקפה רבתי מוגבלת, ברחבי איזור אחד. עלול לבוא יום בו יהיה בצד השני מצב מדיני פנימי — או באירופה — בו יוכלו לפחות להעריך כי יידרש משך-זמן ארוך מאוד לקבלת החלטה בממשלות המערב. יש להכפיל זמן-החלטה זה כ-15 לגבי נאט"ו — עם הבטים שונים ואינטרסים שונים. אינני אומר שזהו המצב היום, אבל יתכן מצב כזה בעתיד.

הפיצוץ ההודי

ד"ר חנוך

בעלות שחר ה-18 במאי 1974, ביצעה הודו פיצוץ ניסיוני תת-קרקעי של מיתקן גרעיני במדבר דג'סטאן, הסמוך לגבול פקיסטאן. מומחים העריכו, כי המדובר במטען פלוטוניום בעוצמה של 10–15 קילוטון. הדיו של הפיצוץ פשטו במהרה באסיה ובעולם כולו. לא הועילו ההבהרות המיידיות של ראש ממשלת הודו, הגב' אינדירה גאנדי, ושל יושב-ראש הוועדה לאנרגיה גרעינית סתנה (Sethna), כי הניסוי ההודי נועד לצורכי שלום. שכן הצהרה ברוח זו, המיועדת להפיג חששות טבעיים הנובעים מביצוע ניסוי גרעיני, היתה צפויה מראש. יתר-על-כן, העובדה שהודו עושה כבר היום שימוש באנרגיה גרעינית לצורכי שלום באמצעות תחנות-כוח גרעיניות ומרכזי מחקר אחרים, הבהירה לכל, כי הניסוי הגרעיני נועד למעשה לפתוח דף חדש במגמות הפיתוח הגרעיני בהודו. החששות מפני פיתוח אופציה צבאית-גרעינית בהודו הולכים וגוברים ככל שמתרבים הסימנים לכוונתה של הודו לעסוק בכך.

אף כי עיתויו של הניסוי הודי הפתיע מדינאים במערב ובמזרח כאחת, הרי עצם כושרה של הודו לערוך ניסוי כזה לא הפתיע ביותר. להודו ישנם, זה כמה שנים, הסכמים לשיתוף פעולה בתחום הגרעין עם ארצות-הברית, קנדה, ברית-המועצות, צרפת ובריטניה. ארצות-הברית וקנדה הן שותפות עיקריות במפעלי הכוח הגרעיניים בטרפור (Tarapur) ובראג'סטאן (Rajasthan), וסיפקו להודו חומרי-ביקוע עבור תחנות-הכוח הגרעיניות וכורים אחרים לצורכי מחקר, רפואה, חקלאות ותעשייה במגמה מוצהרת לקיים פיקוח על הנעשה בהודו בחומרים הרדיו-אקטיביים, ברוח האמנה למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני. פיקוח זה היה חמור עד כדי-כך, שהודו נאלצה לא-אחת להביע בפני קנדה את מורת-רוחה על ההגבלות שהטילה על אספקת מים-כבדים עבור תחנות-כוח גרעינית שלישית, הנמצאת בשלבי בניה מתקדמים ליד מדרס. הודו טענה, כי פיתוחה של תחנות-כוח זו מפגר בכארבע שנים אחרי התוכניות המקוריות.

לא נותר, איפוא, אלא לראות את הניסוי ההודי כמיועד בראש ובראשונה לצרכים צבאיים.

ההערכה במערב, כי הודו מפתחת אופציה גרעינית, התפתחה לאחר שסין, שכנתה מצפון, נתנה ביטוי גלוי לכוונותיה, כאשר ביצעה את הניסוי הגרעיני הראשון באוקטובר 1964. התגובות ההודיות לניסוי הסיני לא איחרו לבוא. אינדירה גאנדי, שכינה אותה עת כשרת ההסברה, הסבירה שבוע לאחר-מכן, כי „הודו מסוגלת לייצר פצצה גרעינית תוך 18 חודשים. אולם, עלינו להיזהר לא לסטות מעמדתנו ולהמשיך ולעסוק בפיתוח אנרגיה גרעינית לצורכי שלום.“ הדיון הפומבי בנושא זה בהודו ירד מהכותרות לאחר עלייתה של אינדירה גאנדי לשלטון ב-1966, ובעיקר לאחר שהשתררה בהודו „רוח טאשקנט“, אשר בעטיה רווחה אשליה של החזרת השלום והרגיעה לתת-היבשת לשנים רבות. אולם, עם פרסום תוכ-ניותיה של סין, בסוף שנות ה-60, בדבר פיתוח מערכות-שיגור לראשי-חץ גרעיניים ובפרט פיתוח טילי קרקע-קרקע לטווחים ביניבשתיים (ICBM), הועלתה מחדש שאלת עמדתה של הודו כלפי פיתוח עצמאי של נשק גרעיני. יחד עם זאת,

* ראה למשל: Dutt D.S. "India and the Bomb" — Adelphi Papers No. 30 (London, 1966).

** בדבר פרטים נוספים ראה „מערכות“ מס' 219 עמ' 32–36.

יש להניח, במידה רבה של ודאות, כי הניסוי הגרעיני ההודי מיועד בעיקרו לפיתוחה של אופציה צבאית-גרעינית. הפיתוח הצבאי של הנשק הגרעיני בהודו עשוי להתמקד בשני תחומים עיקריים:

האחד — הודו עשויה לפתח מה שקרוי נשק גרעיני טקטי, העשוי להתבטא בפיתוחם של מוקשים גרעיניים, אשר יונחו לאורך גבולה עם סין. גבול זה, הנישא לאורך רכסי ההימאליה, מאופיין במספר מוגבל של מעברים אסטרטגיים. חסימתם של מעברים אלה ע"י נקודות-מיקוש גרעיניות עשויה לשבש מהלכים התקפיים קרקעיים של סין. חסרונן של נשק כזה הורגש היטב בהודו במהלכה של המלחמה האחרונה בין שתי מעצמות אסיאתיות אלו ב-1962, כאשר הכוחות ההודיים התקשו לעמוד בפרץ ההתקפות המאסיביות, החוזרות ונשנות, של הסינים.

התחום השני לשימוש אפשרי בפוטנציאל הגרעיני הצבאי בהודו, עשוי להיות בפיתוחם של ראשי-נפץ גרעיניים, מיועדים לשיגור לעבר מטרותיהם במטוסים ובטילים. על-פי הערכות אחרונות מסוגלת הודו להפיק כ-200 ק"ג פלוטוניום בשנה — כמות העשויה להספיק לייצורן של 35 פצצות גרעיניות קטנות. אולם, בתחום פיתוחם של אמצעי שיגור נמצאת הודו במצב של נחיתות. לפי שעה ברשותה רק מספר מצומצם של מפציצי צים (מדגמי „סוחוי-7" ו„מיסטר") המסוגלים לשאת פצצות גרעיניות.

עם הפרסום על ביצוע הניסוי הגרעיני הראשון, נודע על כוונה לשגר בקרוב לוויין הודי ראשון לחלל.

דבר זה מחזק את ההערכות בדבר פיתוחם של מנועים רקטיים רבי-עוצמה בהודו, העשויים לשמש גם מרכיב חיוני בתוכנית פיתוח הפוטנציאל הגרעיני. ראש ממשלת הודו פירסמה לאחרונה כי הלוויין ההודי הראשון ישוגר מתוך תחומי ברה"מ בסיועם של מומחים סובייטים. יש בכך כדי להעיד על סיוע סובייטי אפשרי בתוכנית פיתוח אמצעי השיגור ההודיים לראשי-הנפץ הגרעיניים.

מכל מקום, הודו יכולה לחזק את מאמצי הפיתוח בכל אחת מהדרכים הנזכרות, או אף בשתייהן במקביל. הדבר תלוי בראש ובראשונה בהערכת דרכי הפעולה הצבאיות של האויב הפוטנציאלי העיקרי של הודו — סין העממית.

מערכת גרעינית עצמאית

הוגי הצבא והממשלה בהודו התומכים בפיתוחה של עוצמה גרעינית, נוטים להמעט בחומרת המשמעות הכלכלית הנובעת ממתן עדיפות לפיתוחה של מערכת צבאית גרעינית.

גישה זו גורסת, כי פיתוח אופציה גרעינית תאפשר להודו לקמץ במידה רבה בהוצאות ההגנה לפיתוח מערכות-נשק קונבנציונאליות. יתרה מזאת, טוענים חוגים אלה, המלחמה האחרונה בין הודו לבין פאקיסטאן בדצמבר 1971 המחישת לכל את עליונותה הצבאית של הודו. פאקיסטאן חדלה להיות

נוכח המשך גידול הפער בסוגיית הנשק האסטרטגי, רמזו פקידים הודים, שהודו עוקבת אחר המתרחש בסין וכי לא תשלים עם גידול הפער ביניהן למידה שתסכן את עתידה של הודו.

בדיעבד, נראה כי הודו העדיפה בכל זאת, משיקולים תקציביים, מדיניות וצבאיים להמתין זמן רב בטרם תממש את כוונותיה.

את עשר השנים מאז הניסוי הגרעיני הסיני הראשון, ניצלה הודו להעמקת המחקר הגרעיני, תוך הצמחתו של דור חדש של מדענים וטכנאים במדעי הגרעין. יתר-על-כן, הודו יצאה נשכרת בכך שבתקופת הביניים, בה נהגה להגדיר עצמה כ„מדינה שוחרת שלום", זכתה לתמיכתם הנרחבת של מדינות וארגונים בינלאומיים בפיתוחם של אנרגיה ומחקר גרעיני לצורכי שלום. גורמים בינלאומיים שונים ראו בהודו מדינה מתפתחת, בעלת צרכים רבים במישור הגרעיני, שלה כוח-אדם מיומן, המסוגל להתמודד עם אתגרי הפיתוח.

התמיהות על הניסוי הגרעיני ההודי גברו לאור השאלות, שהתעוררו לגבי מידת התבונה של ההנהגה ההודית למתן עדיפות לאומית לפיתוח גרעיני ראוותני. הטענה העיקרית נגד תוכנית ניצולה של אנרגיה גרעינית לצרכים צבאיים נוגעת להוצאות הכרוכות בתהליך פיתוחם של ראשי-הנפץ, פיתוח אמצעי שיגור ואיכסונו של הנשק הגרעיני. ברור, כי הודו לא תוכל להסתפק לאורך זמן בראשי-נפץ של פלוטוניום, ותיאלץ במקדם או במאוחר לפתח ראשי-נפץ מימניים. הנתונים הסטטיסטיים הנוגעים לכלכלה ההודית מדגישים ביתר-שאת את חומרת הבעיה מנקודת הראות הכספית. ההכנסה הלאומית השנתית הממוצעת בהודו הגיעה ב-1970 לכ-110 דולר. (לשם השוואה — בישראל הגיעה ההכנסה הלאומית השנתית הממוצעת לנפש בשנת 1972 לכ-1,800 דולר). יתר-על-כן, מתוך כ-560 מיליון תושבי הודו, הכנסתם השנתית של 250 מיליון תושבים — רובם כפריים — מסתכמת בפחות מ-30 דולר. הודו נמשלה מאז ומתמיד בעיני המדינות העשירות לחבית ללא-תחתית. כל סיוע כלכלי וטכני שנתינת לה, תוכניות החומש הכלכליות, „המהפכה הירוקה" — לא הועילו במידה משמעותית לשיפור מצבה הכלכלי. לכל היותר נמנעה, או לפחות נדחתה, שואה כלכלית. ביטוי בולט לקשיים הכלכליים הפוקדים את הודו, ניתן לראות בשביתה הכללית, שהכריזו 1.8 מיליון עובדי הרכבת ברחבי הודו, בדרישה להטבות-שכר מפליגות. הממשלה העדיפה במקרה זה לפעול נגד השובתים בכוח, במעצרים של 20 אלף מחברייהם ומנהיגיהם, ובהם צירת פרלמנט קומוניסטית בעלת זיקה הדוקה למוסקבה.

אחת הסיבות למצבה הכלכלי הקשה של הודו מוסברת בהוצאותיה הצבאיות הכבדות בעשרים השנים האחרונות, בהן נאלצה לעמוד בשלוש מלחמות עם פאקיסטאן, מלחמה עם סין, שנות בצורת תכופות, ולאחרונה זרם הפליטים, שהציף את הודו במהלכו של המרד במזרח פאקיסטאן (כיום בנגלה-דש).

סיומה של המתחים המדינית והצבאית בתת-היבשת ההודית עם חתימתה של שורת הסכמים בין הודו ופאקיסטאן ובמקביל הכרתה של פאקיסטאן בבנגלה-דש עצמאית, בפברואר השנה, הגבירו את הציפיות לתהליך חדש של עליית מדינות האיזור, והודו בראשן, על דרך-המלך לקראת שיקום כלכלותיהן ורווחת אוכלוסיותיהן.

איום רציני על הודו, בעיקר כאשר מדובר בפיתוחה של מלחמה המבוססת על מערכות-נשק קונבנציונליות. לפיכך, גורמים חוגים אלה, יכולה הודו לצמצם כיום באופן משמעותי את תוכניות-הפיתוח הצבאיות, כאשר במקביל יעסקו בפיתוח התחום הגרעיני לשם יצירת איום מתמיד על פאקיסטאן, שידחה כל מחשבות הרפתקניות צבאיות מצידה. משמעותה של ההוצאה הכספית הכרוכה בפיתוחה של מערכת-נשק גרעינית מתבטלת למעשה ומאבדת כל משמעות מהותית בעיניהם של אותם חוגים צבאיים בהודו. טענתם מבוססת על ההנחה, שקיומו של אויב בעל נשק גרעיני הינו נתון קבוע, והודו חייבת לכן לכלכל מעשיה, כמעט בכל מחיר, כדי להבטיח לאורך זמן את בטחונה ומעמדה כמעצמה אזורית.

ההנחה היא, כי בכל מקרה נזקקת הודו ל„מטריה גרעינית“, כאשר בידי הנהגתה נתונה ההכרעה בין שתי אופציות: קבלת ערבות הגנתית גרעינית מאחת או משתי מעצמות-העל כנגד התקפה גרעינית סינית או, לחילופין, פיתוח עוצמה גרעינית עצמאית.

יתרונה של הגישה הראשונה נעוץ בעיקר בחיסכון הכספי המשמעותי הנובע ממנו ובבלימתו של תהליך אזורי אפשרי של מירון חימוש גרעיני. אולם, מאידך גיסא, רבות הן מגרעותיה.

בראש ובראשונה מוציאה אפשרות כזו מידי ההנהגה ההודית את האפשרות להחליט באופן בלתי-תלוי על אפשרויות השימוש בנשק הגרעיני. אובדן עצמאות ההחלטה מושפע גם מנוכחותם ההכרחית במצב כזה של יחידות צבאיות ומיתקנים שונים של המעצמה המספקת את „המטריה הגרעינית“ בתחומיה של הודו.

ברם, מעבר לכך, יוצאים החוגים הצבאיים בהודו מתוך הנחה, כי במקרה של איום גרעיני על הודו, עשויה המעצמה המבטיחה חיפוי גרעיני למצוא עצמה במצב שבו לא תוכל לממש ברגע הקריטי את ערבותיה אם משום שתהיה מגוטרלת על-ידי יריבה מעצמתית או משיקולים גלובליים אחרים, כולל חשש מפני התדרדרות לשואה גרעינית כוללת.

שיקולים כבדי-משקל אלה היו בין הגורמים העיקריים להחלטה ההודית לבחור בדרך פיתוחה של מערכת-נשק גרעינית עצמאית, למרות המשמעות הכלכלית הנובעת ממנה.

זאת ועוד. ראשי הצבא בהודו מעריכים, כי פיתוח מערכת נשק גרעינית עצמאית אינו מהווה בהכרח סיכון כלל-עולמי של שואה גרעינית. גישה זו גורסת, כי הודו וסין מהוות תת-מערכת גרעינית בזירה העולמית, שלה משמעויות מקומיות מוגבלות.

דווקא בגלל קיומה של תת-מערכת כזו חייב להתקיים מאזן-אימה-זוטא בין סין לבין הודו, כדי למנוע בטווח הרחוק פער משמעותי ביניהן. בכך תובטח היציבות האזורית (הדבר עשוי לדרבן את הצדדים להגיע להבנה דומה במהותה לזו שאליה שואפות כיום שתי מעצמות-העל בשיחות להגבלת הנשק האסטרטגי...).

אולם, נוסף לשיקולים הכלכליים והצבאיים, הונחתה הממשלה ההודית לא במעט גם על-ידי שיקולים מדיניים.

ראש ממשלת הודו, אינדירה גאנדי, עלתה לשלטון בעקבות מות אביה, ג'י. נהרו, ב-1966. מאז היה עליה לעמוד קשות כדי לשמור על מעמדה בקרב מפלגתה — מפלגת הקונגרס,

ובהודו כולה. בבחירות שנערכו במאוס 1971 זכתה מפלגתה להצלחות נוספות, ובכך הבטיחה את מעמדה לשש השנים הבאות. אך למרות הצלחותיה חייבת הגב' גאנדי לשאת חן בעיני העם בנושאי הפנים ובנושאי החוץ כאחת.

בנושאי הפנים לא הצליחה ראש הממשלה לעמוד בהבטחות צרב הבחירות ולשפר במידה משמעותית את רמת-החיים של האוכלוסיה. עם זאת פעלה ללא-הרף להפגין תנופה והצלחה בתחומי מדיניות החוץ, בין השאר במגמה לנסות ולשפר מעמדה מבית: —

א. באוגוסט 1971 חתמה ממשלת הודו על ברית ידידות ושיתוף-פעולה עם ברית-המועצות (ברית הדומה ברוב פרטיה לזו שנחתמה חודשים ספורים קודם-לכן בין ברית-המועצות ומצרים).

אף כי חתימת החוזה נתקלה בהתנגדות רבה בין רבים מחברי מפלגתה בקונגרס, משום שראו בו נטישת עמדתה המדינית הבלתי-מזדהה, הרי שלטות ארוך ראה בו הממשל ההודי הישג בשל היותו מנוף לקידום האינטרסים ההודיים בזירה העולמית ובעיקר כלפי ארצות-הברית וסין.

פירותיו הראשונים של ההסכם לא אחרו לבוא. במהלך המלחמה בין הודו ופאקיסטאן בדצמבר 1971, מיהרה ברית-המועצות לסיע להודו, בת בריתה, במשלוח רכבת-אווירית נושאת אספקה צבאית חיונית.

ב. בדצמבר 1971 השיגה הודו ניצחון מרשים עם כיבוש מזרח פאקיסטאן וכינונה של בנגלה-דש. שימעה של מבצע צבאי זה נישא על גלי התלהבות בהודו ומחוצה לה. ראו בצבא ההודי משחרר האוכלוסיה המוסלמית של בנגלה-דש מערי-צותם של ראשי השלטון באסלאמאבד. תוצאות המלחמה המ-חישו לכל את עליונותה הצבאית של הודו בתת-היבשת ובכך נסללה הדרך לקראת הסדר מדיני באיזור בתנאים נוחים לממשלת ניו-דלהי.

ג. המשא-ומתן המדיני הממושך בין הודו ופאקיסטאן, שהגיע לשיאו במפגש שנערך בין אינדירה גאנדי וראש ממשלת פאקיסטאן, עלי בוטו, בעיר ההודית סימלה ביולי 72, עמד כולו בסימן עליונותה המדינית והצבאית של הודו.

בסופו של המו"מ, שהיה מלווה בעליות וירידות, הצליחה הודו לעצב את מפת האיזור לשנים רבות על-פי ראות עיניה. הוקמה מדינה ידידותית לה בגבולה הצפון-מזרחי ואילו פאקיסטאן, שכנתה מצפון-מערב, שיצאה כשירה על התחתונה מההתמודדות הצבאית, חרגה מגדר סיכון בטחוני משמעותי עברה.

תגובותיה של פאקיסטאן

נראה עתה, כי הודו נמנעה מלבצע את הניסוי הגרעיני הראשון שלה במהלך המשא-ומתן הממושך עם פאקיסטאן. זאת, מראייתה כי ביצוע הניסוי באותה תקופה עלול היה להעלות על שרטון את הספינה שאותה ניוטטה בעמל רב. ואמנם חתימת ההסכמים האחרונים בין הודו ופאקיסטאן לא הותירה לפאקיסטאן אופציה מעשית והיא נאלצה להסתפק בחירוק שיניים על הניסוי הגרעיני ההודי.

למעשה ראתה פאקיסטאן עצמה נפגעת עיקרית מהתעצמותה

הפּתאומית של שכנתה-יריבתה. רק שבועיים קודם-לכן קיים ראש ממשלתה, עלי בוטו, שיחות עם מנהיגי סין, שבמהלכן נדון עתידה של תת-היבשת לאחר הכרתה של פאקיסטאן בבנגלה-דש. נראה, כי סין הבטיחה לפאקיסטאן סיוע וערבויות מחודשות. אולם, הן איבדו הרבה מערכן לאחר שהודו העמידה את שכנתה בפני עובדות חדשות. שר-החוץ הפאקיסטאני, עזיז אחמד, שהה אותה עת בוואשינגטון, לרגל כנס שר-החוץ של ברית המרכז, סאנט'ו.

מבחינה זו, לפחות, שירת הניסוי הגרעיני ההודי את ענייני משום שהמחיש לעמיתיו לשיחות, ובראשם לעוזר שר-החוץ האמריקאי, את הסכנה החדשה הצומחת בהודו לעתידה ול-בטחונה של יבשת אסיה.

עזיז אחמד אף הצהיר באותה הזדמנות, כי לא נותר לפאקיסטאן, אלא לפנות אל חברותיה הקבועות של מועצת-הבטיחות, ובראש וראשונה לארצות-הברית ולסין, כדי לזכות בערבויות מחודשות לנוכח הסכנה הגרעינית החדשה הנשקפת לפאקיסטאן. מחאותיה של פאקיסטאן נשמעו גם ב'נבה, שבה מתכנן-סים כעת 25 נציגי מדינות במליאת הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה גרעינית שבחסות האו"ם.

אולם, פרט להשמעת מחאות קולניות עומדות בפני פאקיסטאן שתי דרכי תגובה אפשריות כדי לענות על האתגר שהציבה הודו בפניה: —

ראשית, עשויה פאקיסטאן להחליט על פיתוח מואץ של מערכת-נשק גרעינית, במגמה מוצהרת לבטל את העליונות ההודית הבלעדית בנושא זה. אימוצה של דרך זו, תחייב את פאקיסטאן להשקעות כספיות ומדעיות נרחבות, שספק אם תוכל לעמוד בהן.

כדאי לזכור בהקשר זה, כי מצבה הכלכלי של פאקיסטאן קשה בלא-הכך, הן עקב מלחמותיה ב-25 שנות קיומה, ובעיקר המלחמה האחרונה, שבעקבותיה נאלצה להשקיע רבות בשיקום ובקליטתם של למעלה מ-100 אלף שבויים חוזרים ופליטים, והן עקב אובדן הכנסות שנגרם לה מאיבוד אגפה המזרחי — בבנגלה-דש, ששימשה בעבר כמקור הכנסה לאומי חיוני.

מכל מקום, אם בכל זאת תחליט פאקיסטאן לאמץ לעצמה גישה זו, סביר להניח, שתזכה לתמיכתה המדינית והחומרית של סין המקיימת עימה ברית צבאית. סין אינה חתומה על האמנה הבינלאומית לאי-הפצתו של הנשק הגרעיני (NPT).

שנית, לנוכח הקשיים הצפויים בדרכה של פאקיסטאן להת-עצמות גרעינית עצמאית, ובכל מקרה בשלב ראשון לקראת השגת עצמאות כזו, עשויה פאקיסטאן לפנות בבקשה, ולזכות בהיענות סינית חיובית, למתן ערבות ל"מטריה גרעינית" למקרה של התפתחות צבאית, בה עלולה הודו להביא לידי ביטוי את היתרון האסטרטגי שברשותה. אף כי דרך פעולה פאקיסטאנית זו נראית ריאליה ביותר, הרי שפאקיסטאן ערה גם לעובדה, כי ההיענות הסינית הצפויה, לא תיעשה ללא תמורה מתאימה מצד פאקיסטאן. כפועל יוצא מכך צפויה הרחבת ההשפעה הסינית במרחב.

תגובות סין ויפאן

סין, מצידה, ודאי שאינה רואה בחיוב את התעצמותה הגרעינית של שכנתה מדרום.

תגובת המעצמות

תגובותיהן המיידיות של שתי מעצמות-העל כלפי ההתפתחות החדשה בהודו היו שונות לחלוטין. ברית-המועצות קידמה בברכה את הניסוי, כיוון שראתה בו אות להתפתחות הטכנו-לוגית הרבה, שהושגה על-ידי בעלת בריתה באסיה. בארצות-הברית, לעומת זאת, נשמעה ביקורת קשה כלפי הודו, בעיקר מחמת ההוצאות הכרוכות בפיתוח עוצמה גרעינית עצמאית, שאינן עומדות, לדעת חוגים רבים בארה"ב, בכל יחס למצבה הכלכלי הרופף של הודו. לביקורת זו יש משקל מיוחד עתה, על רקע הדיונים המתנהלים בקונגרס האמריקני לאישור תקציב סיוע החוץ. בעקבות השגת הסדר מדיני בתת-היבשת ההודית, ולאות הבעת תמיכה אמריקנית בעידן חדש של שלום בתת-היבשת ההודית, רמזו חוגים אמריקניים על האפשרות, שארצות-הברית תפריש כ-75 מיליון דולר מתקציב סיוע החוץ להודו. אולם, בעקבות הניסוי הגרעיני גברו הקולות התובעים לעיין מחדש בעמדתה של ארצות-הברית, בהביעם חשש, שהודו מנצלת את המשאבים העצמיים לצורכי פיתוח צבאיים, בעוד שמצד שני היא זוכה לתמיכה כלכלית מארצות-הברית. אין ספק, שההנהגה ההודית לקחה גם גורם זה בחשבון שיקר-ליה בעניין פיתוח העוצמה הגרעינית. אולם, כאמור, השיקולים האחרים גברו גם על שיקול זה.

ברם, התגובות הראשונות של שתי מעצמות-העל על הניסוי ההודי אינן משקפות את כל חומרת הבעיה. אין ספק, שהן ארצות-הברית והן ברית-המועצות ייאלצו לתת דעתן עתה למשמעות הרחבה יותר של הפצת הנשק הגרעיני והימצאותו בידיהן של מדינות, שאינן נכללות במעגל או בקבוצת המעצמות המצומצמת כפי שהיה עד כה. הודו לא חתמה עד כה על האמנה לאי הפצתו של הנשק הגרעיני. יש להניח, שהיא ומדינות אחרות, העדיפו שלא לחתום על אמנה זו בדיעה ברורה, שתנאיה של האמנה ימנעו מהן בטווח ארוך חופש החלטה לגבי פיתוח עצמאי של נשק גרעיני.

בעקבות מלחמת-העולם השניה וביחוד לאחר ביצוע ניסוי גרעיני ראשון בברה"מ ב-1949, הבינו שתי מעצמות-העל, כי יש לפעול במשותף כדי שלא להביא, ולו בגלל טעות, לשווא גרעינית חדשה בעולם.

לאור גישה זו הסכימו מעצמות-העל לדון במסגרת א"מ על פירוק החימוש הגרעיני. אולם, משהתברר, כי דיונים אלה עקרים, ובעיקר לאחר שסין פיתחה אף היא אופציה גרעינית עצמאית, העדיפו שתי המעצמות להיכנס ב-1969 לסידרת דיונים מעשיים לשם הגבלה מוסכמת של הנשק האסטרטגי (סאלי"ט).

בכך נתנו שתי מעצמות-העל ביטוי לתפיסתן בדבר הצורך והחובה להקניית עדיפות עליונה לפיקוח משותף, לשם מניעת שימוש בנשק גרעיני על-ידי גורמים בלתי-אחראיים, וכדי לשלול אפשרות של סחטנות וגרירת העולם כולו למערבולת של שווא גרעינית. כל עוד היה הידע רק בידי שלוש מעצמות המערב, ארצות-הברית, בריטניה וצרפת מצד אחד, ובידי ברית-המועצות מצד שני, היה סיכוי שתמצא נוסחה לעצירת

יתר-על-כן, סין נוטה להציג את הניסוי ההודי כחלק ממזימה סובייטית-הודית, המיועדת להעמיד את סין בפני עובדות חדשות של איום גרעיני משתי חזיתות. שתי חזיתות אלו עלולות, בבוא העת, להיות מתואמות על-ידי פיקוד אחיד, ובכך תוגשם מטרתה המסורתית של ברית-המועצות לכתר את סין מדרום.

אך למרות ראייה זו, לא יצאה סין בקריאות-זעם נגד ההתפתחות החדשה הזאת, כיוון שסין רואה בחיוב את עקרון הימצאותו של נשק גרעיני בידיה של מדינה בכירה בקרב חברות „העולם השלישי“. עמדתה העקרונית של סין גורסת, שיש להוציא מידי שתי מעצמות-העל את המונופולין בתחום הגרעיני. מסיבה זו מתנגדת סין להסכמים הבינלאומיים להגבלת הניסויים הגרעיניים במתכונתם הנוכחית ולהסכם למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני.

סין רואה הסכמים אלה הגשמתו של אינטרס של המעצמות הגרעיניות, הרואות בהם מכשיר להקפאת המצב הקיים של העדיפות הגרעינית שלהן על פני המדינות האחרות, בעיקר „המתפתחות“, שלא הגיעו עדיין לשלב של פיתוח עוצמה גרעינית. בכך נמנע, לדעת פקין, יתרון אסטרטגי מהמדינות הנחשלות ותונצח שליטתן של המעצמות הגרעיניות בעולם.

בכל מקרה תעריך סין, כי פיתוח העוצמה הגרעינית על-ידי הודו מכווין בראש ובראשונה נגדה ולפיכך תיאלץ להיערך כך, שיישמר בידיה היתרון שנוצר בעקבות פער עשר השנים בינה לבין הודו.

גם יפאן ראתה חובה לעצמה להגיב על הניסוי ההודי בשלילה נחרצת. אולם, בכך לא ראתה יפאן די, בגלל ההדים שעורר הפיצוץ ביפאן — המדינה שחשה על בשרה את מוראותיה של הפצצה האטומית.

ההגבלות הצבאיות, שהטילו עליה בעלות-הברית בתום מלחמת-העולם השניה, אוסרות עליה את פיתוחו והחזקתו של נשק גרעיני. עד כה הסתפקה יפאן ב„מטריה הגרעינית“ האמריקנית במסגרת חוזה ההגנה ההדדית, שנחתם בין שתי המדינות ב-1952. אולם, ההתפתחויות בזירה האסיאתית בפרט, ובזירה העולמית בכלל, חייבו את יפאן להערכה מחודשת של עמדתה השוללת פיתוחה של עוצמה גרעינית עצמאית.

יפאן הפכה למעצמה כלכלית, הנשענת על מקורות חומרי-גלם ודלק מחוץ לתחומיה. מצב זה מחייב אותה לפעול להבטחת זרימה קבועה ובלתי-מופרעת של גורמי ייצור אלה אליה. שכנותיה במערב — ברית-המועצות וסין — מציבות בפני ההנהגה ביפאן אתגר משמעותי בסוגיית פיתוחו של נשק גרעיני. אולם, מעבר לכך, לנוכח מדיניות ההפשרה הבינ-גושית וההינתקות הצבאית האמריקנית הנמשכת והולכת מהמזרח הרחוק, חייבת יפאן לשקול כל רגע מחדש את עמדתה כדי שלא תמצא עצמה לפתע תלויה לחלוטין במדיניותה של ארצות-הברית, או — במקרה הגרוע יותר — ללא תגנה גרעינית של ממש. נראה עתה, כי הניסוי הגרעיני ההודי יחזק את הקולות ביפאן הקוראים לנקיטת מדיניות ריאליסטית, שתדחה מועקות היסטוריות, ותהיה מיועדת להבטיח אינטרסים יפאניים בזירה העולמית על-ידי פיתוח מערכות-נשק גרעיניות עצמאיות.

רבה, בגלל השוני הרב בין המדינות בנקודת-ההתחלה של התהליך וקביעת המטרות והיקף הפיתוח המתוכנן. הודו הצליחה, לפחות מבחינה זו, להגיע לניסוי הגרעיני הראשון במחיר נמוך יחסית, הן עקב התשתית הגרעינית שעמדה לרשותה והן לאור השימוש שעשתה בפלוטוניום.

השיקולים המדיניים לפיתוח מערכות-נשק גרעיניות נחלקים לשיקולים של מדיניות-פנים ולשיקולים של קשרי-החוץ. הודו מהווה דוגמה טובה למדינה, שבה היוו שיקולי מדיניות-הפנים, כפי שתואר לעיל, מרכיב חשוב בשיקולים של המערכת הפוליטית. מבחינה זו בולטת הגישה המעדיפה פיתוח מערכת-נשק יקרה אך ראוותנית, גם אם זו באה במקומן של משימות לאומיות במישור הסוציאלי, שמטבען אינן בולטות באותה מידה, בעיקר ב"ארצות מתפתחות". משטרים חלשים, שבהם ישנה חשיבות לכאריזמה אישית של אנשי הצמרת, עשויים, לכן, להעדיף את הרחבת בסיס הפופולאריות שלהם דווקא באמצעות פרויקטים מסוג זה.

מכלול מדיניות-החוץ מורכב, במידה רבה, ממערכת שיקולים השונה במידה רבה בכל מקרה לגופו. מידת תלותה של מדינה בסיוע חיצוני — כלכלי ומדיני — עלולה להוות גורם חשוב בפני עצמו. גורמים נוספים של יחסי כוחות קונקרטיים או כלליים, בטווח המיידי או בטווח ארוך, מהווים, כפי שהומחש במקרה של הודו, מרכיב העשוי לעצב יותר מכל את ההכרעה בתחום זה.

במערכת הבינלאומית הנוכחית, שבה עלולות מעצמות-העל למצוא עצמן במצב, מדיני או צבאי, המונע מהן להפעיל את מלוא עוצמתן בהתמודדויות מקומיות (בדומה למצבה של ארצות-הברית בפרשת ויאט-נאם) גדל, כידוע, כושרן של מדינות קטנות להשפיע במידה מכריעה על ההתפתחויות בזירות המקומיות.

כך ניצלה הודו את הגיטרול ההדדי של המעצמות כדי להשיג ניצחון מכריע על פאקיסטאן במלחמת 1971. מצב זה מעלה את הסבירות והסיכון הנובעים ממסקנה אפשרית של מדינות רבות, שיש להן צורך להגיע ליכולת הכרעה מהירה על-ידי פיתוחה של אופציה גרעינית, בעיקר בעלת יכולת תפעול טקטית, לשם השגת יתרונות צבאיים ומדיניים מהירים. הסיכון הנובע מהתפתחות אפשרית כזו לשלום העולם ברור. אולם, תהליך כזה אינו חייב בהכרח להתפתח לאור קיומם של גורמים שונים, הממתנים מגמות קיצוניות אפשריות כאלו.

סיכום

הניסוי הגרעיני ההודי הראשון פער מחדש פצעים, שנראה היה כאילו כבר הגלידו עם הזמן. המערכת הבינלאומית תצטרך להיערך עתה לקראת אפשרות התרחבותו של המועדון האטומי והופעת מוקדי עוצמה גרעינית במדינות בינוניות. בנוף זה, יהיה צורך לפתח שיטות פיקוח חדשות ויעילות לפיקוח על המחקר הגרעיני ולריסון אינטרסים לאומיים צרים העלולים לסכן את האנושות בטווח הארוך.

התהליך הבלתי-רצוי. אולם, כניסתה של סין ב-1964 למועדון הגרעיני עוררה חשש מחודש מפני נפילתו של הנשק הגרעיני לידיים בלתי-אחריות. סין נחשבת באותה תקופה למדינה מהפכנית, קיצונית בעמדותיה המדיניות ובתור שכזו, כמי שנמצאת מחוץ למערכת ההבנה הבינלאומית בנושא הגרעיני, אולם, עשר השנים שעברו מאז, הבהירו לכל, בנוסף להצהרות סיניות מרגיעות, כי על אף הסיכון הפוטנציאלי, אין סין נוטה לעשות שימוש בלתי-אחראי בכושרה הגרעיני.

הניסוי הגרעיני ההודי חשף את חולשתה של האמנה הקיימת למניעת הפצתו של הנשק הגרעיני, בכך שהוכיח, כי מדינה שברשותה כורים גרעיניים לצורכי שלום עושה שימוש בתוצר לוואי של כורים אלה — הפלוטוניום — לביצוע פיצוץ גרעיני עצמאי. לפיכך, יתקרבו המעצמות למסקנה בדבר הצורך לגבש במהירות נוסחה חדשה, מוסכמת על הכל — כולל סין וצרפת — למנוע מירושן מחודש בקרב מדינות נוספות כדי להיכנס למועדון הגרעיני.

הודו תנצל ללא ספק את מעמדה המשופר בזירה המעצמתית. מנייתיה של הודו כמעצמה-עולה באסיה יעלו. הן בעיני ארצות-הברית והן בעיני ברית-המועצות, כמי שעשויה לשמש מנוף לביסוס ההשפעה בזירה האסיאנית. בהיחזת מודעת לתהליך צפוי זה תנצל הודו את מעמדה לשם הרחבת ההשקעות, ובראשן ההשקעות הכלכליות האמריקניות בתחומה. בכך תשאף לרכז במקצת את המשמעות השלילית, שיש למדיניות הגרעינית על הכלכלה ההודית. אך מעבר לכך, תשאף הודו לתת יתר-תוקף לעמדותיה המדיניות בשאלות האיזור.

בהקשר זה בולטת סוגיית האוקינוס ההודי, שבו חלה החרפה בהתמודדות המעצמתית על הנוכחות והשליטה הימית. התמודדות זו, שהתפתחה במהלך מלחמת יום-הכיפורים — בעיקר על רקע סגירת מצרי באב-אל-מנדב על-ידי המצרים וההיעדר-כוח המעצמתית לקראת פתיחתה הצפויה של תעלת-סואץ — נתקבלה בתגובות וזעמויות על-ידי המדינות השוכנות לחופי האוקינוס באסיה ובאפריקה. קולה של הודו, שקרא להפסקת מירושן ההתעצמות וההתמודדות המעצמתית שם, כמעט ולא נשמע. נראה, כי עתה יימצא לתביעותיה אלה הד חזק יותר, ובכך תיתן ביטוי למעמדה המדיני המשתפר.

נושא להכרעה לאומית

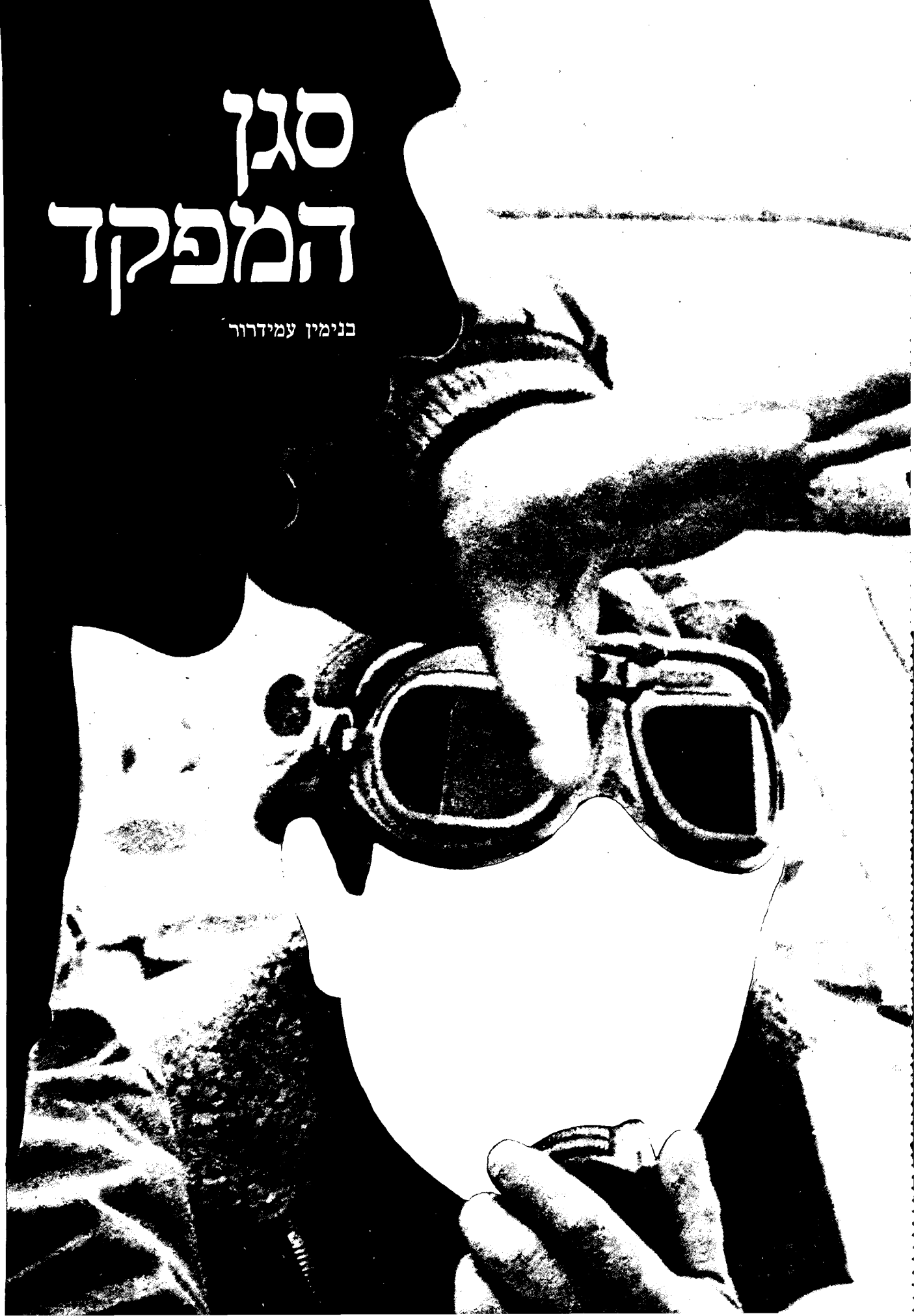
ניתוח צעדיה של הודו מעלה כמה הרהורים על מקומן של מדינות קטנות במערכת היחסים הבינלאומית.

האתגר, הנראה עתה אפשרי יותר מבעבר, של בחירה באופציה של פיתוח נשק גרעיני, מהווה במדינות רבות נושא להכרעה לאומית. הכרעות כאלו נתונות מעצם טבען בידי פוליטיקאים, המשלבים במערכות שיקוליהם הכלכליים, הצבאיים והמדיניים גם שיקולים ערכיים של יוקרה, חיזוק שלטונם, העלאת מוראל האוכלוסיה ועוד.

באשר לשיקולים הכספיים, גובעת הבעיה מן הצורך לקבוע את עדיפותן של המטרות הלאומיות ולהקצות בהתאם לכך את המשאבים המוגבלים. ההערכות המקובלות לגבי ההשקעה הנדרשת לפיתוח מערכות נשק גרעיני, שונות זו מזו במידה

סגן המפקד

בנימין עמידרור

1. חינויות מוסד סגן-המפקד לצבאות ימינו

א. המלחמות בתקופתנו שונות ממלחמות קודמות גם בכך שרובן מלוות, או עשויות להיות מלוות, במעבר מפעילות אפס לפעילות-שיא החל מרגע פתיחתן, ובהמשכותן באינטנסיביות מירבית ימים או שבועות רצופים עד הפסקת-האש. רבות מהן פורצות בבת אחת בכל החזיתות, לרבות החזית האיסטרטגית, האזורית.

ב. הלחץ הכבד המעיק באורח פתאומי על המערכת הארגונית הצבאית כולה גורם בהכרח, "חריקות", שיבושים ותקלות העלולים להצטבר במהירות שתגרום בנקודות מסוימות למצב קריטי וזמן רב לפני שניתן לאתר את התקלות ולהתגבר עליהן באמצעות נוהל-שליטה רגילים ודרך צינורות הפיקוד והמטה המקובלים.

ג. לטיפול ב"משברי שליטה" אלה נחוצה פונקציה שתאחד יכולת עם סמכות ותהיה מסוגלת ומוסמכת להחליט החלטות, ולהזיז דברים מיד ובר-במקום.

ד. בעוצבות-השדה הטקטיות והאופרטיביות, על כל דרגיה, יכול למלא יעוד זה באורח הטוב ביותר רק סגן-המפקד, אולם מוסד זה לוקה מעצם טבעו ברגישויות רבות, אשר בגללן אי-אפשר למצות ממנו את מלוא התועלת; ולא ניתן להקנות לו את מרחב החופש והגמישות ההכרחי למוסד זה, אלא אם כן מבינים היטב ובבירור את הכללים העקרוניים של הפעלתו ומיישמים אותם באורח מחייב ונוקשה ביותר. זה אחד המקרים שבהם מולידים עקרונות נוקשים ביצועים גמישים.

2. סגן-המפקד — יעודו הראשי

א. בניגוד מוחלט למקובלות סטריאוטיפיות נפוצות מדי, תפקידו הראשי והיעודי של סגן-המפקד בעוצבה איננו מת-מצה בהמתנה למפקד שייצא מכלל פעולה, כדי שירש הסגן את מקומו. אף שמפקד העוצבה חייב לצאת קדימה ולעשות, בדרך כלל, כמחצית היממה באזור הלחימה, אסור שיימצא דרך קבע בקו-האש ממש, משום שאז לא יוכל לפקד כהלכה. מפקדי עוצבות אינם נפגעים איפוא בשיעור המצדיק העמדת ממלא-מקום קבוע בעוצבה. צבא המקצה סגנים רק, או בעיקר, למטרת זו חוטא בבזבוז חמור.

ב. ייעודו הנכון של מוסד סגן-המפקד הוא הרחבת יכולת השליטה האישית של המפקד מעבר לתחום אפשרויותיו הפי-סיות, על-ידי יצירת תחליף מציאותי ואפקטיבי לנוכחותו האישית של המפקד במקומות ובזמנים שבהם אין המפקד יכול להימצא בגופו, אף שהדבר הכרחי או כדאי.

3. "סגן-המפקד" בתורות הפיקוד והמטה השונות

א. שלוש תורות הפיקוד-והמטה — הגרמנית-הפרוסית הקלאסית*, הבריטית והרוסית (הצארית והסובייטית), שמקורן בגרמנית — אינן גורסות סגן בשום דרג עוצבתי. במיוחד בולטת התופעה אצל הגרמנים שלא ראו לשנות קביעה זו ולא הנהיגו סגן בשתי מלחמות-העולם ולאחריהן. הסיבה העיקרית טמונה בעובדה, שצבאות אלה גיבשו מטה חזק

ויעיל ביותר, שעלה בידו לכסות היטב, גם בעיתות משבר חריף, כל תחום מבצעי ומנהלתי שלא נמצא בשליטתו או בפיקוחו האישיים והישירים של המפקד. איתנות המטה ויעילותו בצבאות אלה חיוקו את תפישת המטה ללא סגן-מפקד. אפילו בדרגי החטיבה והאוגדה, אף שהללו הדרגים הפרובלמטיים ביותר מבחינת פגיעותם למשברי-שליטה בשל היותם הדרגים העוצבתיים הנמוכים והנלחמים בפועל בקרב הטקטי, ולמרות שבשניהם חסר — מתחת למפקד — ראש-המטה (המוצב אצל הבריטים והגרמנים רק בעוצבות מקור-פוס ומעלה).

תורת הפיקוד-והמטה הסובייטית אינה גורסת פגנים למפקד. אמנם, טרמינולוגית נמצאים בעוצבה הסובייטית שני פונק-צינורים המכונים "סגנים" — "הסגן הראשון", הוא הרמ"ט, שאיננו אלא קצין-אג"מ (גרמני/בריטי), "מוגבר", ומפקד שירותי-העורף, הוזה תפקודית לקצין האפסנאות שאף הוא "מוגבר". הכינוי סגן בא בשני המקרים הללו בעיקר לתפארת החשיבות. "הסגנים" הטכניים והפוליטיים של המפקד הסוב-ייטי ודאי אינם סגנים ואין תוארם מורה אלא על כפיפותם הישירה למפקד.

ב. תורת הפיקוד-והמטה הצרפתית, כתערובת של עקרונות נפוליוניים (או קדם נפוליוניים), אשר המציאות גרמה לה להיכנע לתפישות היעילות יותר של התורה הגרמנית, גורסת הצבת סגן למפקד, אבל לפחות מבחינת ההגדרות התורתיות קשה להבין מה צורך יש בו, בהיות ראש מטה צרפתי מה שהינו. ג. רק בתורת הפיקוד-והמטה האמריקנית אנו נתקלים בסגן-מפקד של ממש. למרות הקשר ההיסטורי והדמיון במראית החיצונית מוטב להתייחס לשליטה האמריקנית כשונה לחלוטין מן הצרפתית (ובדרך כלל לטובה) ואין להקיש מן הסגן של האחת על הסגן של האחרת. אולם ראוי להדגיש כי הסגן האמריקאי שייך לרמת-הפיקוד ולא לרמת-מטה, לכן, אין בהימצאותו ובהצלחתו כמוסד — להוסיף נקודת-שבח לשליטת המטה של צבא ארה"ב. הדבר החשוב הוא שהסגן בנוסח האמריקני יכול להיכנס לכל צבא ולהשתלב בכל שיטת פיקוד ומטה, לרבות, "הגרמניות".

4. מאפייני "הסגן" הנכון (האמריקאי)

א. סגן-המפקד נועד להשלים את מעשה-הפיקוד על-ידי יצירת נוכחות, שהיא כמעט שוות-ערך לנוכחות המפקד, במקום ובזמן שבהם נחוצה נוכחות המפקד, אלא שהוא איננו יכול להימצא שם פיסי (ראה סעי' 1-ב' שלעיל). אכן כאשר המפקד נפגע יש סגן העומד הכן לבוא תחתיו, אבל זהו ייעוד הנחשב משני וצדדי.

ב. הסגן שני בדרגתו רק למפקד העוצבה וגבוה בדרגתו מכל מפקדי המשנה ומן ראש המטה. בצבא ארה"ב מפקד אוגדה הוא מייג'ור-גנרל (שני כוכבים); הסגן — בריגדייר-גנרל (כוכב אחד). ראש המטה ומפקדי החטיבות/הרגימנטים דרגתם קולונל. ג. הסגן איננו שייך למטה, לא כחבר במטה ולא כנציג המפקד.

ד. לסגן אין כל תפקיד קבוע במפקדה, לא בעת ההכנות לקרב ולא בשעת ניהול הקרב.

* אין לבלבל עם "הבריגדייר" הבריטי שהוא מח"ט — מפקד בריגדה.

* לאחר מלח"ע השניה אימץ "הרייכסוהר" המערב-גרמני את שיטת הפיקוד-והמטה האמריקאית. הסיבות היו בעיקרן פוליטיות וחברתיות ומקורן הראשי בשאיפה לחסל את תופעת "חיל המסכ"ל" על כל השפעותיו, הפסולות לחלוטין במשטר דמוקרטי.

ה. לסגן אין כל תפקיד פיקודי קבוע.

ו. הסגן אינו דרג ביניים קבוע בין המפקד ומטהו ו/או מפקד דות-המשנה. הקשר בין המפקד ומטהו הינו ישיר, כמו הקשר שבינו ובין מפקדי-הכוחות הכפופים.

ז. הסגן איננו רשאי, מכוח סמכותו-שלו, לתת פקודות למטה וכן לא למפקדות-הכפופות. הסגן יוכל לפקד על אלה רק אם יאציל לו המפקד סמכויות מפורשות — ומגבלות האצלה.

ח. האצלת הסמכויות מן המפקד לסגן תבוא תמיד לביצוע משימה קונקרטית ורק לזמן מהלכו, או עד שיחליט המפקד להשיב אליו את הסגן.

ט. לסגן אין מטה ומפקדה משלו. בשעת הצורך יתוגבר מטה העוצבה או יפעל מטה של עוצבת-משנה.

כל ההגבלות הללו אינן שרירותיות או סתמיות, כשם שאינן מיועדות לפגוע במעמדו של הסגן או לצמצמו. להיפך, תכליתן להבטיח שהסגן לא יבוזבז בתפקידים שוליים או בכאלה שם מצוי ואחראי פונקציונר אחר. כך משוחרר הסגן מהתחייבויות קבועות כלשהן וחופשי לחלוטין למלא את תפקידיו הייעו-דיים. באלה, אם פועל הוא כראוי, עשוי הסגן למלא תפקיד מכריע — ולעיתים את התפקיד המכריע בהא הידיעה — בהצלחת העוצבה.

י. ואלה תפקידיו הסגן:

(1) הסגן יימצא בדרך כלל בשטח, מדרבן או מנהל מאמצים עוצבתיים שונים שנקלעו למצב פרובלמטי או קריטי.

(2) משום אי-צמידותו לתפקידים קבועים הסגן הוא הפונק-ציונר היחיד בעוצבה, המסוגל מבחינת יכולתו וכן מבחינת סמכויותיו ודרגתו לטפל בכל בעיה המתעוררת בעוצבה, בדרג כלשהו, והוא פנוי תמיד ומיד לביצוע כל משימה עוצבתית.

(3) הסגן הוא ממלא-המקום „האוניברסלי“ בעוצבה. חשיבות הדבר איננה מצטמצמת בהיותו תחליף מוכן למפקדים נפגעים, אלא גם בשמשו „מפקד רורבי“ אידיאלי לצורך קבלת פיקוד על כוחות-משנה שונים, המתארגנים — בדרך כלל באלתור לצורך משימה מסוימת. בלחימה מהירת-קצב וקשה ייווצרו מצבים כאלה תכופות למדי ואם אין בנמצא סגן מן ההכרח לאלתר את הפיקוד על המסגרות הארעיות הללו על-ידי עקירת מפקדים אורגניים מיחידותיהם-עוצבותיהם — או על-ידי ניפוח ועיוות יחידות ועוצבות-משנה; קשה להחליט איזה משתי הרעות החולות הללו גרועה יותר.

(4) בעת שהכל כשורה — על הסגן לשבת במקומו באפס מעשה. אסור בשום פנים לארגן לסגן תפקידים שונים רק כדי שיהיה עסוק ו„מאושר“, משום שמשמעות הדבר — תמיד — הדחת-למעשה של פונקציונר כלשהו, הממלא תפקידו כראוי. דברים אלה יפים לא רק לגבי מפקדי עוצבות/יחידות-המשנה, אלא גם — ואולי בעיקר — ביחס לראש מטה ולמטה, שהם „הטרף“ הטבעי לכל סגן, אשר אין פרנסתו מצויה.

בדיכויזיות השריון ו„פרשי-האוויר“ של צבא ארה"ב יש כיום שני סגני-מפקד: תפקידו הרגיל של האחד הוא דרבון המבצע עים ותפקידו של האחר הוא דחיפת הלוגיסטיקה. לענייננו המוביל אין הדבר מעלה או מוריד, משום שמוסד הסגן נשאר כמות שהוא. ללא כל שינוי עקרוני. בדיכויזיות החי"ר וכל שאר סוגי-העוצבות — לרבות עוצבות השריון ו„פרשי-האוויר“ מעל ומתחת לדיכויזיה — עדיין קיים סגן אחד בלבד. על דרך ההכללה ניתן לומר כי בשעה שהמפקד פועל כראוי

ומכוון את דעתו בעיקר לנעשה בתוך אזור הלחימה ימצא הסגן את רוב תעסוקתו בתחום „ההתחברות“ של הלוגיסטיקה והמב-צעים, שהוא התחום המועד ביותר למשבר-שליטה, בעיקר ברמה הטקטית והמערכתית.

(5) בעת רגיעה יהיה הסגן, בדרך כלל, אחראי על האימונים ועל הכוונות, יכין תרגילים עוצבתיים וימלא את מקומו של המפקד, שבוודאי ינצל את הימצאות הסגן להיעדרויות ארוכות ותכופות (אבל אלמלא כן היה הסגן אדם משועמם מאוד). חיוני ביותר להשגית, שהנוהגים הנוחים של תקופת הרגיעה לא יקלקלו את מערכת היחסים-התפקודיים הנכונה שבתוכם משוכך הסגן, כתוצאה מהנצחתם של פתרונות זמניים. אם אין הצבא הנוגע בדבר מצויין במידת המשמעת העצמית הנחוצה, מוטב שבהיכנסו לרגיעה ארוכה יבטל כליל את מוסד הסגן. היעדר סגן תמיד עדיף על סגן שאיננו מתפקד כראוי.

5. מוסד הסגן — ההגדרות התורתיות של צבא ארה"ב

בספרות התורתית העדכנית של צבא ארה"ב לא נמצא כלל ב„עצי המבנה“ העוצבתיים את סגני-המפקד אף שמצויין בהם גם הפחות שבפונקציונרים של המטה. ההגדרה התורתית של הסגן ושל תפקודו בעוצבה האמריקנית היא כדלהלן:

„א. המפקד קובע נוהלים מסוימים להפעלת סגני המפקד (Deputy Assistant Commanders).

„ב. לסגן-מפקד אין כרגיל מטה... כאשר נחוץ מטה לסגן-המפקד יוכל המפקד להקצות קצינים ממפקדות-שלו או מיחידות כפופות שישמשו כעוזריו, או להעמיד לרשות סגן-המפקד מפקדה של יחידה כפופה.

„ג. סגן-המפקד יכול לתת פקודות לראש המטה או לעוזרי-ראש המטה (כך מכונים קציני המטה המתאם בצבא ארה"ב) רק כאשר מסמיכו המפקד לכך ובגבולות ההסמכה.

„ד. כרגיל, אין סגן-המפקד מהווה חוליה בשרשרת הפיקוד. יחסיו ליחידות הכפופות נקבעים על-ידי המשימות המוטלות עליו והיחידות הללו עומדות לרשותו לצורך ביצוע המשימה, או במסגרת שקבע המפקד.“

צבאות אחרים, שאינם אמונים ביותר על דברים „מובנים מאליהם“, מוטב להם שירחיבו מעט את ההגדרות, הן מצד „עשה“ — וביחוד מצד „לא תעשה“. אף שנדמה כי יש כאן כפילות, שאותם דברים עצמם אמורים פעמיים, על דרך החיוב ואחר-כך על דרך השלילה, הטורח כדאי, שכן בשל אופיו המיוחד, נוטה מוסד הסגן לכמה סטיות, עיוותים ושגיאות אופייניים.

6. הגדרת מוסד הסגן והפעלתו — השגיאות הנפוצות

שגיאות א: הסגן הוא גם ראש המטה.

בהגדרה זו לא מדובר ב„ראש-מטה-הממלא-מקום-המפקד“

• קשה לחוות דעה על תופעת שני הסגנים בלא בחינה מדוק-דקת של המניעים האמריקניים אבל לפחות במבט ראשון ניתן לראות זאת כהודאה באי-מספיקותה של שיטת-המטה האמריקנית. חושבני, שאילו היו האמריקאים מסגלים את שיטת המטה הבריטית ולו היו מפעילים את מפקדותיהם בפיצול נכון — בנוסח אשר ראינו במלחח"ע ה"ז אצל הבריטים, הגרמנים וגם אצל כמה מצביאים אמריקאים (כמו פאטון) — היו חוסכים לעצמם תוספות מסוג זה, ההולכות בדרך הפסולה מיסודה, של התגברות על בעיות שליטה על-ידי גידלה כמותית של האמצעים, במקום שיפור המבנה, הארגון והנוהלים.

בהיעדרו" כנהוג בשיטות הפיקוד-המטה, "הגרמניות", שבהן הוא מהווה פונקציית-מטה מובהקת, ואשר רק בשעת הדחק ולפרק זמן קצר ביותר חורג מפונקציית-המטה אל פונקציית-הפיקוד. עיקרה של הגדרת סגן-המפקד גם כראש-המטה פשוטה ביותר — חבל להניח לקצין כה בכיר שישב בטל, בעוד קצינים צעירים וחסיני נסיון מתלבטים בתפקידי מטה שונים. בוודאי שלא בכל הצבאות ניתן שהשני בדרגתו בעוצבה לא יהיה רשאי ליתן פקודות לקציני-מטה, אלא רק, "כאשר מסמיכו המפקד לכך ובגבולות ההסמכה". המחיר שמשלמת העוצבה עבור ה, סגן-המשמש-גם-ראש-מטה" כבוד וחמור — שיתוק, ניטרול והתפוררות המטה ועבודת-המטה התקינה דווקא בעת שזקוקים להם ביותר, כשהעוצבה נכנסת לקרב.

תוצאה זו בלתי נמנעת ולכל היותר ניתן לצמצם איכשהו את נזקיה.

הסיבה פשוטה. בהיותו ראש מטה נעשה הסגן ל, איש-הציר" של המטה והפונקציונר החשוב והמרכזי שבו. הוא-הוא המתאם את פעולת כל אגפי-המטה ומחלקותיו. בלעדיו אין תיאום ובלא תיאום אין מטה. והנה מיד בהכנס העוצבה ללחימה, מחויב הסגן לפעול כסגן — כלומר בשטח, מחוץ למפקדה; וגם אם אינו מחויב בדרך כלל ישאף למצוא תעסוקה בשדה ולא במטה. תאמר: במקרה זה ניתן להטיל את תפקיד תיאום-המטה על קצין האג"מ, למשל, אבל נשאלת השאלה היאך יתכן שהרמ"ט הייעודי — הוא הסגן — נחוץ רק בעיתות רגיעה ואילו בלחימה אפשר, או צריך, להסתדר בלעדיו?

זאת ועוד, אין להניח כי קצין האג"מ, שלא אומן ולא הוכן קודם, יהיה מסוגל למלא כהלכה את פונקציית ראש המטה, הנו-פלת עליו בהפתעה ובזמן הקשה ביותר. בנוסף לכך, אין דומה מטה המתואם על-ידי רמ"ט למטה המתואם על-ידי קצין אג"מ. מבחינת קציני המטה ועבודת-המטה, ההבחנה בין שני הסוגים משמעותית מאוד ואין לצפות שמטה מן הסוג הראשון יהפוך תוך כמה שעות למטה מן הסוג השני.

שגיאה ב': הסגן ממונה יעודית על המאמץ המשני של העוצבה. בכלל, אמור המפקד לשלוט אישית במאמץ העיקרי ובו יימצא גם עיקר כוח העוצבה. כיוון שכך, תימצא במאמץ המשני, בדרך כלל, יחידת משנה אחת, כמות-שהיא או מתגברת.

הפקדת הסגן על המאמץ המשני תגרום, כרגיל, להדחתו למעשה של מפקד יחידת-המשנה הפועלת בו. אם אין אותו מפקד מסוגל לפקד על יחידתו יש להחליפו מיד; ואם מסוגל הוא לשם מה יורכב הסגן על צוארו?

שגיאה ג': הסגן מהווה חוליה קבועה בשרשרת הפיקוד. יכול צבא להעתיק את כל ההגדרות התורתיות של צבא ארה"ב ואחר-כך, להפוך אותן על-פיהן, על-ידי ש, המפקד יחליט" כי, "עד להודעה חדשה" ישמש הסגן בתפקידים מסוימים, כמו "משגיח" על המטה, "מפקח" על האימונים, "ממונה" על הכוונות הלוגיסטיות, "מתאם" בין יחידות-המשנה ובין המפקד וכיו"ב. מבחינה פורמאלית אין המפקד חורג ממגבלות הקביעות התורתיות; למעשה, הוא מפר אותן לחלוטין והופך את הסגן לחוליית-ביניים קבועה בינו ובין המטה ו/או יחידות-המשנה. במצב זה, שומה על הסגן להישאר במפקדה ועל כן

יוכל למצוא לעצמו תעסוקה מתמדת ו, למלא את תפקידיו" רק אם ירחיק את רגליו של ראש המטה ויירש בפועל את מקומו ואת תפקידיו היעודיים.

בחצצו דרך קבע בין המפקד ומפקדי-המשנה — בין אם רק למעשה ובין אם גם להלכה — יוכל הסגן למצוא לעצמו מרחב מחיה סביר בתנאי שיעלה בידיו להחליש או לנתק את הקשר הישיר בין המפקד ובין הכפופים לו, תוך שהוא נוטל לידיו מורכב ממכויות פיקוד — הפעם, מן המפקד עצמו. העובדה שנוקים אלה אפשר כי ייעשו בידיעת המפקד ואולי אף ביוזמתו, אינם מפחיתים כלום מחומרתם ומתוצאותיהם.

שגיאה ד': הסגן — כמפקד בפועל על מסגרות, "רדומות" בכל צבאות העולם קיימות מסגרות עוצבתיות המופעלות רק בעיתות חירום, או לצורך תרגול. הללו הן מסגרות של מילואים לסוגיהן או (בעיקר בצבאות הגדולים) מסגרות המאוישות על-ידי כוחות סדירים, מבסיסי הדרכה, חילות-מצב וכיו"ב. הפיקוד עליהן מסור בידי קצינים מסוימים כ, תפקיד חירום" כלבד.

כאשר לא מובן תפקידו של הסגן ו/או באותם צבאות שאינם בעלי תודעת-מטה טובה — וממילא גם חסרים מטות יעילים — נוטים לראות את הפיקוד על מסגרות אלו בתקופת, "הריקנות" שלהם, כתפקיד אידיאלי לסגן-המפקד. אולם במצבים שבהם לא נדרשת כלל נוכחות המפקד — מחמת שהמסגרת נתונה בתרדמה ולכל היותר נדרשת לקיים שגרה מן הסוג הטכני והפשוט ביותר — ודאי אין כל מקום או טעם גם בסגן. לכל היותר נחוץ שם קצין-מטה לא-בכיר, שעיקר תפקידו יצטמצם באי-התערבות במעשיהם של כמה מש"קים, שהם המחזיקים ב, עסק".

כמובן, במקום שנמצא סגן-המפקד ודאי ש, הכרחי" כי יימצאו גם כל קציני-המטה. התוצאה היא בזבוז גמור של זמנם ומרצם של כל הפונקציונרים החשובים הללו ופיחות מעמדם לדרגה של רבי-סמלים מוצלחים (פחות או יותר).

כאשר המפקד הוא במינוי לשעת חירום בלבד מן הראוי שגם הסגן יתנהג לשעת חירום וכמותם גם מרבית קציני המטה. שגיאה ה': אגן — מטה קבוע משלו. חטא קטן ו, טבעי" זה אולי איננו מזיק כאחרים, אבל עדיין הוא מזיק. המפקדה העוצבתית מתפתחת ומסתרבלת על-ידי תוספת, "מפקדה אל-טרנזיטית" אוטונומית, שאיננה, "של המפקד", אלא, "של הסגן". כבר עמדנו על כך, שלרוב אין הסגן צריך מטה; וכאשר צריך, הרי זה לרוב כשהוא יוצא לפקד בשטח ויכול להשתמש במפקדת יחידת-המשנה אותה הוא, "כובש".

7. מוסד הסגן — מתאים לכל שיטת פיקוד-ומטה.

הסגן, "האמריקני", כיוון שאיננו פונקציה של המטה ואיננו ממלא כל תפקיד ייעודי ספציפי, ניתן לשיבוץ בכל מערכת-שליטה שהיא, ללא כל קושי מיוחד וללא כל צורך בהתאמות או שינויים כלשהם. בהיותו, "מכבה שריפות" אין גם כל צורך — או אפשרות — לתרגל מראש את הפעלת הסגן.

כל שנחוץ הוא הקפדה נוקשה וחפזת פשרות על מצוות, "עשה" ו, "לא תעשה" הכרוכות ביישום מוסד סגן-המפקד. קביעות אלו חשובות מאוד, משום שבגסיונות הנוכחיות הצורך בסגן-מפקד רב וחיוני משהיה בעבר, ויש להודק לו גם כאשר דוחים כבלתי-יעילה את שיטת הפיקוד-המטה האמריקנית בכללה.

לקחי אג"מ

סא"ל ח'

ככל האפשר את העיסוק בתכניות לעתיד. לכך יש שתי סיבות: ראשית משום שאי טיפול בבעיות שוטפות יוצר מייד קשיים נוספים ומביא להדרדרות בסדרי עבודתו של קצין המטה; לעומת זאת, ליקויים בתכנון לטווח ארוך עשויים להתגלות רק שנים לאחר מכן. סיבה שניה נעוצה בכך שפתרון בעיות שוטפות בנוי בעיקרו על בקיאות, חריצות וכוח איתור ואילו תכנון לטווח ארוך מחייב ראייה כללית, כושר ניתוח ויכולת לתכנן עבודה קפדני. לעתים קרובות מבורכים קציני המטה בתכונות הראשונות יותר מאשר באחרונות.

כתוצאה מסיבות אלו הקדישו רוב המטות בצה"ל את רוב זמנם לטיפול בבעיות שוטפות. בתקופות מסוימות תרמה לתופעה זו גם העובדה שבעיות הביטחון השוטף היו קשות וחמורות ואילו סיכויי מלחמה רבתי נראו קלושים ואז החלו גם מפקדים להקדיש את עיקר זמנם לבעיות השעה ונטו לדחות את הטיפול בבעיות ארוכות טווח.

תחום הלקחים השני נובע מהפעלתו של אגף המטה במלחמה. הלקח העיקרי בתחום זה הוא, שמבנה אגף המטה ושיטת עבודתו לא אפשרו לו לנהל את הקרב ובאותה שעה גם להכין ולתכנן את המהלכים הבאים. היקף הבעיות השוטפות היה גדול וקצב האירועים היה מהיר עד כדי כך שקציני אג"מ, בכל הרמות, עסקו רוב שעות היממה בסיוע למפקד בניהול הקרב. מצב זה היה נסבל במלחמות הקודמות שהיו קצרות ובהן תאמו התכנונים המוקדמים את הבעיות שהתעוררו תוך כדי המלחמה. לעומת זאת במלחמת יום-הכיפורים לא תאמו תכנונים שלפני המלחמה את המצבים החדשים שנוצרו והיה צורך לתכנן מחדש את המהלכים הבאים.

לשני הלקחים הללו — הראשון בנושא עבודת אג"מ בימי שלום והשני בנושא עבודתו בתקופת המלחמה — יש מכנה משותף. בשניהם נראה שאג"מ בנוי לפתרון בעיות שוטפות טוב יותר מאשר להכנות ולתכנון לטווח ארוך.

לנקודה מרכזית זו משמעות נוספת. מפקדים וקצינים נוטים ללמוד ולקנות ידע והרגלים באותו תחום שבו הם עוסקים בדרך כלל. פתרון בעיות שוטפות מחייב מידה רבה של בקיאות בפרטים וכוח איתור ולעומת זאת, תכנון לטווח ארוך דורש מחשבה שיטתית וכוח ניתוח. הדגשת נושאים מהסוג הראשון בצה"ל הביאה לכך שטופחו קצינים בעלי כישורים מתאימים לפתרון בעיות שוטפות והודגשו ערכים אלה בחינוך קצינים ובהקניית ידע. דבר זה הביא לירידת ערכם של המח- שבה השיטתית וכוח הניתוח בעבודת הצבא. אין שום ספק שאלו תופעות שליליות, שכל ארגון מחדש של אגף המטה בצה"ל חייב לתת להן תשובה.

העובדות המתוארות אינן פרי הסתכלות שטחית אלא מתבססות על לימוד ובדיקה של עבודת מספר מטות במלחמה ולפניה. הדרך לפתרון הבעיה היא בארגון מחדש של אגף המטה בצה"ל.

אגף המטה חייב להיות בנוי משתי מחלקות עיקריות — מחלקת מבצעים ומחלקת תכנון והדרכה. חתך עקרוני זה חייב להישמר בכל דרגי המטה החל מהחטיבה וכלה במטה הכללי. על נושא התכנון להיות מאוגד עם נושא ההדרכה בשל שתי סיבות עיקריות. ראשית משום שנושאי ההדרכה צריכים להקבע על-פי שיקולים של תכנון לטווח ארוך ושנית משום האופי (המשך בעמ' 51)

מלחמת יום הכיפורים בה הצליחו המצרים והסורים להשיג הפתעה, אילצה את הצבא לפעול לאור נתונים בלתי צפויים. בכך היתה המלחמה מבחן מצוין לאגפי המטה ולנהלים בכל הרמות.

יש הטוענים כי אין ללמוד מפגמים שצפו עקב מצב פתיחה זה; כאילו כל מערכת צבאית מכוונת לפעול לאור מצב נתון מראש ויש לבדוק את יעילותה אך ורק על-פי אותם נתונים שנקבעו למערכת מלכתחילה. טענה זו מופרכת מעיקרה. להיפך, יעילותה של מערכת נבחנת לאור יכולתה לעמוד במבחן, בנסיבות משתנות ובלתי צפויות.

לכן יש יתרון למלחמה זו מבחינת היכולת להפיק ממנה לקחים, שכן הועמדו במבחן מערכות מטה וסדרי נוהל שיתכן וקשה לאבחן את ליקויהם בתנאים רגילים. אולם בתנאי הלחץ של מלחמת יום-הכיפורים צפו ועלו בנושאים אלה ליקויים שבדרך כלל הם סמויים.

על-פי עקרון זה ננסה לבדוק כאן את לקחי המלחמה הנוגעים למבנה אגף המטה ולנהלי עבודתו.

תחזית המלחמה כפי שהיתה מקובלת בצה"ל שונה היתה מן המלחמה שהתרחשה בפועל. שוני זה — שבא לידי ביטוי בשני מישורים — העמיד את אגף המטה במבחן בלתי רגיל.

המישור הראשון היה עצם מצב הפתיחה, בו השיג האויב הפתעה. והמישור השני היה משכה של המלחמה. במקום מלחמת הכרעה של ימים נאלצנו להילחם במשך שבועות ואף להמשיך בתום הקרבות באורח חיים של כוננות מלחמתית לתקופה ארוכה.

יש לבדוק באיזו מידה הכין את עצמו אגף המטה למלחמה ועד כמה היה בנוי נכון וערוך לפעולה במלחמה זו.

אין הכוונה לבדוק ולנתח את מבנה אג"מ בכל דרג ודרג, אלא להצביע דוקא על לקח המשותף למבנה אגף המטה בכללותו ונכון כמעט בכל רמה.

הלקח הראשון נוגע להכנות של אגף המטה ברמות השונות לקראת המלחמה. דבר זה נראה תמוה במבט ראשון שכן אין מחלוקת על כך שהמפקדות השונות עבדו בשנים שלפני המל- חמה בדרך כלל בקצב מואץ וקציני מטה של יחידות השדה והמטכ"ל היו ידועים לרוב במסירותם וחריצותם.

קל לישב סתירה זו אם נזכור את העיקרון שקצין המטה, הנתון בלחץ זמן וחייב לפתור בעיות שוטפות ולהכין תכניות לטווח ארוך מעדיף תמיד את העיסוק בבעיות שוטפות ודוחה

סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן

משיני עברי הירדן

פרק באסטרטגיה "שובית" 1937-1939

"מבחינה מדינית אינני יודע מצוה יותר דוחקת ואמצעי-מלחמה יותר אפקטיבי מאשר העלאת נקודות שלנו בשטחים אלה, ויצירת עובדה".
משה שרתוק (שרת), 7 ביוני 1937.

הירדן, מפעל נהריים ומפעל האשלג. כיום נוספו על אלה צינור-הנפט הטרנס-ערבי (TAP-Line), מוביל-המים הארצי, המחצבים בתמנע, נמל אילת ומקורות-הדלק לחוף מפרץ סואץ. המאבק על גורל עמק הירדן ועמק בית-שאן בשנות המאורעות מבטא את ההערכה המדינית והאסטרטגית לאזורים אלה, שערי-הפלישה ההיסטוריים מהמזרח. על רקע זה מאלף במיוחד המאבק המדיני על תחנת-הכוח שבנהריים, הממוקמת מדרום לירמוק, באמירות של עבר-הירדן.

די בהערות אלה כדי להצביע על קשרי "או ועתה", בפנותנו לימים בהם הוקם ה"מעוז" הראשון, הישוב מעוז-חיים שעל מעברות הירדן, מישובי חומה ומגדל.

מטרת מאמר זה לבחון את התרומות של האסטרטגיה הישר-בית בשנים 1937-1939, ובמיוחד מתרכזים הדברים בשיקולים ובהחלטות של ההנהגה הציונית הן לגבי קביעת "העובדות בשטח" והן לגבי המדיניות. מתוך הדיון בפרק-זמן אחד ובחבל-ארץ אחד יציירו גורמי-קבע ונסיבות שהשתנו מאז.

"חומה ומגדל" וראשית האסטרטגיה הישובית

בימי יוני 1937 שררה בארץ ציפיה מתוחה — ועדת פיל, שעשתה בארץ מנובמבר 1936 עד מחצית ינואר 1937, עמדה לפרסם את המלצותיה. לראשונה נשקף סיכוי ריאלי שתמליץ על מדינה "לאלתר", אך הסיכוי נכרך בסיכון: העצמאות היהודית תצומצם לחמישית מארץ ישראל המערבית. חברי הועדה מצאו בארץ מציאות שנוצרה תוך מאורעות תרצ"ו: מלחמת הכנופיות בדרכים חילקה את הארץ למעשה; אזורים נרחבים נסגרו בפני הנוסע היהודי, אלא אם כן יסע בשיירה מלווה צבא בריטי; דרכים חדשות נסללו בחיפזון, כדי לקשר בין הישובים העבריים; נמל יפו הושבת, ונמל-סירות נפתח בצפון ת"א. חברי הועדה התוו למדינה גבולות המקיפים את נקודות הישוב העבריות וכך קבעו את תחומה הדרומי בבאר-טוביה, אשר פונתה במאורעות תרפ"ט אולם מאז נושבה מחדש. ועדת פיל יצאה ארצה לאחר שהעריבים הפסיקו את שבייתם הכללית באוקטובר, ונשתררה מעין "הפוגה" במאורעות. עתה נתחדשה תנופת ההתישבות היהודית. שבעה מתנחלים אמיצים חידשו את היוזמה הישובית — בצאתם לשקם את כפר-ח'יטין בקרבת טבריה, — מעשה נעז בתנאי הימים ההם, אך עדיין

מה בין "הזמן הזה" ו"הימים ההם"?

מה הקשר בין מצבנו כיום, לאחר מלחמת יום הכיפורים והסכמי הפרדת הכוחות, ובין ימי תרצ"ו? האם יש היבטים אקטואליים באסטרטגיה הישובית בימי ראשית התגבשותה? מפתיעה אמיתות המשפט: "ככל שמשתנים הדברים — הם נשארים כמות שהם". במאורעות תרצ"ו הלמו העריבים בכוח בלתי צפוי ובהחלטה נחושה להפסיק את בנין הבית הלאומי. הישוב — שמנה אז כארבע מאות אלף נפש — חש שנלחם על חייו. העריבים הפתיעו בעוצמת התקפתם ובדרכי לחימתם, ובתחילה התקשה הישוב להתגבר על תחושת "מחדלים" בכוחות המגן. רבו השואלים, "עד מתי?" ודברי משה בלינסון לנופלים ברוחם עדיין נשמעים אקטואליים עתה: "עד מתי? עד שכוחו של ישראל בארצו ידון, למפרע לתבוסה כל התקפת אויב, באשר הוא שם, עד... שידע האויב: אין אמצעי לשבור את כוח ישראל בארצה, כי הכרח החיים אתו ואמת החיים אתו ואין דרך בלתי אם להשלים אתו".

כבר בתרצ"ו, מצאנו דרך לעבור ליוזמה התקפית — יצחק שדה פיתח את טקטיקת "הנודדת", וממנה צמח הפר"ש, שיצא מן הגדר ופעל בשדה ובלילה. אז גם פותחה לראשונה האס-טרגיה האופנסיבית של התישבות מרחיבת תחומים.

המאבק הצבאי-ישובי השתקף עד מהרה בהתמודדות מדינית. התגבשה הצעה בריטית לחלק את ארץ-ישראל המערבית, והוטל בכף גורלם של שטחים חיוניים לישוב מבחינה דמו-גרפית, כלכלית וביטחונית גם יחד. ירושלים היהודית עמדה להיכלל במובלעת בריטית הכוללת את ירושלים, בית-לחם, ופרודור ליפו. בצפון הוצע לקרוע את עמק הירדן, לרבות דגניה והקיבוצים המשגשגים ממזרח לירדן.

כאז כן עתה, נאלצה ההנהגה היהודית לומר את דברה ו"לצייר מפות" — להעריך את השטחים החיוניים בעיניה, ולנמק את עמדותיה. כבר אז נקרענו בין שתי השקפות נוגדות: היו שהעדיפו התכנסות באזורים יהודיים רצופים שבהם יהיה המי-עוט הערבי מבוטל, לעומת אחרים שדגלו במדיניות של התפשטות ישובית, הבאה להבטיח את האינטרסים החיוניים של הישוב ושל התפתחותו בעתיד.

יש להדגיש כאן את רגישות הישוב לאזורי הספר. נכסי-מפתח חיוניים ביותר מצויים ממש בקווי-הגבול: אז היו אלה מקורות

ללא חידוש טקטי². חברי קיבוץ תל-עמל היו הראשונים שפרצו דרך חדשה ליוזמה ישובית לנוכח הכנופיות. לפני המאורעות היו מעבדים את אדמות תל-שוק, מדרום לסחנה, ועתה ביקשו להיאחז באדמתם לבל תאבד. הם מצאו דרך להקים נקודה בצורה תוך יום אחד מבוקר עד ערב בשיטת „חומה ומגדל“³. כאשר יבשה הקרקע לאחר גשמי החורף, יצאו מבית אלפא ועלו על אדמתם ב-10 בדצמבר 1936. בכך חדרו לעמק בית-שאן ששרץ בדוים חמושים. כוח אבטחה שמר על החברים והמתנדבים ממשקי הסביבה ביום העליה, וארבעים חברים ניצבו נכונים להדוף התקפה על הישוב החדש. במהרה נראה שהניסיון עלה יפה, והיוזם שלמה גרזובסקי (גור) נקרא להדריך גרעיני מתישבים אחרים; ישובי „חומה ומגדל“ נוספים קמו: קבוצת „השדה“ עלתה לשדה-נחום, מזרחית לבית-השיטה, ב-5 בינואר 1937. ב-25 בפברואר התנחלה גינוסר, וב-21 במרס עלו שני הישובים התאומים מסדה ועין-הקורא (שערי-הגולן) לאדמותיהם בסמוך לירמוך. כעבור שלושה שבועות, ב-9 באפריל, יצאו מתישבים מעמק-הירדן לבית-יוסף, דרומה מהמחנה הקיבוצי גשר⁴. כמה ימים לאחר מכן הוקמה משמרה-שלושה בבקעת יבנאל.

ההתיישבות נתחדשה מכוח יוזמתם ודחפם של אנשי תל-עמל, שרתמו לעזרתם את גוש עין-חרוד, המרכז החקלאי והקהק"ל, וקיבלו הדרכה טכנית וטקטית מיוחנן רטנר, איש „ההגנה“⁵. יוזמת בוני תל-עמל ושדה-נחום הייתה הדים בארץ — כי כל מאמצי ההגנה והבנין עד כה הוקדשו לשמירה „על היש“, אולם חלוצי „חומה ומגדל“ בישרו את הגיחה מן המצור אל מרחבים חדשים. כבר בפברואר 1937 הכיר דוד בן-גוריון במשמעות המדינית של תל-עמל ושדה-נחום והגדיר את עלייתם כ„מאורעות מדיניים ממדרגה ראשונה“⁶. אולם המחלקה המדינית של הסוכנות לא התערבה עדיין בתהליך הישובי, המנוהל בידי הקהק"ל והמרכז החקלאי. ראש המחלקה, משה שרתוק, שהה בלונדון עם וייצמן, וחזר ארצה באפריל, מיד בשבו נרתם למר"מ עם הממשלה המנדטורית בדבר מיסדת העליה (ה„שדיל“)⁷ למחצית השנה הקרובה. אך במרוצת חודש מאי התפנה למגעים עם אברהם הרצפלד מהמרכז החקלאי ועם יוסף ויץ מהקהק"ל, והכיר בעוצמת שאיפתו של הנוער להתישב ובפוטנציאל המדיני שבהתיישבות „חומה ומגדל“. מראשית יוני הוא משקיע את עצמו ראשו ורובו במשימה זאת⁸.

תחילת יוני 1937, הם ימי הראשית של ההתיישבות המדינית והאסטרטגית — משמע, התיישבות לאור תוכנית מדינית ומתוך שיקולים אסטרטגיים⁹. אסטרטגיה זאת תקבע מעתה את יעדי ההתיישבות, תשקול חיוניות ועדיפות בקניית קרקעות וב-העלאת ישובים, תבחר את העיתוי, תרכז את כוח האדם ואת המשאבים למבצעים ישוביים, וכן תקיים כוחות לאבטחתם ולתגבורם של ישובים שיוקמו ביעדים חיוניים.

התיישבות וגבולות מדרום לכינרת עד 1937

ביוני 1937 עמדה בפני המדיניות הישובית המשימה הדחופה * גשר הוקמה בשנת 1922. אנשיה עברו לאדמות דלהמיה (אשדות יעקב) בשנת 1933, והמשיכו להחזיק במחנה הישן. במאורעות תרצ"ו נתנסתה גשר בהתקפות ירי ובנסיגות פריצה (מאורעות תרצ"ז, ת"א תרצ"ז, עמ' 575—579).

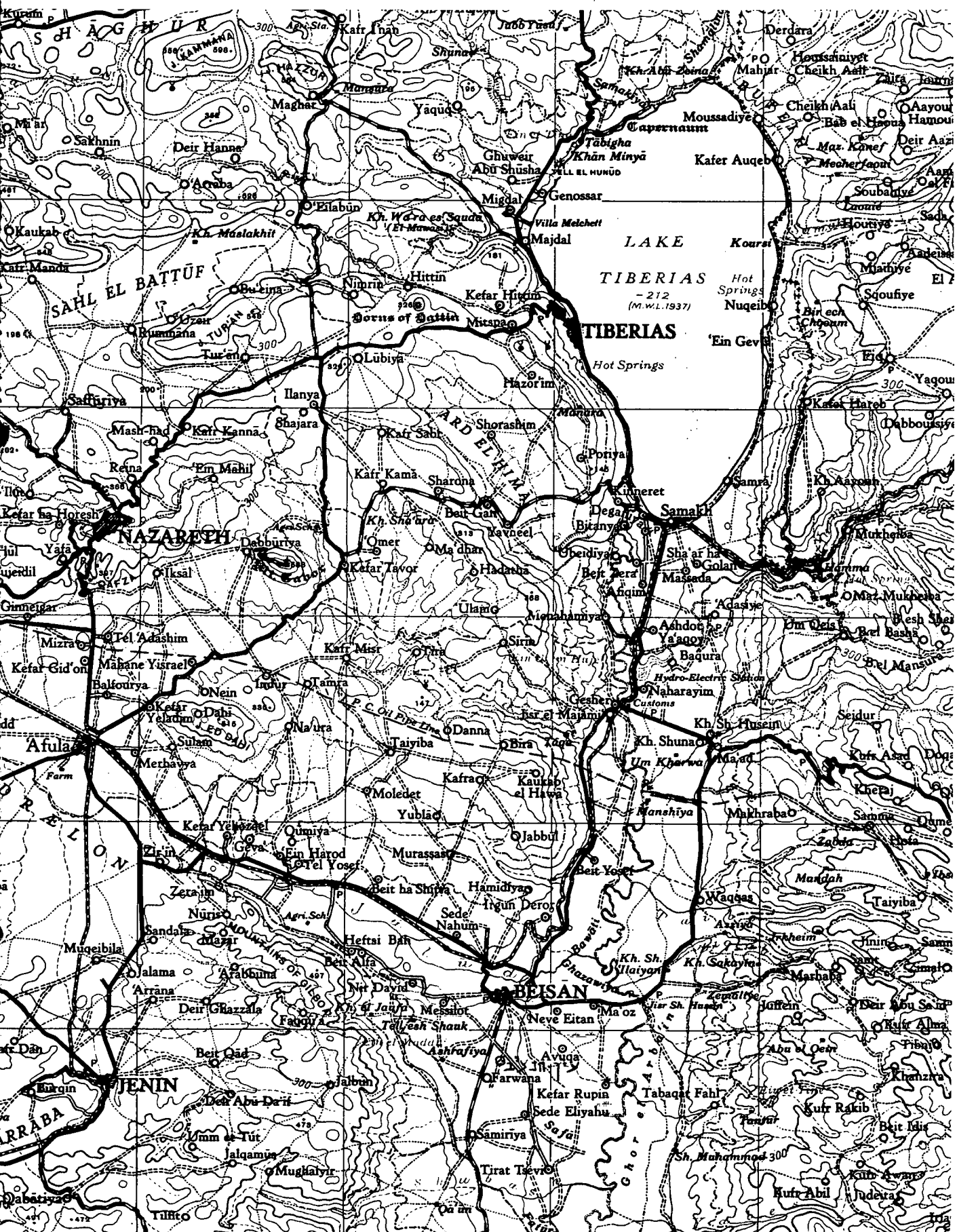
להציל שני אזורי התיישבות חיוניים למדינה היהודית: עמק בית-שאן שעיקרו לא נושב עדיין, ו„קדחת הכינרת“ — העמק שבין הירדן והירמוך הקרוי בשגרת הלשון „עמק הירדן“ (כאן ננקט המונח „קדמת הכינרת“ כדי להגדיר ביתר דיוק את האזור הנדון, המשתרע מן הכינרת והירדן עד הגבול המנדטורי והירמוך)¹⁰. בשפך הירמוך לירדן הוקם מפעל-החשמל הגדול שבנהריים. ליד בית-שאן וסמוך לנהריים חיברו גשרי כביש את שני עברי-הירדן, ושימשו את הציר הכלכלי הצבאי חיפה—בגדד. ליד נהריים עברה גם מסילת-הברזל („מסילת העמק“) העולה במעלה הירמוך לעבר אדרעי. מדרום לנהריים עבר צינור הנפט העירקי ועלה בנחל תבור (ודי בירה) לעבר חיפה. מאז ומתמיד שימשו מעברות הירדן של עמק בית-שאן לפולשים ולשוטים מן המזרח, ומכאן עלו הדר-כים הנוחות ביותר מזרחה, אל הגלעד.

מה פעלה ההתיישבות היהודית עד 1937 באזורי-מפתח אלה? כבר הברון רוטשילד התכוון לישב מתישבים בעלי ניסיון צבאי בגדה המזרחית של הירדן¹¹. הקהק"ל רכשה כאן ב-1905 את אחד משטחי-הקרקע הראשונים שלה, אדמת אוס-ג'וני, שטח „שהיה כולו חטיבה אחת — רק הירדן חצאו — ומשופע במים“¹². בשנת 1909 סייע ארתור רופין בידי ששה פועלים ופועלת אחת מבני העליה השניה להקים בשטח זה את דגניה¹³. החלוצים הנמשכים אל השטחים הנרחבים מעבר לנהר, לא נתנו דעתם לכך שהם מציבים „ראשי-גשר“; אילו הדריכו או שיקולי ביטחון, ספק אם היו „צולחים“ את הנהר. אך בכל חיותיהם וזיכרונותיהם של ראשונים אלה אינך מוצא רגישות להיבט גיאופוליטי על הירדן כגבול-לעתידי. אדרבא, הנהר נדמה להם חוצה את ארץ ישראל המקראית בתווך, כשם שחצה את אדמותיהם¹⁴.

לאחר כיבוש הארץ בידי הבריטים, עברו על עמק הירדן ימים מתוחים במאורעות תר"פ. דגניה ב', שנושבה כמה חדשים לפני פרוץ המאורעות, פונתה כאשר קרבו אליה המוני הבדוים שהתכוננו לפשוט על מחנה חיילים הודיים בצמח. פורעים פגעו במשפחה האחרונה ממתישבי „בני יהודה“, בשיפולי הגולן מעל הכינרת, ושמך קץ לעשרים וארבע שנות היאחזות עיקשת של בני צפת מהישוב הישן במושבתם הנידחת¹⁵. לאחר המאורעות חזרו חברי דגניה ב' למשקם. ב-1922 התישבה קבוצת גשר בגדה המערבית של הירדן מדרום לשפך הירמוך, ליד גשרי הכביש ומסה"ב. ב-1927 הוקמה בית-זרע מדרום לדגניה. כבר ב-1921 זכה פנחס רוטנברג בזיכיון להפקת חשמל ממימי הירדן והירמוך, ובקיץ 1927 החל בהקמת תחנת-הכוח הגדולה

* המושג „אסטרטגיה ישובית“ החל רווח בשנות ה-40. לקראת פרוסום הספר הלבן קבע בן-גוריון, שפעולתו המשקית-התיישבותית „צריכה להיעשות עכשיו מתוך חשבון פוליטי-אסטרטגי“ (הג'ל, במערכה ב' עמ' 118). הביטוי מופיע גם בניסיון-הסכם של ברל כצנלסון ואליהו גולומב עם ערי ז'בוטינסקי ובנימין ז'בוטינסקי (אליאב) ב-1940 (אליהו גולומב, חביון עוז, במערכות 1953, עמ' 114). ב-1943 עיבדו רפאל לב ויוסף רוכל (אבידור) תכנית ל„התיישבות היהודית מבחינת שיקולי הביטחון“ (תולדות ההגנה ג, עמ' 1876—1878). לסיה גלילי (אל"מ אלעזר גלילי, העורך הראשון של „מערכות“) טבע את המונח „אסטרטגיה ישובית“, תחילה בכנס מפקדים ב-1942, ואח"כ במאמר „מעמד והתפשטות“, מערכות ל"ו (ספטמבר 1946).

*** המושג השגור אינו מדויק למדי: „עמק הירדן“ סתם חל על שתי הגדות, למלוא אורכו, ואנו עוסקים רק בקטע קטן ממזרח לנהר. בן-גוריון ושרת נקטו את הביטויים „משולש דגניה“, ו„פינת הירדן“. הועדף הכינוי „קדמת הכינרת“ כיון שכבר השתרש לגבי עין-גב ואזור, וניתן להרחיבו על כל האזור.

גיבוש אסטרטגיה ישובית לקראת דו"ח ועדת פיל

מפרוץ מאורעות תרצ"ו חרדו ראשי הקה"ל לאדמות שנגאלו אך טרם נושבו. מתחילת פברואר 1937 הגו וייץ והרצפלד בתכנית להקים חמשה ישובים נוספים בעמק בית-שאן ול"השתלט" עליו.¹⁷ אוסישקין עמד להעלות בפני הוועד הפועל הציוני תכנית ל"התישבות-כיבוש" בעמק, בכוח של 800—1000 מתישבים ובהשקעת 100—150 אלף לא"י, סכום עתק לפי מושגי התקופה.¹⁸

הקה"ל תבעה מהנהלת הסוכנות להעמיד את התקציבים המוגדלים, הדרושים להתישבות-חירום. כאן נתבעה הכרעת המחלקה המדינית, כדי לגבור על השיקולים המשקיים-זהירים של גובר הסוכנות, אליעזר קפלן, ואנשי מחלקת ההתישבות, מוריס הכסטר, ארתור רופין דוד שטרן. חשובה עוד מעצם הקצבת הכספים היתה ההחלטה בדבר העדיפות המדינית: האם לבסס את הקיים, להשלים במהרה חוליות קישור באזורים מבוססים ובטוחים יחסית, כגון בשרון, או לתת את מלוא העדיפות ל"כיבוש" של אזורים חדשים, מטעמים מדיניים ואסטרטגיים?¹⁹

משקל מכריע נדע בשעה זאת לעמדתו של שרתוק, מנהל המחלקה המדינית, ומה עוד שויצמן ובן-גוריון עשו בלונדון. מתחילה התייחס שרתוק ל"חלוקה" כחשד רב, ונטה לראות בה גלגול של תכנית ה"קנטוניזציה" שוללת העצמאות, שדובר בה רבות לפני כן. בלונדון נשתכנע בחיוב שבהצעה מכוח נימוקיו של ויצמן, אולם הסכים להסתייגותו של בן גוריון, הרואה ערך בחלוקה רק כל עוד היא הצעה בריטית ולא יהודית.²⁰ ב-24 במאי שמע שרתוק מהרצפלד על הצעת המרכז החקלאי לישוב שתים-עשרה נקודות בעמק בית-שאן, וגיבש את דעתו ש"מבחינה מדינית ומתוך ראיית עתידנו בחלק זה של הארץ, חיוני הוא בהחלט שנהיה חזקים ורבים ככל האפשר בעמק בית-שאן עוד לפני צאת הדין-יחשבון של הוועדה".²¹ מיד תבע מקפלן להחיש את עליית הישובים, אף כי זה לא ראה בכך התישבות ממש, אלא עליה "שניתן אולי לכנותה צבאית כביכול, בהוצאה כספית של כמה אלפי לירות, שרובן יונחו מראש על קרן הצבי".²²

בראשית יוני נערכו הדיונים בדבר תור עליית הנקודות. שותפי הדיון מהמרכז החקלאי, מהקה"ל וממחלקת ההתישבות המליצו להתחיל ביישוב נקודה במזרח העמק, על הירדן, במקום שנבחר למעוז חיים. לעומת כולם עמד שרתוק על דעתו שיש לייחס עדיפות שווה לקרן הדרומית של העמק, לאדמות זרעה — טירת-צבי שלעתיד. בין שיקוליו הדגיש את ההכרח לשנות את "המפה הדימוגרפית של אזור בית-שאן", הסכים לישוב את השטחים המזרחיים גם מטעמי ביטחון, אך תבע לישוב את

הנקודה הדרומית ביותר בהקדם האפשרי.²³

אף כי לא הסיח דעתו מאזורים אחרים, ריכוז שרתוק מעתה את עיקר פעולתו בעמק הירדן. ב-5 ביוני סייר בישובים החדשים שהוקמו בו, שאב עידוד מעמידת שער-הגולן בהתקפה לילית, למד את קשיי הקיום והספקת המים, ולמחרת נפגש עם אליהו גולומב, שאול מאירוב (אביגור) ואנשי ה"הגנה" בעניין אבטחת העליות המתוכננות. כן הסדיר את שיתופו של רטנר וחבריו מה"הגנה", ובראשם יוסף רוכל, בתכנון מיקומן של הנקודות החדשות.²⁴ בה בשעה נשא ונתן עם אנדריוס, מושל הגליל, בדבר שיפור דרכים ומיקום נקודת משטרה

בנהריים. תכונת הבנין לא פסקה בשנת המאורעות תרפ"ט, כי "חיל-הספר" הקפיד לשמור על השקט.²⁵ עבר-הירדן כבר הופרדה מא"י המערבית בשנת 1922, אבל רוטנברג לא נרתע מלמקם את המפעל על פי שיקולים כלכליים-הנדסיים בגדה הדרומית, העבר-הירדנית, של הירמוך, בסמוך לכביש ול-מסה"ב. (שכונת הפועלים תל-אור נבנתה אף היא מדרום לירמוך, בקירבת המפעל ומחנה חיל-הספר). גם הוא כבוי דגניה, ראה את הירדן זורם בתוככי א"י המקראית, וחזה את הפרחת העבר המזרחי ותייעשו בכוח החשמל והמים.

בימי תרפ"ט לא נפגעה קדמת הכינרת, ועד מהרה גברה ההתישבות באזור. בשנת 1932 נחנכה תחנת נהריים, מקום עבודה חשוב למתישבים נוספים. זרמי הנהרות שופעי המים הוסדרו, הוקל על הפיתוח החקלאי, ובשנים 1932—1933 נוספו שני קיבוצים בדרומה של קדמת-הכינרת — אפיקים (1932) ואשדות-יעקב (1933). במיקומם ובתכונם של שני משקים אלה כבר הובאו בחשבון לקחי ה"הגנה" משנת תרפ"ט, והמת-ישובים הסתייעו בניסיונו ההנדסי-צבאי של רטנר. זה היה צעד ראשון לתכנון ביטחוני-מקצועי בהקמת ישובים, מתוך ראייה בטחונית החורגת מתחומי הנקודה הבודדת אל התפיסה של הגנה מרחבית.²⁶ יתר על כן, כבר אז נתן חיים ארלוזורוב את דעתו על המשמעות המדינית של התישבות הבאה לאבטח את מפעל-הכוח בנהריים.²⁷

בפרוץ מאורעות תרצ"ו כבר נמצאו מרבית הקרקעות של קדמת הכינרת בידיים יהודיות, אולם מרבית הישובים הוקמו במערב האזור, סמוך לירדן. מסדה ושערי-הגולן קידמו את קו הישובים אל גדות הירמוך, 3 ק"מ מזרחה מדגניה וכמרחק זה צפונה-מזרחה מאשדות-יעקב.

על אף ההתישבות האינטנסיבית בעמק-הירדן, לא ניכרה עד 1937 זיקת-גומלין בין הגבולות המדיניים והמעשה היישובי, בניגוד למה שאירע בגליל העליון, בו קבעו מטולה, כפר-גלעדי ותל-חי את קר-הגבול.

דגניה א' הוקמה עוד בימי השלטון העותמני. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר בריטניה וצרפת התוו את הגבולות המנדטוריים, לא נתנו דעתם לקומץ המתישבים ממזרח לירדן, אלא חישובו רק את האינטרסים האימפריאליים שלהן, כבישים ומסילות-ברזל, תכניות לסכרים ולתחנות-כוח, ותואים להנחת צינורות נפט. כאשר דובר בגליל העליון, טענו הבריטים ל"אצבע הגליל" גם בשם קרבות תל-חי, אך במידה שבריטניה הסתייעה בשיקולים "ציוניים" בתביעתה לעמק הירדן ולכינרת, טענה לבעלות על מקורות מים וכוח.²⁸ כאשר צ'רצ'יל הפריד את עבה"י מפלסטין (א"י), הושאר מפעל נהריים בתחום שלטונו של עבדאללה כמקור הכנסה לארצו הדלה.²⁹ מכל מקום, הן היהודים והן עבדאללה ציפו עוד בשנות השלושים לפתיחת עבר-הירדן למפעלי פיתוח והתישבות, שישאו עמם מבירת הקידמה והשגשוג לבקעת הירדן כולה ולרמת הגלעד, אלא שגבר העימות האומי והפוליטי.³⁰

* לא כאן המקום לפרט בדבר המו"מ על ההתישבות בעבה"י בשנת 1933, ודיוני בן-גוריון ופעילים יהודיים עם מנהיגים ערביים עוד בתקופת המאורעות. הפרדת עבה"י נתפסה בעיני ההנהגה הציונית כמעשה שרירותי ומלאכותי. עוד לאחר פרסום דו"ח ועדת וודהר כתוב בן-גוריון לשר המושבות הבריטי: "...ברור, שהחלוקה בין עבר-הירדן ובין מערב ארץ-ישראל היא מלאכותית, כפי שאפשר להיווכח מהעובדה ששני מפעלי משק גדולים (חברת החשמל וחברת האשגל) שוכנים בשני עברי הירדן." (במערכה ב, עמ' 77).

בדרום עמק בית-שאן, באדמות חוניזר, מצפון לשטח המיועד לטירת-צבי, ובמקום שהוקמה שדה-אליהו ב-1939.²⁵ באותם ימים הגדיר שרתוק בבהירות ובתוקף את הקו המדיני שנקט. היה זה בדיון שנערך במרכז מפא"י ב-7 ביוני, אשר נערך תוך ציפיה דרוכה לדבר הועדה המלכותית. באותו מעמד הגדיר את המשימה המדינית-בטחונית כלהלן:

„דבר אחד יכולנו לעשות בארץ במצב הנוכחי — לשנות את מפת ארץ-ישראל על ידי הקמת נקודות חדשות:

א. כדי להכביד עד כמה שאפשר על פתרון שאלת ארץ-ישראל בצורה של חלוקה או קנטוניזציה;

ב. כדי להבטיח שבין אם ההחלטה תהיה חלוקה או קנטוניזציה היא תהיה עד כמה שאפשר פחות מזיקה.“²⁶

כונתו המדינית הוגדרה בבירור — לשפר ככל האפשר את גבולות החלוקה. כיצד? כאן הדגיש שרתוק שלא זכויות ולא תביעות היסטוריות עמדו לנו בעת שנקבעו גבולות הארץ בעבר, אלא „הנקודות שהיו לנו“, ולכן יש „לחטוף ולישב“; „מבחינה מדינית אין מצוה גדולה יותר ברגע זה מאשר לחטוף ולכבוש“. את דבריו המחיש בצורך הדחוף לתקוע יתד בזרעה, כדי לבסס את התביעה על אזור בית-שאן כולו. וזאת עוד לפני שהממשלה תתחיל לדון בדו"ח פיל, ובטרם תתחיל לקבוע גבולות למעשה.²⁷

כל אותו חודש עסקה הנהלת הסוכנות בהכנות ובבירורים התקציביים. מחלקת ההתיישבות הציעה להתישב רק בשטחים שבהם לא ייגרמו קשיים כלכליים ובטחוניים. אולם עמדתם זו של הכסטר ורופין נתקלה בביקורת חריפה. אוסישקין התריס כנגדם שהציבו פורמליזם לעומת גבולות, ויצחק גרינבוים טען: „אנו נמצאים במצב מלחמה ועלינו לכבוש מה שניתן לכיבוש“.²⁸

כבר ב-30 ביוני עלתה טירת-צבי. כעבור ימים מספר עלו שני ישובי „חומה ומגדל“ לשטחים חיוניים ב„כתפיים“ של עמק-יזרעאל, מצפון — מולדת (בני-ברית) ב-4 ביולי, ומדרומו — עין-השופט ב-5 ביולי. ב-4 ביולי נעשו סידורים אחרונים לעליית מעוז-חיים ועין-גב ב-6 בחודש, יום לפני פרסום הדו"ח. כבר נודע אז מפי השמועה שהועדה מתה את הגבול לאורך הירדן, ושרתוק ניתח את הגבולות ואת התביעות לתי-קונים הכרחיים. בדבריו על קדמת הכינרת הציג את התביעה ל„פינת עמק-הירדן שבה הדגניות ונהריים“ — והכליל בכך את פיסת עין-גב בצפון, ממזרח לכינרת, ואת מפעל-החשמל מדרום לירמוך. כן תבע את אזור עמק בית-שאן עד טירת-צבי, ואפילו אם יהיה צורך לותר על „מפרץ“ שבתוכו העיר בית-שאן.²⁹

כדי להעלות את קיבוץ „בתלם“ לעין-גב, נתבעו כספים מן המחלקה הגרמנית של הסוכנות, שבראשה עמד גיאורג לנדואר, אבל זה התנה את מתן הסכום המבוקש באישור מטעם המחלקה המדינית, כי לעליה על הקרקע יש „חשיבות פוליטית מיר-חדת“, וכי הסכנה במקום המבודד „אינה גדולה מהסכנה הרגילה בשאר נקודותינו“.³⁰ שרתוק אישר זאת מיד, אבל השיב בכתב כבר לאחר פרסום דו"ח פיל. מכתבו קובע את

* רופין דגל בהשקפה הפוכה: בעיניו חיוני הרוב היהודי המוחלט בשטחי המדינה, ומוטב לצמצם גבולות לשם כך. ברוח זאת כתב לוייצמן במאי 1937 (פרק ח' ג, ת"א 1968 ע"מ 277, 281).

שיקולי המדיניות הישובית לגבי השטחים ש„הופקעו“ מתחום המדינה:

ירושלים, א' מנ"א תרצ"ז
9.7.37

אל: המחלקה הגרמנית מאת: מ. שרתוק

הנני לענות על תזכרתכם מ-4 יולי 1937 ולאשר כי המחלקה המדינית ראתה חשיבות פוליטית מיוחדת בעליה על אדמת נקיב שבקדמת כינרת בימים שלפני פרסום הדו"ח של הועדה המלכותית.

פרסום הדו"ח אימת את חששות המחלקה המדינית בענין גורלו הפוליטי של אזור ההתיישבות היהודית אשר בין הירדן והכינרת ממערב ובין הירמוך והגבול הסורי ממזרח. לאחר שנודע הדבר כי אזור זה נכלל בהצעת הועדה המלכותית בתחום המוצע למדינה הערבית משוכנעת המחלקה המדינית שבעליה על אדמת נקיב נעשה צעד נכון לקראת כל אפשרות של הכרעה בדבר גורלו של אזור זה. במידה שיש תקוה להחזיר את האזור הזה לשטח היהודי קרי הוספת נקודה יהודית בו עלולה רק להיטיב את הסכויים למימוש התקוה הזאת. במידה שיש אפשרות שיגור על אזור זה להשאיר בשטח הערבי הרי הוא ימלא תפקיד של חלון לגבי האפשרויות של התפשטות הישוב היהודי גם לאותה מדינה ושוב הוספת נקודה מגבירה את הסיכויים.

כיבוש אדמת נקיב אין בו רק הוספת נקודה אחת לנקודות שיש לנו באותו אזור, אלא הוא בא להרחיב במדה נכרת את היקף התאגדותנו בו בתקעו יתד בפניה המרוחקת ביותר שלו. מכל הבחינות הנני יכול רק לברך את המחלקה הגרמנית על שסייעה לביצוע המפעל הכיבושי הזה.

(—) 31

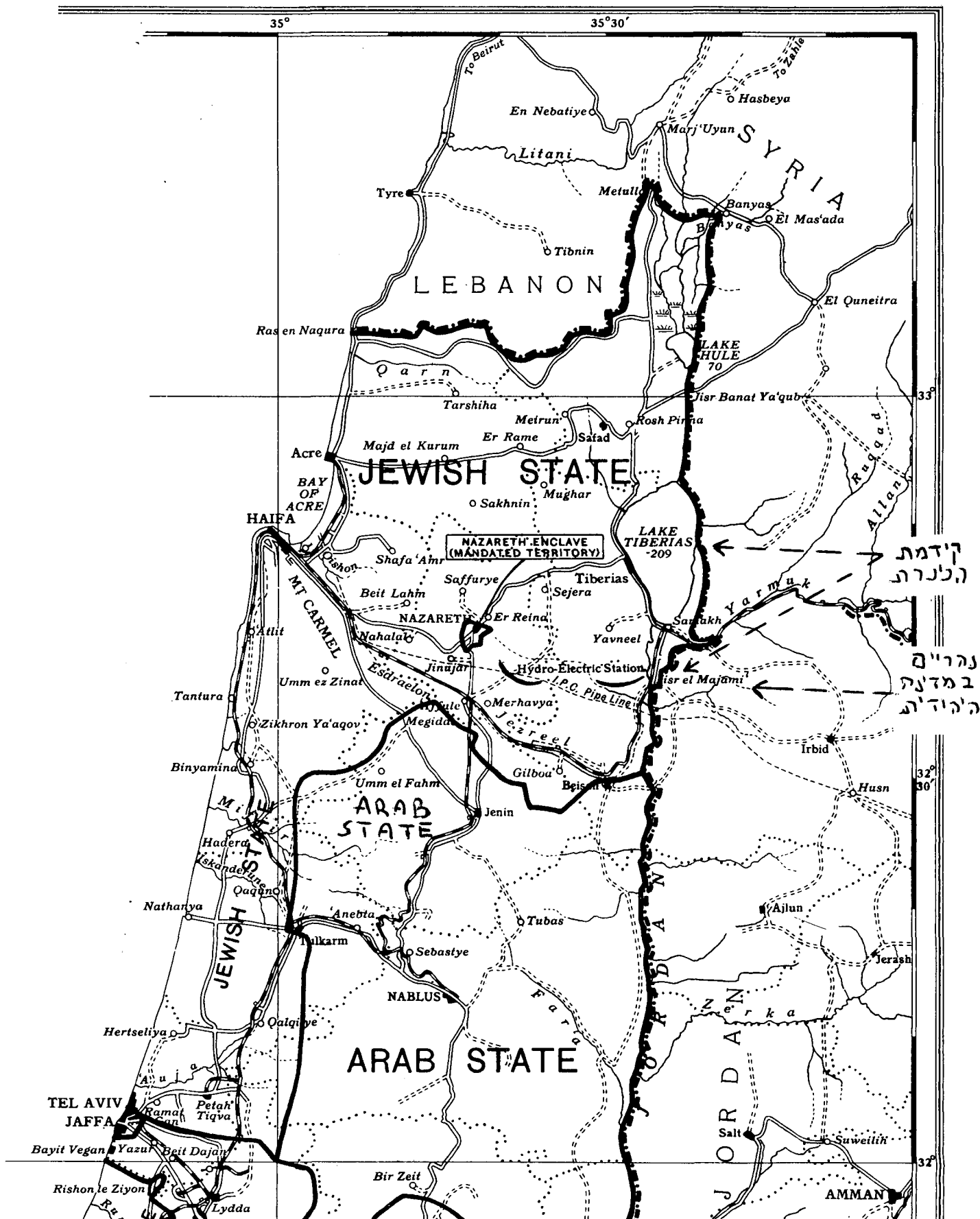
דוקא כיון שהמכתב נכתב כבר „לאחר מעשה“, הוא מאפשר הגדרה מדויקת של הקו המדיני-אסטרטגי בהעלאת נקודות להבא: קביעת עובדות של „התפשטות“, „תקיעת יתדות“ בפנינת מרוחקות, „התאחזות“ ו„כיבוש“.

הקו המדיני מכון לכל האפשרויות הפוליטיות הצפויות: שרתוק קיווה שהאזור יוחזר בסופו של דבר למדינה היהודית. אפילו יישאר במדינה הערבית, תמוזש זכותם של היהודים להתישב גם בתחומה. אם יימשך המשטר המנדטורי, תיגאל האדמה ותיקבע עובדה.

למטרה זאת מוכנה המחלקה המדינית להטיל על המתישבים-המגינים סיכונים טקטיים שלנדואר חשש מהם: דרך העפר לעין-גב נותקה לא אחת ושובשה בימות הגשמים, ואז נותר רק קשר בסירות; מעוז-חיים ובית-יוסף ועובדי שדותיהם עמדו לא אחת באש, וגם מעבר לנהר; על טירת-צבי ניחתה התקפה נועזת, ותוקפיה נהדפו מתוך חצר המשק.

התגובה על תוכנית החלוקה

ועדת פיל לא הרבתה לפרט את שיקוליה בהתיות גבולה, מה עוד שחבריה לא התימרו לשרטט תואי מדויק, אלא מתה רעיוני בלבד. הם ראו כ„עיקרון טבעי“ את ההפרדה הדמוגרפית בין העמים. ביתר דיוק, הטעימו את הפרדת האזורים המאוכל-סים בעיקרם בערבים מן האזורים שהיהודים רכשו בהם קרקעות

מפה מס' 2: גבול וודהד (הכנות A)

וגם התישבו שם, להבדיל מאדמות שהיהודים לא יישבו עדין.³² הגבול חוצה את ים כינרת משפך הירדן עד מוצא, ונמשך לאורך הנהר „עד לנקודה צפונית במקצת מבית-שאן“. מכאן הוא חוצה את עמק בית-שאן, ונמשך למרגלות הגלבוע ובדרום העמק עד קירבת מגידו.³³ קר-גבול זה מעיד שחברי הועדה לא התחשבו בישובי חומה ומגדל שהוקמו בעת ששהו בארץ, ובעת שערכו את הדו"ח בלונדון. ניתן להבין ש„יצירת העובי-דו"ח" החפזה לא השיגה עדיין רישום מדיני. אך יותר קשה להסביר את הסחת הדעת מן הישובים הקיבוציים המשגשגים בקדמת הכינרת, ואולי אין הסיבה לכך אלא שהועדה לא סיירה באזור.³⁴ וכיון שהועדה שקלה רק היכן כבר התישבו יהודים, לא הבחינה בפוטנציאל הפיתוחי של עמק בית-שאן, אף כי מתחה ביקורת על ממשלת א"י על שמנעה אדמות אלה מהיהודים בשנות העשרים, ומסרה אותן לערבים, שלא בוששו למוכרן ליהודים בריח.³⁵ לעומת זאת עמדה הועדה על כך שזיכיונות החשמל והאשלג יפעלו גם בעתיד לטובת שתי המדינות.³⁶

בתגובות היהודיות הראשונות על הדו"ח בלטה הביקורת על ביתור הארץ בשנית ועל קריעת ירושלים מגוף המדינה היהודית. שוללי החלוקה לא מצאו ניחומים בעצמאות יהודית ותבעו את המשך קיומו של המשטר המנדטורי בארץ כולה. אולם גם מחייביה של עצמאות לאלתר ולו גם בחלק מהארץ, מתחו ביקורת קשה על קיצוץ תחומיה, כאבו את הפקעת „אם הקבוצות“ וקדמת הכינרת הפורה, ולא אבו לותר על סיכויי הפיתוח בדרום עמק בית-שאן. בן-גוריון לא העלה על דעתו שישושים עבריים יתקומו תחת שלטון ערבי. בהפקעת „השטח היהודי בעבר-הירדן“ מהמדינה היהודית ראה פסק-דין על עקירת המתישבים אל ממערב לירדן.³⁷ הוא הסתמך על הכללת „משולש דגניה“ בבית הלאומי בהסדר האנגלו-צרפתי, וביקר את הועדה על שלא הסיקה מסקנות מביקורתה היא על ממשלת המנדט בפרשת בית-שאן.³⁸

כל הקיץ נסערה התנועה הציונית בפולמוס החלוקה, שהגיע לשיאו בקונגרס הכ', ולבסוף נתקבלה החלטה רצופת הסתיגור יות מן החלוקה, אך מסמיכה את ההנהלה לשאת ולתת בכל זאת על מדינה בחלק מהארץ. הערבים דחו את התוכנית מכל וכל, חידשו את המהומות, והפעם כיונו את התקפותיהם גם אל השלטון הבריטי ואל אינטרס מובהק שלו — צינור הנפט העיראקי. הממשלה הבריטית שללה תחילה את החלוקה אך בינואר 1938 החליטה לשגר לארץ ועדת פקידים שלכאורה תעבד פרטי תכנית מעשית יותר, היא „ועדת החלוקה“ בראשות סר ג'ון וודהד. בינתיים החריף הצבא את תגובותיו, ובישוב הוגברה ההתגייסות לכוחות ליגליים ועצמאיים כאחד: „משטרת הישובים העבריים“ וביחידות אחרות שרתו אלפי נוטרים. ביזמת יצחק שדה, שעוד בשנת 1936 הקים את חולית „הנודדת“ — הקימה „הגנה“ ב-1937 את „פלוגות-השדה“ העצמאיות (ה„פוששים“). כן סייעה בידי וינגייט לאיש את „פלוגת הלילה המיוחדת“ בבחירי-אנשיה. כל אותה עת נמשכה תנופת ההתישבות בכל הארץ, וגם בשפלה, בה הוקם כפר-מנחם ביולי 1937.

בסוף שנת 1937 גובשה מגמה מדינית-אסטרטגית חדשה להת-ישובות: הצורך הראשון עתה היה לקבוע יתד-גבול בגליל המערבי, ברכס ראש-הניקרה, כדי לממש את המלצת דו"ח

פיל לכלול את כל הגליל במדינה היהודית. בן-גוריון הורה לדירקטוריון הקה"ל לכוון את מדיניות-הרכישה עתה קודם כל לגבולות, כדי לשנותם, ובעדיפות ראשונה — בגבול הצפון.³⁹ ב-21 במרס 1938 זינקה פלוגה מגויסת של ה„הגנה“ לרכס חניתה. בו בלילה עברו הבונים את טבילת האש. כבר שבוע לאחר העליה זכו אנשי „חניתה“ לביקורו של ויצמן, שהמחיש את חיוניותה של „היאחזות“ ראשונה זאת.⁴⁰ עד-מהרה הפכה חניתה לבסיס בטחוני לפעילות לאורך גבול הצפון. באותו קיץ, בחדשים מאי-יולי, מתחו פועלים יהודיים את „גדר הצפון“ מחניתה מזרחה לאורך כביש-הגבול החדש.

גבורת מגיני חניתה בלילם הראשון ינקה מהנסיון שנרכש בעמל ובדם בישובי חומה ומגדל בעמק הירדן. האסטרטגיה של נעיצת יתדות בקצוות המרוחקים ביותר, שננקטה לרא-שונה בגבול המזרחי, הועמדה במבחן האש החמור ביותר שלה בטירת צבי, בליל 28 פברואר — 1 מרס 1938. מגיני טירת צבי המבודדת הדפו התקפה לפני שיכלה תגבורת להגיע אליהם בדרכי החורף המשובשות, וגבורתם חיזקה את הידיים לקראת הזינוק לחניתה, והוכיחה אף לממשלת המנדט מה כוחם של חלוצי „חומה ומגדל“. עמידתם העמיקה רישומה על המפקד הצבאי הגנרל ויול ועל הנציב וקופ, שיצא את הארץ למחרת יום ההתקפה.⁴¹ נראה שהשפיעה אף על הנציב הנכנס, הרולד מקמיכל: תחילה עיכב את העליה לחניתה מטעמי ביטחון, אך לבסוף התיר את העליה.⁴²

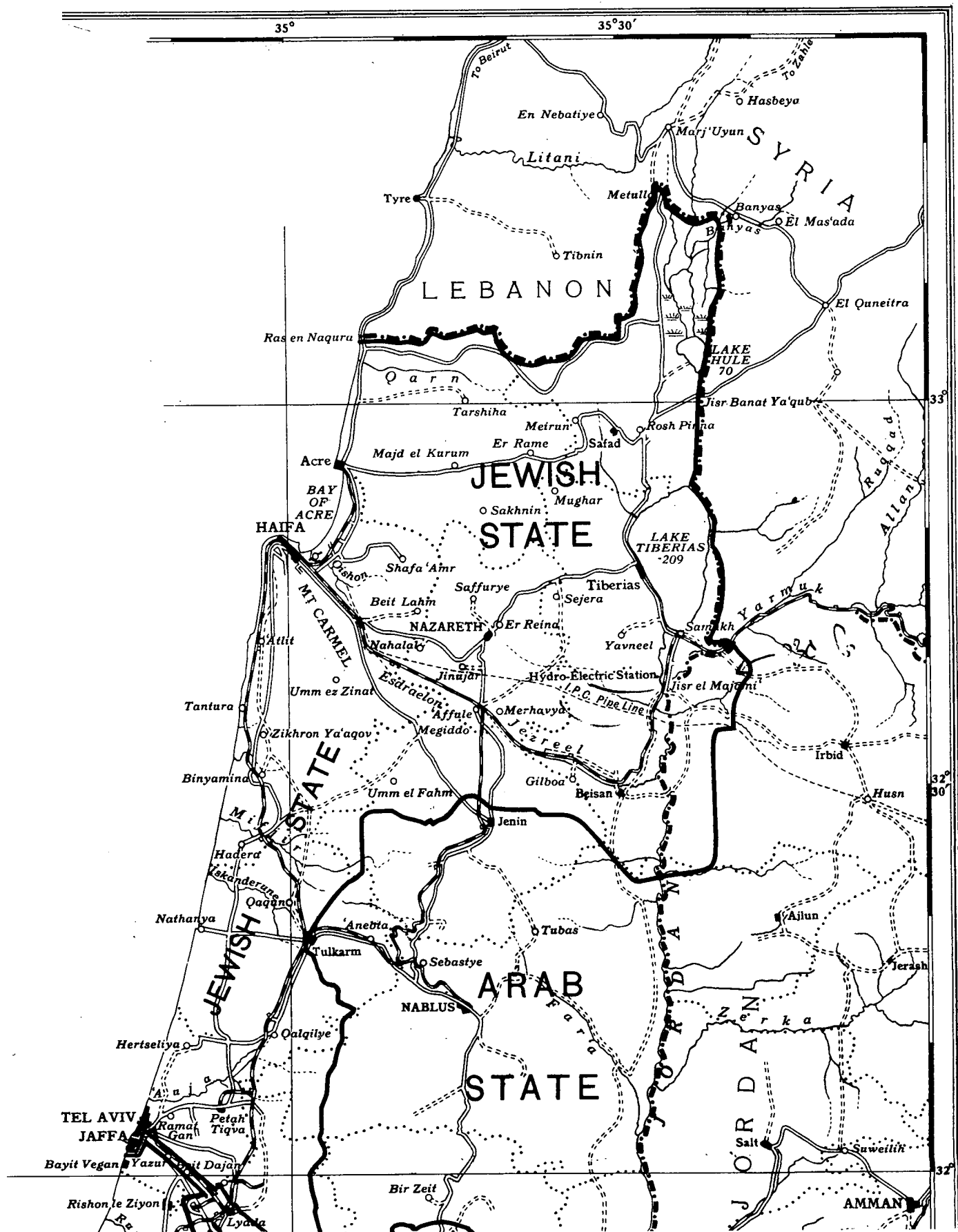
הטיעון היהודי בפני ועדת וודהד

אך עברו ימי המעשה הגדולים בחניתה והנהלת הסוכנות נערכה למערכה מדינית חדשה, בהגיע ועדת וודהד ארצה במאי. הוכן תזכיר שתבע להרחיב את המדינה היהודית מעבר לתחומי הצעת פיל. הסוכנות דרשה לחלק את ירושלים, ולקשור את ירושלים העברית בפרוודור לשפלה, כי חלוקת העיר נראתה פחות מסוכנת מניתוק ירושלים היהודית. התזכיר תבע לפתוח את הנגב להתישבות יהודית, ונוספו תביעות לתיקוני גבול מקומיים, כדי לשפר את כושר ההגנה של המדינה היהודית ע"י „כתפיים“ טופוגרפיות, בגבעות שבשולי העמקים ומישור החוף.⁴³

אשר לקדמת הכינרת, דרש התזכיר שלא להפקיע מתחום ההתישבות היהודית את אזור דגניה. ים כינרת צריך להמצא בידי שלטון אחד, כדי לנצל לאיגום ולפתח את מקורות המים. לאחר היאחזותנו בעין גב יש לכלול גם את הרצועה שממזרח לכינרת במדינה היהודית.⁴⁴

אשר לעמק בית-שאן, טען התזכיר שהיהודים רכשו 10,000 דונם בעמק וכבר הקימו בו ארבעה ישובים. השליטה בגשר שיך חוסיין (ליד מעוז חיים א') דרושה כדי למנוע חדירות מעבר לירדן.⁴⁵

התזכיר העלה את זיקת המדינה לזיכיון החשמל, ותבע את שטחי מפעל החשמל, לרבות תל-אור וקטעי המסילה והכביש העוברים מעבר לירדן ומדרום לירמוך.⁴⁶ למעשה הועלתה תביעה לכל המישור בגדתו המזרחית של עמק הירדן הצפוני, מהירמוך ועד נחל יבש (ואדי יבס) מול טירת צבי. נתבעה אף שלוחת ההר של גדר העתיקה ושל אוס-קיס, כדי לאבטח מישור זה ממזרח. האזור נדרש לפיתוח התישבותי אינטנסיבי, ולאבטחת מפעלי הכוח והמים שבנהריים, וחולית-הגישור

הרגישה והחיונית שבאזור נהריים-גשר. יתר לכן, הסוכנות בקשה לערער מעיקרה על סגירת עבר-הירדן בפני הפיתוח היהודי, ולהמחיש את המלאכותי שבכל חלוקה.⁴⁷ הועדה מיצתה את התביעות היהודיות בגוף הדר"ח שלה ובמפות. בסיכום עבודתה העלתה וניתחה שלוש אפשרויות. א. תכנית A — תכנית ועדת פיל, בתיקונים מקומיים. ב. תכנית B — מפקיעה מהמדינה היהודית את הגליל המערבי והופכת אותו לשטח מנדטורי. ג. תכנית C — מציגה שתי מדינות עצמאיות מקוצצות, ובה מצטמקת המדינה היהודית לרצועת החוף מרחובות עד זכרון-יעקב (בישוב נפוצה אז ההגדרה הפחות מדויקת „מגדרה עד חדרה“ א').

בסיכומה אמרה הועדה שתכנית A אינה בתיבוצה, והמליצה למעשה על תכנית C ועל הסדר יהודי-ערבי שיושג במו"מ. היהודים הרבו לבקר את חברי הועדה על גישתם צרת-המוחין, המקצצת בתחומי המדינה ומצמצמת את עצמאותה. בנייתוהיה דחתה ועדת ודהד את התביעה היהודית לדרום עמק בית-שאן. אמנם הזכירה את רכישות הקרקע באזור עד מחצית 1938, שהגיעו כבר אז לכדי חמישית משטח העמק, והודתה בהתאמת האזור לפיתוח. אבל לעומת מאתיים יהודים (מתיישבי חומה ומגדל א') מצויים כאן 7000 ערבים, ובתוכם 3000 תושבי „המרכז הלאומי“ בית-שאן. משיקולים דמוגרפיים על האזור להישאר במדינה הערבית, כדי לקלוט ערבים שיעברו מהמדינה היהודית.⁴⁸ כאן מעירים חברי הועדה בנימה צדקנית, שתהליך כזה יסייע להתיישבות היהודים במדינתם הם.⁴⁹

הועדה הכירה בכך שהמישור ממזרח לירדן מול בית-שאן מיושב בדלילות, אולם העלתה שיקול בטחוני: אם המישור ינתן ליהודים, חייבים לתת להם קרגבול בטחוני במעלה הגלעד, ובו כפרים ערביים רבים. נימוק זה היה חשוב בעיניהם מהתנגדות אפשרית מצד ממשלת עבר-הירדן.⁵⁰ בעמק בית-שאן הלכה ועדת ודהד בעקבות ועדת פיל. אך לא כן בקדמת הכינרת. כאן הכירה בהישגי ההתיישבות, והזכירה את הישובים ה„ותיקים“ דגניה א, דגניה ב, כפר גון (בית-זרע א'), אפיקים ודלהמיה (אשדות-יעקב א'). לעומת זאת לא הזכירה כלל את שלושת ישובי חומה ומגדל באזור.⁵¹

עם החזרת הגבול בבקעת כנרת אל הגבול המנדטורי, ביטלה הועדה את חלוקת ים-כינרת, ועסקה בנפרד בשימור אופיו ואתריו המקודשים, מתוך חשש פן פיתוח מפעלי כוח ומים יפגע ברגשותיהם של המאמינים.⁵² מכל מקום, חששותיהם מעידים על חברי הועדה שהם ערים לחשיבותו המרכזית של מפעל החשמל, ומה גם שמושקע בו כסף בריטי רב. בשוקלה שרוב הזרם החשמלי נמכר ליהודים, הגיעה הועדה למסקנה המפתיעה, שיש לכלול את קרקעות המפעל שמדרום לירמון במדינה היהודית, לרבות מסילת הברזל בקטע זה.⁵³ משמע, אף כי הועדה מקצצת בתחומי המדינה, ושוללת מכל וכל את הרחבתה בעמק הירדן המזרחי, היא מציבה „ראש-גשר“ יהודי מדרום לירמון, ומקיימת את הרציפות הטריטוריאלית בין קדמת הכינרת ועמק בית-שאן בחוליה הרגישה של נהריים. היתה

* הועדה וחוגים ציוניים בדקו את האפשרות להעביר ערבים לעבה"י. אפשרות זאת נסתמנה ב-1938 בהיקף מקומי, כאשר הוצע לבדוים שבשטחי כפר-דפון לעתיד לעבור לעבה"י, וייצמן ושרתוק ייחסו לכך חשיבות עקרונית. וייץ, יומני א, עמ' 326; שרת ג, עמ' 319, 79.

זאת הנקודה היחידה שבה חרגה הועדה אל מחוץ לתחומי א"י המנדטורית.

מה יהיו ממדיו של „ראש הגשר“? כאשר הסוכנות חזרה והעלתה את טיעונה לגבי נהריים עצמה, שוב תבעה שטח מדרום לירמון, כדי לשלוט בשתי גדותיו של הירמון בערוצו התחתון, ולהשיג מרחב-ביטחון מסוים ממזרח לתחנת-הכוח. לכן הציעה הסוכנות שהגבול יעבור בקו אלכסוני מאל-חמה עד גשר שיד-חוסין. בדחותה את התביעה מסתמכת הועדה שוב על השלטונות הצבאיים, ומגבילה את המאחז היהודי עד המי-נימוס: 6000 הדונם שברשות חברת החשמל. ובכל זאת, מאלף הדבר שהועדה לא נרתעה מלהרחיב את השטח היהודי אל מדרום לירמון. אולי נבעה המלצה בלתי-צפויה זאת מ„מראה עיניים“: שלא כועדת פיל, סיירה ועדת ודהד בקדמת הכינרת, בעמק בית-שאן ובנהריים.⁵⁴

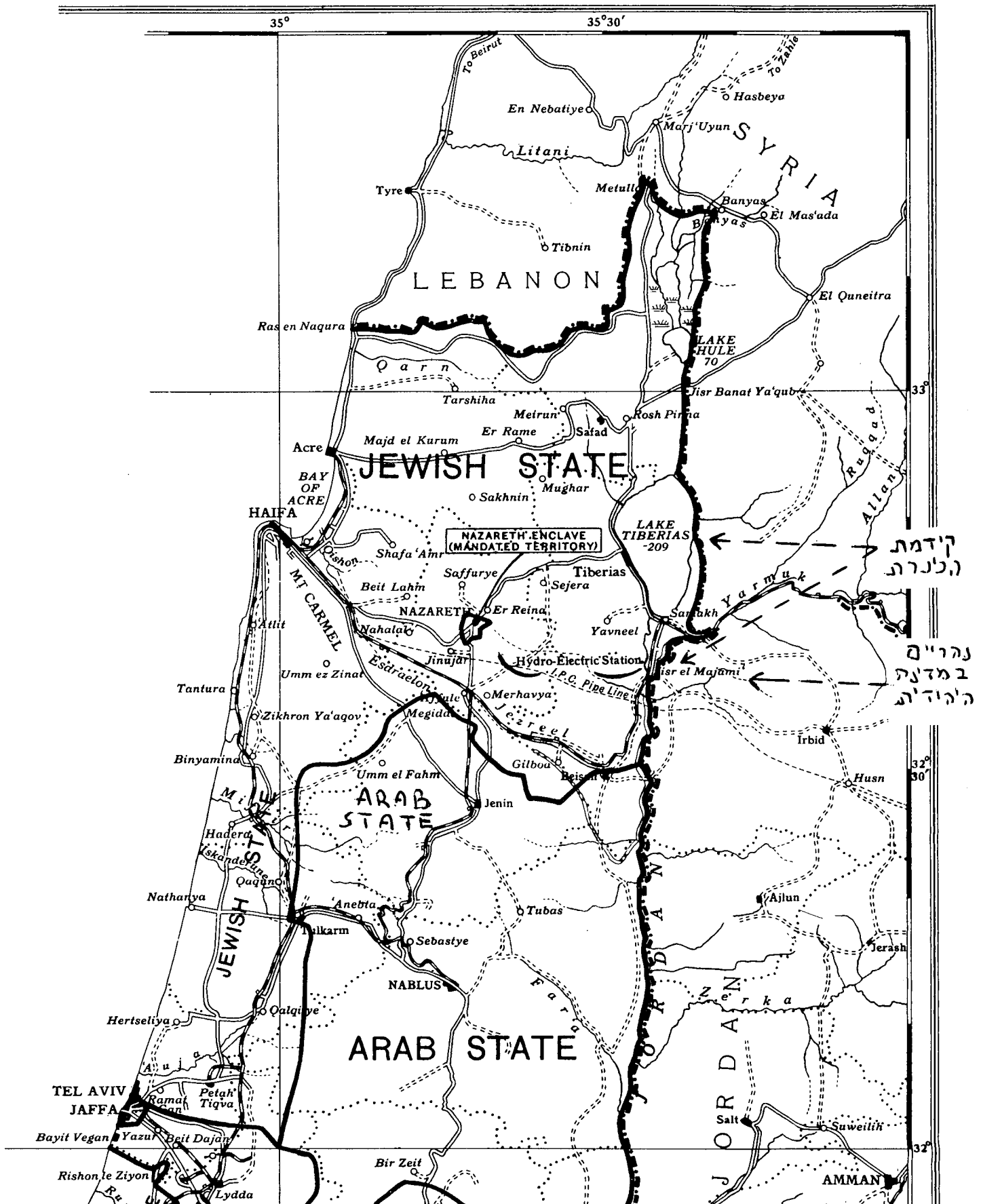
בצל „הספר הלבן“

אולם בשלהי אוקטובר 1938, כאשר נתפרסם הדר"ח, לא שם איש לבו ל„הישג“ בנהריים, לעומת הצמצומים והקיצוצים שאיימו לסגור את יהודי א"י ב„תחום מושב“, כדבר בן-גוריון.⁵⁵ דר"ח הועדה נפל בשעה קשה לעולם ולישוב: בסוף ספטמבר דימה צ'מברלין לקנות „שלום כימינו“ מידי היטלר במינכן, במחיר כבד — קיצוץ צ'כוסלובקיה. בן-גוריון, ששהה אז בלונדון, ראה להתריע: „הסגירו את צ'כוסלובקיה — מדוע לא יסגירו גם אותנו?“⁵⁶

בארץ הגיעו הכנופיות לשיא מלחמתן באוקטובר 1938. החודש נפתח בהתפרצות רצחנית לתוך קרית-שמואל בטבריה, ובמח-צית החודש כבשו לכמה ימים את העיר העתיקה בירושלים. בזמנים קודרים אלה קרא בן-גוריון לעמידה בלתי-נרתעת ואף לנכונות למרי נגד ממשלת בריטניה, אם תנסה „לעשות שלום“ על חשבון הישוב העברי. מהתנועה הציונית תבע לעזור „מיד לביצור עמדותינו האסטרטגיות, להרחבת רכושנו החקלאי, ביחוד באזורים המסוכנים והמנותקים, ולצידוד הישוב ליום צרה.“⁵⁷

לפנינו מצע למדיניות ולאסטרטגיה של ההתיישבות מעתה. ב-7 באוקטובר דנה הנהלת הסוכנות בירושלים בשאלה אם להוסיף ולקנות קרקעות באזור חניתה. בדיון חזר שרתוק על נימוקים שהעלה בעת העליה לעין-גב:

„יש קודם כל צורך ליצור מקסימום של עובדות שיחזקו את כוחנו בארץ. בלונדון מכינים לנו כנראה הגבלות פוליטיות. ייתכן שלונדון תנצח עתה, אולם בה במידה שנגביר את כוחנו כאן נפחית מתבוסתנו הפוליטית. אפשר, למשל, לרכוש כיום 10-400 דונם על גבול הצפון בקרבת חניתה. נכון שגורל חלק זה של הארץ איננו ברור. ישנן ארבע אפשרויות: 1. שחלוקת הארץ תבוצע ותקום מדינה יהודית, אשר הגליל יהיה בתוכה. אילו היינו בטוחים בכך לא הייתי ממחר כלל בקניה זאת; 2. שהארץ תחולק ותוקם מדינה יהודית, אשר הגליל לא ייכלל בה; 3. שהגליל יישאר תחת מנדט בריטי, וזכויותינו שם תהיינה מוגבלות; 4. שחלוקה לא תהיה, ותוטלנה הגבלות על רכישת קרקעות, אשר תחולנה בודאי על הגליל. אם תתאמתנה ההנחות האחרונות חשוב לנו מאד לרכוש את הקרקע כבר עתה. חניתה קיימת, ואינני יכול לתאר לעצמי שניאלץ לפנותה. לחניתה יש רק 4000 דונם; וחשוב לאין ערוך שייצור סביבה

גוש של משקים יהודיים. מה שנרכוש עתה לא יוכל איש להר-
ציא מידינו. ואם הקרקע תהיה שלנו נוכל להתישב עליה בכל
משטר שהוא.⁵⁷

בעקבות הדיון חודשה בנובמבר התישבות אינטנסיבית בגליל
ובעמק הירדן. לעומת שבעה ישובים, שעלו מאז העליה
לחניתה ועד סוף אוגוסט, עלו בנובמבר עצמו ששה ישובים:
אילון עלתה ב-24 בנובמבר לגבול הצפון. למחרת היום נוספו
שתי חוליות בשרשרת ישובי-הספר בעמק בית-שאן.⁵⁸ בדרך
ממעוז לטירת-צבי עלתה קבוצת מסד (כפר רופין), וממערב
למעוז עלתה נווה איתן. כעבור שלושה שבועות עלתה מסילות,
באזור בו עמדו לסלול כביש שיעקוף את בית-שאן מדרומה
ויימשך לעבר טירת-צבי.⁵⁹

בראשית שנת 1939 כינסו הבריטים את ועידת סט' ג'יימס, כדי
לשאת ולתת עם היהודים ועם נציגיהם של ערביי א"י ומדינות
ערב. הועידה נתמסכה בחדשים פברואר-מרס, בנוסח "שיחות-
קרבה", כי כל אותה עת סירבו הערבים להסב לשולחן עם
היהודים. פיזור הועידה ללא תוצאות במחצית מרס כבר בישר
את "הספר הלבן", שלא נתפרסם אלא ב-17 במאי. שוב באו
ימים קדחתניים של תכונה למעשים ולקביעת עובדות, והפעם
— מתוך נכונות למרי ממש ולהפרת חוקים. תוך ליבון דרכי-
הפעולה בתחום ההתישבות, הופנה המאמץ לצפון עמק-החולה
ואל מקורות הירדן, ולאחר דין ודברים ממושך עם השלטונות
עלו דן ודפנה בראשית מאי, בהסכמת השלטונות. גם באותם
חדשים חוזקה ההתישבות בעמק בית-שאן: בצפונה, ליד נהריים,
נתחלפו המשמרות בגשר; הותיקים הצטרפו לחבריהם באשדות-
יעקב; וקבוצת צעירים עשתה את גשר לביתה.* ב-8 במאי,
כשבוע לפני פרסום הספר הלבן, הוקמה שדה אליהו, מעט
צפונה מטירת-צבי, ליד דרך הביטחון למסילות ולתל-עמל
(ניר-דוד).

בתקופת-מתח זאת נדונה הצעת אנשי ה"הגנה" לישוב בתל-
קאסר, הגבעה המוארכת, השולטת על מוצא בקעת הירמוך,
והמאבטחת את הדרך לעין-גב. דוקא אנשי עמק הירדן דחו
אז את ההצעה, מחשש שתצומצמנה מכסות הקרקע של
המשקים הקיימים.⁶⁰

משנות המאורעות עד מלחמת העצמאות

על אף הספר הלבן ותקנות הקרקע נמשכה ההתישבות לקביעת
עובדות באזור. ב-23 ביוני 1939 עלה גרעין ראשון לאדמת
חמדיה, מצפון לבית-שאן ולא הרחק ממחנה חיל-הספר (הוא
מחנה "גדעון" בימינו). לנוכח התנגדות צפויה עלו המתישבים
בלילה, וחיוקו את חומת הישוב וצריפיו בברגים, כדי להימנע
מהלמות פטישים.⁶¹ אבוקה הוקמה בשנת 1941 ועין הנצי"ב
בתקופת ה"מאבק", בינואר 1946. בכך מסתיימת פרשת ההיאח-

* עד כה טעו המקורות ביחס למועד הקמתה של גשר החדשה. בין
מציין את גשר בין הישובים שעלו ביוני-יולי 1939. (בין עמ' 376);
וייץ, (התנחלותנו, עמ' 194) ובעקבותיו מדריך וילנאי ד', (עמ' 180)
נוקבים כו אייר תרצ"ט (15 מאי 39). אולם גב' חנה ריבלין, ממסדות
הקבוצה, כותבת לי שהקבוצה החדשה הגיעה למקום ב-17 בפברואר
39. אז עברו מרבית הותיקים לאשדות-יעקב ובמקום נותרו רק מספר
מדריכים, כדי להכניס את החדשים לענפי המשק. הללו עזבו ב-15
במאי, יום הכרות הקבוצה על עצמאותה המשקית במקום החדש.
תודתי לה על מידע זה. (לאחרונה פורסם התאריך המתוקן בספרו של
א' שושני, הקבוצה והקיבוץ בישראל, ת"א 1973, עמ' 111).

זות וההתנחלות בעמק בית-שאן ב"שנות הסער", שנות המאור-
רעות, מלחמת העולם והמאבק.⁶²

משבאה ועדת אר"מ להתוות את מפתה היא לחלוקת הארץ,
כללה את קדמת הכינרת ואת בית-שאן עד טירת-צבי בתחום
המיועד למדינה היהודית. אולם המלצתה של ועדת וודהד על
"ראש הגשר" בנהריים נשכחה יחד עם שאר המלצותיה. ועדת
אר"מ ציפתה לשלום ולשיתוף-פעולה כלכלי הדוק בין שתי
המדינות, ולא נתנה את דעתה לשיקולים בטחוניים. לכן
השאירה את תחנת-הכוח בתחום עבר-הירדן, וניתקה את
חוליית "גשר-נהריים".⁶³

אך תוכנית אר"מ לא בישרה שלום, והישוב העברי הוטל
למאורעות ולמלחמה. הישובים הרחוקים עמדו באש כבר
מראשית ההתלקחות. טירת-צבי עמדה בגבורה בפני צבא
קאוקגי בליל 16—17 בפברואר 1948. הפלישה במאי נשאה
את המלחמה הכבדה לשעריהם של משקי קדמת הכינרת ועמק
בית-שאן, הניצבים על צירי הפלישה מסוריה ומעבר-הירדן.
שתי הדגניות עמדו בפני המחץ הסורי, שער הגולן ומסדה
ניטשו וחרבו, אך נתפסו מחדש מיד עם נסיגת הסורים מצמח.
עין-גב עמדה במצור, וחבריה אף זכו להשתתף עם חיילי
"גולני" שעלו לסוסיאט בפרוס ההפוגה הב'.

העירקים תפסו את המפעל הגדול בנהריים בליל 14—15 במאי
והחריבוהו, גשר עמדה במצור ממושך וקשה, ובית-יוסף
הותקפה. עמידתן בלמה את הפולשים והצילה את הישובים
דרומה משם.

המערכה הכבדה הותירה צלקת וקרעה שטחים: בקעת הירמוך
הצרה בואכה אל-חמה נשארה בשליטת הסורים. הריבונות
הישראלית לא הגיעה צפונה מעין-גב, ונוקייב נותרה בידי
הסורים. מכאב יותר היה הרס נהריים, זה הסמל לחזון הקדמה
הפיתוח של א"י משני עברי הירדן. ממצור גשר הופק לקח:
ממערב לירדן נסללו כבישים המקשרים את אשדות-יעקב
לגשר. המלחמה תחמה כאן את תחומי המדינה במקום בו
נתקעו היתדות בשנות המאורעות — מעין-גב בצפון ועד
טירת-צבי בדרום. פירותיה של המדיניות והאסטרטגיה הישר-
כית של שנות תרצ"ו—תרצ"ט נקטפו בתש"ח.

האסטרטגיה הישובית בשנות המאורעות —

במבט לאחור

הבוחן את הישגיה של אותה אסטרטגיה, ראוי לו לשקול אם
ובאיזו מידה ניתן לראות את ההתישבות כאמצעי לתכלית
מדינית או ביטחונית. האין ההתישבות התכלית עצמה? אלמלא
חזון שיבת-ציון ואילמלא כמיהתם של חלוצים לאדמת-אבות,
לא היה בסיס אנושי וקרעני לכל מדיניות בטחונית. מתנחלי
מטולה, כפר גלעדי ותל-חי קבעו עובדה פוליטית בעצם התיש-
בותם בגבול. אף כי הישובים הוכו ונעזבו, כי ועידת סן-רמו
השיבה את אדמתם לתחום המנדט הבריטי. טרומפלדור וחבריו
חינכו דורות של חלוצים ומגינים. המופת ההוא הפך לעיקרון
מדיני ואסטרטגי להנהגת הישוב במאורעות — "עקרון תל-חי" —
האומר: אין עוזבים נקודה, ונועצים יתדות ישוב בקצות גבר
לוחיה של הארץ. שרתוק, הרוח החיה בהגשמת אותו עיקרון,
מצא לנכון להדגיש את ההתישבות כתכלית לעצמה. באומרו
בימי אוקטובר 1938 הקודרים: "לא צריך שיווצר הרושם כי
יש כאן רק גבורה לשמה, כי הנוער שלנו מוצא בדרך זו

מוצא ליצר המעשה וחירוף הנפש שלו. ולא צריך גם שיווצר הרושם כי כל הפעולה הזאת מכוונת אך ורק למטרה הפוליטית של הבטחת גבולות... כל נקודת ישוב חדשה היא כמובן נשק רבי-ערך, מבצר, כוח פוליטי, אבל המטרה היא התישבות⁶⁴. ממילא אין עליית גרעין על קרקעו בבחינת „הפגנה“ פוליטית, שערכה — לשעתה. המדינאי עשוי לכוון את העליה לשעת הכושר המדינית. אבל המתיישבים נטעו את עתידם, חיי חבריהם ומשפחותיהם במקום בו נעצו את יתדות החומה והמגדל. המתיישבים ידעו שההתישבות בכלל, וההתישבות האסטרטגית לא כל שכן, לא תניב פר' מניה וביה, ואפילו אירעה בנסיבות דרמטיות כמו ביום חנייתה. אדרבה, אם באה ההתישבות להשיג פיע לאלתר על שרי ממשלות ועל חברי ועדות בריטיות, לא דיברה לליבם ובשפתם, ולכן לא היתה „אפקטיבית“, כפי שציפה שרתוק. ועדת פיל לא הספיקה לראות ישובי חומה ומגדל, ולאמיתו של דבר עמדו אף מנהיגי התנועה הציונית על ערכם כנשק פוליטי רק לאחר שהועדה עזבה את הארץ. ועדת וודהד התעלמה מהתנופה האנושית של הישובים הצעיריים, בעוד שהתרשמה ממפעל החשמל. עברו שנות עמל ויצירה עד שבאה המדיניות הישובית על שכרה מידי שליחי אר"ם. חזון ארץ-ישראל חבק אופקים נרחבים, הרחק מעבר לשדות החריש של ישובי חומה ומגדל. כבר הברון רוטשילד גאל אדמות בגולן, וייצמן ובן-גוריון מעולם לא נטשו את התקווה לאילת עברית, ולא נואשו מהתישבות מעבר לירדן. כאשר הסוכנות תבעה שטחים ממזרח לנהר לא נקטה תכסיס פוליטי כדי „לתפוס מרובה“, אלא ביטאה מאויים להרחיב את ההתישבות מהירמולק דרומה, במורד בקעת הירדן העזובה. מאויים כאלה עולים מאליהם בשיחה של בן-גוריון ורוטנברג בשנת 1935 על תכנית-השקיה נרחבת לשתי הגדות. „כשיהיה עמק-הירדן בדינו“, חולם רוטנברג בקול, „נעבור גם לצד השני“. ובן-גוריון רושם לעצמו: „הסכמתי בלב שלם“⁶⁵. כל המשברים והאכזבות של שנים עשרה השנים הבאות לא עקרו מחשבות מעין אלה מלבו. בעיצומו של משבר ה„מאבק“, בקונגרס הציוני ה־כב בדצמבר 1946, שוב ניצב הקונגרס בפני הכרעה אם להיכנס במו"מ עם בריטים וערבים על תכניות לחלוקה, ועל חילופי אוכלוסין אפשריים. כאשר דיבר בן-גוריון בפני מליאת הקונגרס, בתשובתו למתווכחים, אמר שאין לבו להצעות על טרנספר של ערבים מא"י המערבית, והדגיש שהצעה זאת לא הועלתה מצדנו. במקום חילופי אוכלוסין העמיד אפשרות אחרת: „חליפין של האדמה“, ואותה שעה חשב על השטחים השוממים והבלתי מיושבים, „מאדמות עבר-הירדן ומסביב לים המלח עד עקבה“⁶⁶. חזון הפיתוח של עמק הירדן והערבה למלוא אורכם, עד מפרץ אילת, נשמע בדברים הללו. חזון ההתישבות פיעם בנוער שביקש להגית מן המצור של תרצ"ו. הנוער היטה כתף. נחלץ להקים את ישובי חומה ומגדל, והעמיס על עצמו את המדיניות והאסטרטגיה הישובית. החזון הדריך את יזמת המעשה, והמעשה חולל את המדיניות והאסטרטגיה. במושגי תורת-המלחמה, היתה ההתישבות למתקפת נגד, לתגובה אופנסיבית על ההתקפה הערבית. מן הבחינה הצבאית ראוי הישגה של מדיניות זאת לציון מיוחד: ההתקפה האסטרטגית הוגשמה תוך נקיטת טקטיקה הגנתית; משעה שהוקמו החומות והוצב המגדל, הפך הישוב לעמדת-מגן ולמשלט⁶⁷. לא ארכו הימים, והישוב הפך לבסיס-פעולה גם

לכוחות השדה העבריים. אז היו המתיישבים-המגנים ובניהם גם לסיירים וללוחמי-השדה של הפר"ש ושל פלוגות-הלילה. כך היתה ההתישבות בעמק הירדן גילוי כביר של חיוניות ציונית.

הרהורים על העבר לאור ההווה

מי שיבקש ללמוד מן העבר על בעיות גבולות, שטחים, ביטחון והתישבות בהווה, חייב לעמוד בבירור על הנסיבות שבהן גובשה האסטרטגיה הישובית לראשונה. עד 1937 התפתחה ההתישבות בארץ בעיקרה כפעילות משקית-כלכלית. הקרנות הלאומיות ובעלי-הון קנו קרקעות במקומות שנחשבו מתאימים לעיבוד אינטנסיבי. חלוצים הכשירו עצמם לחיי עבודה בגולה ובארץ, ורבו גם המתיישבים באמצעיהם. כאשר ביקשה ההנהגה הציונית לחדש את ההתישבות, לנוכח ההתקפה הערבית במאורעות תרצ"ו, פעלה בנסיבות משקיות שונות לחלוטין מהמציאות של היום:

גרעיני חלוצים „עמדו בתור“ להתישבות, נכונים ללכת להת-ישוב בקצות הארץ ובגבולותיה על אף חוסר אימון צבאי של החברים. הדחף לחדש את ההתישבות, על אף הסכנות בדרכים ובשדות, נבע מתוך תנועות ההתישבות ותנועות הנוער עצמן. הקרקע להתישבות, לא זו בלבד שחייבת היתה להתאים להכשרה, עיבוד ופיתוח משקי, כי אם היה הכרח לרכוש בכסף מלא מבעליה — לרוב ערבים, ולעתים יהודים — המוכרים מרצונם.

בבוא ההנהגה לקבוע את הכיוון המדיני והאסטרטגי לדחף הישובי, עמדה בפני נסיבות בטחוניות שניתן לסכמן כלהלן: הטקטיקה של „חומה ומגדל“ נועדה להדוף כנופיות, שהיו חמושות בעיקר ברובים וברימונים, ואשר העדיפו לפעול בלילה. חומות העץ והחצץ לא נועדו לעמוד באש מרגמות ולא בפני רכבי-שריון. כאשר ישובי-הספר ניצבו במבחני-הקרבות של מלחמת העצמאות, היה זה כבר לאחר שהגיעו מבין החרות הצרות המקוריות, ונזקקו עתה למערכות ביצורים ולסוגי-נשק מסוג שונה לחלוטין.

האסטרטגיה הישובית של תקופת המאורעות לא כוונה להגנת גבולות בפני פולשים מבחוץ. מקימי טירת-צבי חנייתה ידעו שכנופיות תפעלנה נגדם מעבר לגבול, אך בימי המנדט הבריטי על א"י והמנדט הצרפתי על סוריה והלבנון פטורים היו מלש-קול התגוננות נגד צבאות סדירים, אלמלא כן, ספק אם יכולנו להסתכן בהקמת הישובים בשערי-הגולן, עין-גב ודן.

המדיניות הלאומית עמדה בסימן הלחץ הגובר על יהודי אירופה. וייצמן טען בפני הועדה המלכותית על מר גורלם של ששת מיליוני יהודים „אשר בשבילם נחלק העולם למקומות שאינם יכולים לחיות שם ולמקומות שאינם רשאים להיכנס שמה“⁶⁸. בנסיבות אלה נטתה ההנהגה לקבל את הצעת החלוקה, ויחד עם זאת שאפה להרחיב ולשפר ככל הניתן את הגבולות המוצעים. נמתחה ביקורת חריפה על השלטון המנדטורי שלא דיכא את הכנופיות ביד חזקה, וקיצץ בבית הלאומי. ובכל זאת עמדה תקופת המאורעות בסימן שיתוף-הפעולה עם השלטונות, שלא הפסיקו את העליה, אף כי צמצמוה, וקלטו אלפים בכוחות הביטחון הליגליים. אין לתאר את התישבות „חומה ומגדל“ ללא הסיוע הביטחוני הבריטי, אף כי הבריטים נטו, מ-1938 ואילך, לעכב עליות, אבל נרתעו מלמנע עליות על הקרקע.

עלול להתקבל הרושם שבאותם ימים לא היתה ההתישבות אלא מכשיר ביטחוני ו"הפטנט" לכל בעיות הביטחון. אכן, לנוכח הכנופיות היוו הישובים, המקושרים בדרכים ובקשר-איתות, חלק ניכר וחיוני במערכת-המגן הישובית. אולם עם כל זאת יש לחזור ולהדגיש את דברי משה שרת על מהותה של ההתישבות כמטרה לעצמה ולא ככלי-שרת פוליטי. טבעה וטיבה של ההתישבות קבעו וקובעים את גבולות כוחה ומגבי לותיה: לא כל משלט יצלח לישוב, ולא כל ישוב — למשל. כבר בימי המאורעות נתעורר הצורך באמצעים סטטיים ובכוחות ניידיים נוספים ושונים מאוד: הגדר והכביש בצפון, משטרות-טיגרט ומצדיות ("פילבוקסים"), משמרות ממונעים של נוטרים, פלוגות-שדה ופלוגות-לילה, וכל אלה — בנוסף על המערך הצבאי והאווירי הבריטי שנפרס בארץ. די בדברים אלה להצביע על המגבלות של ההתישבות-הספר בתנאי המלחמה בימינו: אינה יכולה לבוא במקום מיגנני נ"ט, תחנות מכ"מ ושדות תעופה למטוסי סילון. צינורות-מים אינם תחליף לצינורות נפט. ולמותר להזכיר שהישובים עצמם פגיי עים — לא פחות מפגיעותם של ערים ומפעלים חיוניים — ויש למקמם כך שיוגנו במידת האפשר מאש.⁶⁹

אולם יותר ממה שנשתנו הנסיבות מאז ועד עתה, נותר השוה והאקטואלי: עם שב למולדתו וקובע את גבולותיה תוך מאבק. כל גבול משקף את מאמץ היצירה של עם ואת יחסי-הכוחות המדיניים והביטחוניים החולפים, ובכל גבול באים לידי ביטוי הנתונים ה"טבעיים" והאנושיים: גורמים רגשיים ודתיים, היסטוריים ואתניים, כלכליים וביטחוניים. החזון הלאומי, עוצמת השאיפות ומרחי-העשייה הלאומי ידריכו מדינאים בהגדרת עמדתם ביחס לגבולות חיוניים ורצויים, ובהכרעה בין שיקולים מנוגדים, כגון "גבול גיאוגרפי" לעומת "גבול דמוגרפי".

כך ניצבנו בשנות המאורעות בפני ההכרעה אם "ליהד" את עמק בית-שאן, ואם לתבוע חזקת-בעלות על הגליל העליון המערבי. גם אז ניטשה מחלוקת בין תובעי התפשטות "גיאור-גרפית" ובין הגורסים צמצום טריטוריאלי לטובת גבול "דמו-גרפי". ההכרעה שנפלה אז, עדיין קובעת את המציאות של היום: נתקשה לדמות את מדינת ישראל ללא אחיזה בקר-הירמוך בקדמת הכינרת, ללא קר-הירדן בעמק בית-שאן, וללא עמידה בסולמה של צור. הכרעה בדבר חבלים אחרים בארץ-ישראל עומדת בפנינו כיום, ותובעת ראייה למרחוק, אל העתיד. אך משעה שהוגדרו היעדים הטריטוריאליים, לא יארכו ימיה של היאחזות צבאית גרידא, ובודאי לא תתקיים בידינו נחלה, אלא אם תכה ההתנחלות שורשים חזקים בקרקע — ההתישבות חקלאית, תעשייתית ואפילו מלונאית ומסחרית. ההתישבות הופכת את השטחים ה"חיוניים" לשטחים חיים ורוויי חיוניות. לסיכום הדיון, נדגיש את הסגולות הייחודיות של ההתישבות במערכת פעולותינו הלאומיות. היא מגשימה את המהפכה הציונית הלאומית והאישית של "שיבת ציון", בהופכה "עם עולם" ל"עם הארץ", במובן הנעלה של המלה. יותר מכל פעולה ציונית היא ממחישה וקובעת בעליל את עצם זיקתנו וזכותנו לחבלי הארץ. כאן טמון לקח מאלף בעובדה ששטחי ההתישבות העברית בימינו שונים כל כך מחבלי המולדת ההיסטוריים. "נחלת הבנים" של ימינו רחוקה מלחפוף את "נחלת האבות". ולא זו בלבד, אלא רב ההבדל בזיקתנו הישובית לחבלי הארץ שברשותנו: אחיזתנו בדרום ובנגב,

מחבל לכיש דרומה עד אילת, חזקה בהרבה מאחיזתנו הבלתית-מושרשת דיה בגליל המרכזי והמערבי. המציאות הישובית של ימינו מוכיחה בעליל, שיותר ממה שיונקת ההתישבות הציונית ממורשת העבר ומ"זכות היסטורית" כלשהי, היא קובעת בעצם טבעה החלוצי והיוצר את "זכותו הטבעית" של העם על חבלי הארץ. שכן ההתישבות עושה ארץ למולדת.

הערות

1. משה שרת, יומן מדיני ב (להלן — שרת ב), ת"א 1971, עמ' 173.
2. יוסף וייץ איש הקה"ל רב הפעלים פוסח על חידוש כפר חסין ביומנו. הנ"ל. מיומני א, ת"א תשכ"ב.
3. ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק שני (להלן — ההגנה ב-2), עמ' 852—854.
4. וייץ סייע בידי קיבוץ תל-עמל לקבל תקציב לעלייתו (וייץ, יומני א, עמ' 161—162, 175). יוחנן רטנר בדק ושיפר את תכנית החצר. על חלקו באסטרטגיה ובטקטיקה הישובית — להלן.
5. דוד בן גוריון, במערכה א³, ת"א תשי"א, עמ' 32.
6. שרת, ב, עמ' 144, 162, 173.
7. אלהן אורן, תוכנית ההגנה של קולונל גולדסמיד להתישבות בעבר הירדן, 1882—1892: הציונות ג, עמ' 49.
8. ארתור רופין, פרקי חיי ב, ת"א תש"ז עמ' 66—67.
9. שם, עמ' 78—84.
10. ראה למשל ברכה חכם (עורכת), ספר העליה השניה, ת"א תש"ז, עמ' 405—406, 414—415. רופין עצמו דגל מלכתחילה בהתישבות מרוכזת באזורים מצומצמים, שבהם אפשר יהיה להגיע מהר לאוטונומיה המבוססת על רוב מקומי. גם בעיניו היתה בקעת כנרת משני עברי הירדן חטיבה טריטוריאלית אחת. על תכניתו הראשונה להתישבות — אלכס ביין, תולדות ההתישבות הציונית⁴, ת"א 1970, עמ' 35—36.
11. ההגנה א-2, עמ' 591—597. לאחרונה הוקם באותו אזור המרכז האזורי "בני-יהודה".
12. שם ב-1, עמ' 483.
13. שם, ב-1, 586—587; שם ב-2, עמ' 851.
14. חיים ארלוזורוב, יומן ירושלים, הוצאת מפא"י ללא תאריך, עמ' 354.
15. H. F. Frischwasser-Raanan, The Frontiers of a Nation, 1955, p. 134—5, 138. בעקבותיו י' ברסלבי, הידעת את הארץ, הקה"מ תשכ"א, עמ' 278—281, 282; 284.
16. ברסלבי שם, עמ' 287.
17. הוחל בקניית הקרקעות בעמק בית-שאן ב-1929. משנת 1931 התישבו כ-100 יהודים בעיר, אבל נעקרו בפרוץ מאורעות תרצ"ו. י' וייץ, התנחלותנו בתקופת הסער, מרחביה 1947, עמ' 76; הנ"ל, יומני א, עמ' 227.
18. שם, עמ' 223, 225, 228.
19. למשל, דיון בין וייץ והרצל, שם עמ' 205.
20. שרת ב, עמ' 14—16 וכן עמ' 66—67, 107—108, 178—179, לעומת עמ' 235.
21. שם, עמ' 144. ההדגשות כאן ובהמשך — הן שלי.
22. שם, עמ' 152.
23. שם, עמ' 162—163. ברוח זאת כתב לדוד הכהן, ברל כצנלסון ורב הוו, ששהו בלונדון. הארכיון הציוני המרכזי (להלן אצ"מ), תיק S25-6571, מכתב מ-3 יוני 37.
24. שרת ב, עמ' 168—169, 170, 183.
25. שם, עמ' 185 (וראה עמ' 164—165).
26. שם, עמ' 172 (בשינוי פיסוק לצורכי הדגשה. א').
27. שם, עמ' 173.
28. אצ"מ. פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות (להלן — פרוטוקולים), כרך 26 דיון 56 (20 יוני 1937), עמ' 5—10. השוה וייץ, יומני א, עמ' 240—241, 241—248.
29. שרת, ב; עמ' 229, והשוה פרוטוקולים, כרך 27, דיון 58 4) (יולי).

30. אצ"ם, תיק S-25-6571 (4 יולי 37).
31. שם שם. המכתב מתפרסם כאן לראשונה.
32. Palestine Royal Commission Report, Cmd. 5479, 1937, p. 382 (להלן — ד"ח פיל).
33. שם, עמ' 383.
34. שם, עמ' XI.
35. שם, עמ' 261—262.
36. שם, עמ' 389. הערכה לחשיבותו של המפעל בנהריים — שם, עמ' 48.
37. בן-גוריון, במערכה א, עמ' 139. והשווה עתה ב"ג, מכתבים אל פולה ואל הילדים, ת"א 1968, עמ' 184—185.
38. שם, עמ' 149—151. הוא מונה שמונה נקודות ב"משולש דגניה". אך כיון שהוא מונה את גשר בנפרד מדלהמיה (אשדות יעקב), עולה מנינו כדי 8 ללא עין גב. ומן הנכון היה שלא למנות את גשר עם הישובים שממזרח לנהר, אלא לדון בה בהקשר עם נהריים. וראה להלן.
39. ארכיון קה"ל, פרטיכלים של ישיבות הדירקטוריון, כרך 6, ישיבה ב' 6 דצמבר 1937. השווה וייץ, יומני א, עמ' 289.
40. וייץ שם, עמ' 325.
41. תיאור ההתקפה על טירת-צבי — ההגנה ב'2, עמ' 866—869. תגובת גנרל ויול והנציב ווקופ — שרת ג, עמ' 59—60, 61, 64—63.
42. שרת ג, עמ' 77 ואילך.
43. אצ"ם, תיק 15182. Memorandum Submitted to the Palestine Partition Commission by the Executive of the Jewish Agency for Palestine (להלן — החוזר). בגוף התיק אין מפות. אולם ראה שרת ג, עמ' 106, והערה 59 להלן. בדו"ח הוועדה מובאות מפות להמחשת התביעה היהודית: Palestine Partition Commission Report Cmd., 854, October 38, (להלן — דו"ח וודהד), מפות 7, 11 (ירושלים).
44. החוזר, סעיפים 31—33. השווה שרת ג, עמ' 106.
45. שם, סעיף 34. מנין 4 הישובים מתיחס ככל הנראה לדרום עמק בית-שאן: תל-עמל, שדה-נחום, מעוז-חיים וטירת-צבי. אלמלא כן, אין הסבר להשמטת בית-ייוסף.
46. שם, סעיף 45, וכן עמ' 24. השווה שרת ג, עמ' 106, 127.
47. הוגשו תוכנים נפרדים בשאלת עבה". שרת ג, עמ' 128 (השווה שרת ב, עמ' 64).
48. דו"ח וודהד, עמ' 112—113.
49. שם, עמ' 113.
50. שם, עמ' 47.
51. שם, עמ' 149—151. חברי הוועדה הביעו חשש שמא המפעל בנהריים יחולל שינוי מפליג בנוף הארץ. לרעת המאמינים בקדושתה. כן טענו שצרכי המפעל יפגעו בניצול המים להשקיה. (שם, עמ' 59—61).
52. שם, עמ' 47.
53. שם, עמ' 295. סיורי הוועדה — במפה 2 של הדו"ח.
54. בן-גוריון, במערכה ב, עמ' 74.
55. שם, עמ' 62.
56. שם, עמ' 68.
57. שרת ג, עמ' 301—302; השווה עמ' 350.
58. שם עמ' 318—319. בנובמבר 38 עלו שרונה, גאולים, אילון, כפר-רופין, נוה איתן, כפר מסריק.
59. הרצפלד ניסה לגייס תמיכה כספית מציוני אנגליה לסלילת הכביש. בארץ נתבע „כופר הישוב" לממן את הכביש. שרת ג, עמ' 319; אצ"ם, תיק S-25/2944.
60. וייץ, יומני ב, עמ' 29. א' גולומב, חביון עוז ב, עמ' 203. הנני מודה לאל"מ (מיל') אלעזר גלילי איש אפקים, שהפנה תשומת לב לענין זה ועמד על ההתנגשות בין השיקול הבטחוני והישובי.
61. יוסף אבידר, בדרך צה"ל, מערכות 1970, עמ' 139—141. ארכיון תולדות ההגנה, תיק 1211 (עדות שלמה גור). לראשונה עלה לכאן הגרעין המושבי „דרור". כשהתפורר עלתה כאן „חרמונים" ב'1942.
62. על הכשרת הקרקע ופיתוחו האזורי של עמק בית-שאן עד 1948 — ראה יוסף וייץ, מגמרא לרוחא, רמת גן, 1972, עמ' 88—92 ומפות בעמ' 93—95.
63. הוועדה לא ביקרה בקדמת הכינרת ובעמק בית-שאן. ראה Report to the General Assembly by the United Nations Special Committee on Palestine, London, HMSO 1947; Annexes, Appendices, Maps p. 8 + Map.
64. שרת ג, עמ' 318.
65. בן-גוריון, זכרונות ב, ת"א 1972, עמ' 458—459.
66. הנ"ל. במערכה ה, עמ' 141—142.
67. וינגייט התרשם מכך ששומרת בישוב חומה ומגדל מנתהו מלהיכנס למשק. את סיוריו החל באזור טירת-צבי ומשם עבר לחניתה. כריסטופר סייקס, אורד וינגייט, מערכות 1961, עמ' 130, 132, 138—136. ההגנה ב'2, עמ' 913—914.
68. חיים וייצמן, מסה ומעש, ירושלים ות"ת תש"ל, עמ' 375.
69. יוחנן רטנר כתב על מיקום ישובים כבר בחוב' א' של „מערכות" (אפריל 1940). המאמר הודפס שוב בחוב' פז-פה, עמ' 161—164.

(המשך מעמ' 38)

מבנה דו-מחלקתי זה של אגף המטה יקוים גם ברמות של הפיקוד, האוגדה והחטיבה. בכל אחת מרמות אלו יהיה אג"מ מפוצל למחלקת תכנון והדרכה ולמחלקת מבצעים ובראש כל אחת מהמחלקות יעמוד קצין בעל הכשרה וניסיון מתאימים. בימי שלום ישמור מבנה זה על איזון מתאים של תשומת הלב הניתנת לנושאי התכנון לעומת הנושאים השוטפים וחשי- בותו תהיה גדולה באותה מידה גם בעבודות אג"מ במלחמה. מחלקת המבצעים של אג"מ בכל מפקדה היא שתמשיך לסייע למפקד בניהול הקרב ואילו מחלקת התכנון וההדרכה תתרכז בתכנון השלבים הבאים של המלחמה.

אם נכונה ההנחה שהמלחמה הבאה עשויה להיות ארוכה מזו שחלפה כי אז חיוני ביותר לארגון את האג"מ במבנה זה. אין מאמר זה מתיימר להקיף את כלל הנושאים הקשורים בעבודת אגף המטה בעתות שלום ובזמן מלחמה — הוא בא להצביע על נושא מרכזי שמשמעותו והשלכותיו רבים ביותר ותיקונו הכרחי להכנת הצבא לקראת העתיד.

הדומה של עבודת התכנון וההדרכה ששניהם מחייבים עבודה שיטתית מרחיקת ראות.

הרמה הבכירה בכל נושאי התכנון וההדרכה תהיה אגף תכנון והדרכה במטה הכללי; האגף יורכב ממחלקת תכנון וממחלקת הדרכה (מה"ד) המפוצלים כיום. לאחר איחודם לאגף אחד יהיה אגף זה מופקד מקצועית על נושא התכנון בצה"ל החל מהתכנון הרב שנתי וכלה בתכנונים אופרטיביים למבצעים. אגף זה יקבע תורה אחידה — עקרונית וטכנית — למלאכת התכנון בצה"ל. הוא יורד שהתכנון יבוא לכלל ביטוי בעבודת מערך ההדרכה בצה"ל ובתכניותיו. כן יפתח האגף את תודעת התכנון לטווח ארוך על-ידי טיפוח קצינים מתאימים וקיום קורסים והשתלמויות בנושא זה. אגף זה ימשיך להיות מופקד על כל נושא ההדרכה והתורה כפי שעושה מה"ד כיום. בצדו של אגף התכנון וההדרכה תמשיך לפעול מחלקת המבצעים במטכ"ל שעתה תהיה משוחררת מהכנת התכנונים האופרטי- ביים ושעיסוקה המרכזי יהיה הטיפול בבעיות שוטפות.

מלחמת יום הכיפורים בספרות העולמית

סא"ל יונה

ובמרכזו, "עידן הדטנט", שנוצר ביחסים בין שתי מעצמות העל.

ג. הפרק השלישי, "מבצע בדר" (שם הקוד שקבעו המצרים למלחמה), מסתפק בתיאור ובניתוח המהלכים העיקריים של המלחמה בלא כניסה לפירוט של אירועים. פרק זה נכתב בעיקרו על-ידי האלוף (מיל') ד"ר מתתיהו פלד מהאוניברסיטה של תל-אביב והד"ר מרטין ואן קרבולד מרצה להסטוריה צבאית באוניברסיטה העברית, ירושלים.

ד. הפרק הרביעי, "מבחן הדטנט", פותח בניתוח עמדות המוצא השונות של ארה"ב ושל ברה"מ באשר למהות "הדטנט" ולכללי המשחק המתחייבים ממנו ומסיים במעורבותן ההולכת וגדלה של שתי מעצמות העל במלחמת יום הכיפורים.

ה. הפרק החמישי, "עימות" ובמרכזו האיום הסובייטי לכפות על ישראל את הפסקת האש ואת הנסיגה לקווי ה-22 באוקטובר ובתגובה לכך מצב הכוננות, "דרגה ד", שהוכרז בכוחות המזוינים של ארה"ב ברחבי העולם, אשר נועד להרתיע את ברה"מ מלמשש את איומה (האמיתי או המדומה!) והצליח בכך.

ו. הפרק הששי, "נשק הנפט" — כשמו כן הוא: הפעלת נשק הנפט מצד המדינות הערביות מפיקות הנפט וההשפעה המערבית. לדעתנו, העניין הגדול ביותר שימצא הקורא שנועדה לצעד זה במיוחד על עמדתן של מדינות אירופה הישראליות בספרו של פרופסור לקויר, נמצא בשלושה הפרקים האחרונים של הספר, בהם מנסה המחבר לבחון את מלחמת יום הכיפורים בהקשר הרחב יותר של המדיניות הבינלאומית — כאשר הדגש בתיאור ובניתוח מושם על המסכת הסבוכה של יחסי ארה"ב וברה"מ. המסגרת של סקירה זאת מצומצמת מכדי שנוכל לעמוד בהרחבה על הסוגיות הרבות בהן דן פרופ' לקויר בספרו. אנו נאלצים, אם כך, להגביל עצמנו לסקירה חטופה של כמה נקודות מרכזיות. כאשר בחרנו במתכוון בכאלו בהן בולט ההקשר הישיר עם מדיניות שתי המעצמות במזה"ת.

העמדה השונה, אפילו המנוגדת, שאפיינה את תגובתן של שתי מעצמות העל לעצם פרוץ המלחמה ואשר המשיכה לבלוט במהלך השבוע הראשון למלחמה, מקורה באסימטריות הבסיסית הברורה שאפיינה את התייחסותן של שתי מעצמות העל לדטנט במובנו הכולל ולמגבלות שהדטנט מטיל על מדיניותן הפעילה במקדי משבר שונים ברחבי העולם. הנחת היסוד של המימשל האמריקני היתה, שנוכח השיפור הדרמטי שחל ביחסים עם ברה"מ מאז סוף 1971, לא תסכים זו שיתפתח מצב, אשר עלול לסכן מסכת יחסים זאת — על אחת כמה וכמה שלא תעודד היווצרותו של מצב כזה. בהתאם להנחה זאת, היה ברור כי בהיודע לסובייטים שמתפתח מצב מסוכן במזה"ת — לא יהססו מלהביא את הדבר לידיעתה של וושינגטון. במקרה כזה תפעלנה שתי המעצמות באופן משותף כדי למנוע את פרוץ

דוגמת מלחמת ששת הימים כך גם מלחמת יום הכיפורים הציפה את דוכני הספרים בשפע רב של ספרים חדשים. רוב רובם של ספרים אלה נכתבו על-ידי עיתונאים, אשר סקרו את המלחמה. ספרים אלה התבססו על כתבות אותן שלחו העיתונאים למער-כות עיתוניהם, עברו עריכה חפוזה והתפרסמו זמן קצר אחרי תום המלחמה במטרה לכבוש את "השוק בעודו חם". רובם של ספרים אלה אינו חורג מתחום הרפורטז'ה העיתונאית על היתרונות ועל החסרונות שישנם מטבע הדברים בכתיבה כזאת.¹ מאידך-גיסא מעטים הם, עד כה, הכותבים אשר ניסו לבחון את ארועי אוקטובר 1973 בהקשרם הרחב יותר, תוך בחינת הלקחים והמשמעויות האפשריים החורגים מהמסגרת המצומצמת יחסית של המשבר המזרח התיכוני ושל יחסי ערב-ישראל. קרוב לוודאי, כי העדר נגישות לחומר חסוי וחוסר פרספקטיבה הסטורית הם מן הגורמים הבולטים, אשר גרמו לכך שרק מעטים ניסו לחרוג עד עכשיו מהתחום הצר של הרפורטז'ה העיתונאית. אחד מאלה הוא הפרופסור ואלטר זאב לקויר מנהל המכון להסטוריה בת זמננו בלונדון ומרצה אורח בכמה אוניברסיטאות בארה"ב ובבית הספר להסטוריה שב-אוניברסיטת תל-אביב. פרופסור לקויר, אשר כתב את אחד הספרים הטובים ביותר על מלחמת ששת הימים,² פירסם לפני מספר חודשים את ספרו העוסק במלחמת יום הכיפורים. כבר שמו של הספר Confrontation (עימות)³ מעיד על תוכנו וכך מגדיר המחבר בהקדמתו את המטרה של ספרו: "להעמיד לרשות הקורא אנטומיה של משבר מקומי, אשר הפך (במהלכו) סכסוך עולמי". זאת, כאשר, לדעתו של המחבר, נשארה מלחמת ששת הימים, מהבחינה העקרונית, בתחום של מלחמה מקומית בלא שהעולם הרחב נפגע ממנה באופן ישיר. הספר שלפנינו כולל ששה פרקים וסיכום:

א. הפרק הראשון, "מלחמה למלחמה" דן בעיקרו באירועים ובהתפתחויות, שחלו בעולם הערבי מאז התבוסה במלחמת ששת הימים וביוזמות השלום השונות שעלו ונפלו משך שבע השנים האחרונות.

ב. הפרק השני, "ערב המלחמה" דן בהכנות מצרים וסוריה למלחמה, מאז קיבל הנשיא סאדאת באביב 1973 את ההחלטה לפתוח במלחמה במטרה לשבור את הקפאון ולשנות את המצב של "לא שלום ולא מלחמה", שנוצר מאז כשלון מלחמת ההתשה והפסקת האש של אוגוסט 1970. זאת על הרקע של ההתפתחויות בזירה העולמית

1. אחד הבולטים מהספרים הנמנים על קטגוריה זאת נכתב על-ידי צוות עיתונאים בריטיים, שליחי העתון. Sunday Times : Insight on the Middle-East War — (Andre' Devtsch, London, 1974).

2. Walter Laguevr : The Road to the War (Weidenfeld and Nicolson, London 1968).

3. Walter Laguevr : Confrontation — The Middle-East War and World Politics (Wildwood House. Abacus, Paperback, London 1974).

המלחמה או לפחות להגביל את היקפה ולגרום לסיומה במועד מהיר ככל האפשר. מלחמת יום הכיפורים הוכיחה בצורה הברורה ביותר, כי הנחות יסוד אלה היו מוטעות ביסודן, שכן הן התבססו על אופנה שהתפתחה בווייטנאם, אשר יחסה למדיניות הדטנט הסובייטית מטרות אשר בטאו משאלות אמריקניות ולא מטרות אמיתיות של ברה"מ (עמ' 68). אמנם בסתיו 1973 כבר נחלשה במידה מסוימת האופטימיות הבלתי מסוייגת, בה קיבלה ווייטנאם את מפגש הפיסגה הראשון שנערך במאי 72 ואת הסכם סאלט (Salt) הראשון, מאותה שנה, שקבע צעדים משותפים ראשונים בהגבלת מרוץ החימוש הגרעיני. את מקומה של אופטימיות בלתי מסוייגת זו החלו לתפוס הסתייגויות וסימני שאלה גדלים והולכים לגבי כוונותיה האמיתיות של ברה"מ ולגבי התועלת המעשית הכוללת, אשר תצמח לארה"ב ממדיניות ה"הפשרה" במתכונת שעוצבה משך השנתיים הקודמות (עמ' 123—140). למרות זאת, המשיך המימשל האמריקני לדגול באופן רשמי במדיניות אשר במרכזה הוצבה השמירה על קיום הדטנט כמטרה מרכזית של המדיניות האמריקנית. מאידך-גיסא היתה אמנם ברה"מ שותפה לארה"ב בשאיפתה להפחית במידת האפשר את הסכנה של עימות מזויין בין שתי מעצמות העל תוך הגבלת מרוץ החימוש. זאת על אחת כמה וכמה במצב בו תקנה מדיניות כזאת לברה"מ יתרונות ארוכי טווח דוגמת קבלת הלוואות בסכומי עתק לזמן ארוך ובריבית נמוכה והסתייעות בטכנולוגיה המפותחת של ארה"ב. כדי להשיג את אלה היו מנהיגי ברה"מ נכונים לרסן את התעמולה האנטי מערבית שיצאה ממוסקבה. אולם בעיניים סובייטיות אין סתירה בין דו קיום בשלום ובין מלחמה קרה, שכן אלה אינם בפועל אלא שני הצדדים של אותה המטבע (עמ' 69). ברה"מ שאפה לקדם את מדיניות הדטנט, ממניעים תועלתיים מובהקים, בלא ששאיפה זאת השפיעה כהוא-זה על היעד העליון של הסובייטים: לגרום שינוי מהותי לטובתם באיזון העולמי. במסגרת זאת טוען הפרופ' לקויר, כי מנהיגי ברה"מ לא הסתירו מעולם את כוונתם לסייע באופן פעיל, למלחמות שחרור לאומי אפילו בעידן הדטנט. הגדרת, "מלחמת שחרור לאומי" ניתנה אמנם לפרושים רבים, אבל אין ספק, כי בעיניים סובייטיות שייכת מלחמת הערבים בישראל (שמטרתה שחרור אדמותיהם הכבושות) להגדרה זאת. מכאן, שמלחמה במזוה"ת, באם תנוהל בזהירות, תוכל לגרום נזק רב למערב (קרי ארה"ב) בלא שתפגע, בהכרח, באופן רציני בדטנט כפי שהם הבינוהו (עמ' 69—70). הדילמה הסובייטית לגבי מלחמה במזוה"ת, באם תפרוץ, לא היתה אם לתמוך בה או לא, אלא מידת התמיכה והמעורבות שלהם במלחמה שיוכלו להסתכן בה בלא שהדבר יקומם את התומכים של הדטנט במערב. למרות הסתייגויות שהיו למנהיגי ברה"מ מהתפתחויות שחלו במזוה"ת מאז מותו של ג'מאל עבד א-נאצר (28 ספטמבר 1970), ברור היה, כי יגישו לערבים את כל הסיוע האפשרי — ציוד צבאי, סיוע חומרי ותמיכה מדינית, אשר יוכל להבטיח להם את הנצחון במלחמה. מנצחון ערבי בשדה הקרב ברה"מ תוכל רק להנות, שכן יהיה ברור לכל שנצחון זה הושג בסיועה הפעיל של ברה"מ. להערכתם של הסובייטים, נצחון צבאי של הערבים אין פירושו הבסתה של ישראל או איום על עצם קיומה — איום, אשר טומן בחובו סכנה של התערבות מצד ארה"ב לטובתה של ישראל, אשר המרחק בינה לבין משבר עולמי

4. לדעתו של כותב שורות אלה, ההוכחות שמביא הפרופ' לקויר לתמיכה בהנחתו בדבר הכנסת סאדאת את הסובייטים בסוד המיתקפה — אינן משכנעות די הצורך. על רקע חילוקי הדעות העקרוניים ביחסי שתי המדינות והשדרנות של סאדאת לגבי נכונותם של הסובייטים לסייע באופן פעיל למאבקו, "להיסול התוצאות של התקפות" — ספק רב אם היה נשיא מצרים מוכן להסתכן במסירת מידע כה חיוני במועד כה מוקדם יחסית (22 ספטמבר). נהפוך הוא; ניתן לטעון טיעון נגדי לפיו אין שום סיבה סבירה להנחה, שסאדאת אכן מסר אינפורמציה כזאת לסובייטים. שכן לסאדאת היה בודאי בטחון מלא בכך, כי באם יפתח במלחמה מובטחת לו התמיכה והסיוע של ברה"מ במהלכה, אפילו אם פתח במלחמה שלא על דעתה ובדאי שלא בידיעתה המוקדמת. שכן סאדאת, דוגמת עבד-א-נאצר לפניו במלחמת ששת הימים ובמלחמת ההתשה, ידע כי סיוע מאסיבי בעת מלחמה — באמצעי מלחמה ובמישור המדיני כאחד — הינו דרך הפעולה האחת הפתוחה בפני ברה"מ באם תרצה להמשיך ולקיים את מעמדה ואת השפעתה בעולם הערבי. מאידך גיסא ניתן, אכן לקבל את הנחתו של פרופ' לקויר, לפיה מסר סאדאת לווינגרדוב מיד על המלחמה הקרבה בעת פגישתם השניה ב-4 באוקטובר הגם שבאותה מידה יש מקום לסברה כי בפגישה זאת הוזכר ווינגרדוב את סאדאת מפני המלחמה והודיע לו על פניו משפחות היעוצים הסובייטים שהחל אותו יום.

המלחמה או לפחות להגביל את היקפה ולגרום לסיומה במועד מהיר ככל האפשר. מלחמת יום הכיפורים הוכיחה בצורה הברורה ביותר, כי הנחות יסוד אלה היו מוטעות ביסודן, שכן הן התבססו על אופנה שהתפתחה בווייטנאם, אשר יחסה למדיניות הדטנט הסובייטית מטרות אשר בטאו משאלות אמריקניות ולא מטרות אמיתיות של ברה"מ (עמ' 68). אמנם בסתיו 1973 כבר נחלשה במידה מסוימת האופטימיות הבלתי מסוייגת, בה קיבלה ווייטנאם את מפגש הפיסגה הראשון שנערך במאי 72 ואת הסכם סאלט (Salt) הראשון, מאותה שנה, שקבע צעדים משותפים ראשונים בהגבלת מרוץ החימוש הגרעיני. את מקומה של אופטימיות בלתי מסוייגת זו החלו לתפוס הסתייגויות וסימני שאלה גדלים והולכים לגבי כוונותיה האמיתיות של ברה"מ ולגבי התועלת המעשית הכוללת, אשר תצמח לארה"ב ממדיניות ה"הפשרה" במתכונת שעוצבה משך השנתיים הקודמות (עמ' 123—140). למרות זאת, המשיך המימשל האמריקני לדגול באופן רשמי במדיניות אשר במרכזה הוצבה השמירה על קיום הדטנט כמטרה מרכזית של המדיניות האמריקנית. מאידך-גיסא היתה אמנם ברה"מ שותפה לארה"ב בשאיפתה להפחית במידת האפשר את הסכנה של עימות מזויין בין שתי מעצמות העל תוך הגבלת מרוץ החימוש. זאת על אחת כמה וכמה במצב בו תקנה מדיניות כזאת לברה"מ יתרונות ארוכי טווח דוגמת קבלת הלוואות בסכומי עתק לזמן ארוך ובריבית נמוכה והסתייעות בטכנולוגיה המפותחת של ארה"ב. כדי להשיג את אלה היו מנהיגי ברה"מ נכונים לרסן את התעמולה האנטי מערבית שיצאה ממוסקבה. אולם בעיניים סובייטיות אין סתירה בין דו קיום בשלום ובין מלחמה קרה, שכן אלה אינם בפועל אלא שני הצדדים של אותה המטבע (עמ' 69). ברה"מ שאפה לקדם את מדיניות הדטנט, ממניעים תועלתיים מובהקים, בלא ששאיפה זאת השפיעה כהוא-זה על היעד העליון של הסובייטים: לגרום שינוי מהותי לטובתם באיזון העולמי. במסגרת זאת טוען הפרופ' לקויר, כי מנהיגי ברה"מ לא הסתירו מעולם את כוונתם לסייע באופן פעיל, למלחמות שחרור לאומי אפילו בעידן הדטנט. הגדרת, "מלחמת שחרור לאומי" ניתנה אמנם לפרושים רבים, אבל אין ספק, כי בעיניים סובייטיות שייכת מלחמת הערבים בישראל (שמטרתה שחרור אדמותיהם הכבושות) להגדרה זאת. מכאן, שמלחמה במזוה"ת, באם תנוהל בזהירות, תוכל לגרום נזק רב למערב (קרי ארה"ב) בלא שתפגע, בהכרח, באופן רציני בדטנט כפי שהם הבינוהו (עמ' 69—70). הדילמה הסובייטית לגבי מלחמה במזוה"ת, באם תפרוץ, לא היתה אם לתמוך בה או לא, אלא מידת התמיכה והמעורבות שלהם במלחמה שיוכלו להסתכן בה בלא שהדבר יקומם את התומכים של הדטנט במערב. למרות הסתייגויות שהיו למנהיגי ברה"מ מהתפתחויות שחלו במזוה"ת מאז מותו של ג'מאל עבד א-נאצר (28 ספטמבר 1970), ברור היה, כי יגישו לערבים את כל הסיוע האפשרי — ציוד צבאי, סיוע חומרי ותמיכה מדינית, אשר יוכל להבטיח להם את הנצחון במלחמה. מנצחון ערבי בשדה הקרב ברה"מ תוכל רק להנות, שכן יהיה ברור לכל שנצחון זה הושג בסיועה הפעיל של ברה"מ. להערכתם של הסובייטים, נצחון צבאי של הערבים אין פירושו הבסתה של ישראל או איום על עצם קיומה — איום, אשר טומן בחובו סכנה של התערבות מצד ארה"ב לטובתה של ישראל, אשר המרחק בינה לבין משבר עולמי

בשלב השני, בתומכה בהפעלת נשק הנפט ובפניה למדינות מייצרות הנפט לצמצם עוד יותר את היקף צמצום אספקת הנפט ולהרחיב את האמברגו.

האסימטריות בעמדות היסוד של שתי המעצמות בשאלת מהות הדטנט וההתחייבויות הנובעות ממנו משתקפת באופן ברור עוד יותר בעמדה בה נקטה כל אחת משתי המעצמות במהלך הימים הראשונים למלחמה. בעוד שברה"מ עודדה, כאמור, את המדינות הערביות להצטרף למלחמה והפעילה מיד את הרכבת האוירית (מטוסים ראשונים הגיעו למצרים ולסוריה כבר ב־8 באוקטובר), היתה מדיניותה של וושינגטון מרוסנת ביותר. זהירות קיצונית אפיינה את התגובה הרשמית של הממשל האמריקני, תוך מגמה להמעיט ככל האפשר מחשיבות הסיוע אותו הגישה ברה"מ למצרים ולסוריה ולהמנע ממתחת בקורת פומבית על ברה"מ או הערבים (עמ' 145). עוד ב־12 באוקטובר הכריז הד"ר קסינג'ר במסיבת עיתונאים, כי בהכרח זות ובפעולות של ברה"מ אין עד כה משום איום על היציבות של הדטנט. נהפוך הוא: קסינג'ר הגדיר את מדיניותה של ברה"מ כיותר מרוסנת ופחות פרובוקטיבית מזו בה נקטה ב־1967 (עמ' 146). לדעתו של פרופ' לקויר הסכים הד"ר קסינג'ר להפעלת הרכבת האוירית האמריקנית (13 באוקטובר) מתוך חוסר רצון בולט ובתנאי שתכלול כמויות וסוגים של אמצעי לחימה, התואמים את היקף הסיוע הצבאי הסובייטי למדינות ערב (עמ' 149). בשלב זה כבר התגבשה בקרב קובעי המדיניות בממשל האמריקני, שיש להביא לסיום המלחמה בלא נצחון מוחץ וחד־משמעי של אחד משני הצדדים. מטרת המימשל היתה ליצור מצב של קפאון צבאי, אשר יוביל בהכרח לפשרה דיפלומטית (עמ' 150). מאחר ופשרה כזאת פרושה ויתור טריטוריאלי מצד ישראל, ראה המימשל בכך פתח באמצעותו יוכל ליצור את הפירצה לעבר מדינות ערב ובראשן מצרים. יתרה על כך, משהפנו הסובייטים הזמנה לקסינג'ר לבוא לשיחות למוסקבה מיהר לשם מוכיר המדינה האמריקני (20 באוקטובר). עצם ההזמנה הסובייטית מקורה בשינוי שחל בחזית הלחימה לרעת הערבים, במיוחד מאז צליחת התעלה ע"י כוחות צה"ל, ובחשש לגורל הדטנט ומהווה לכן שינוי בולט במדיניות הסובייטית מהשבועיים הקודמים (עמ' 159—160). שיחות אלה הסתיימו בהחלטה על שלוש נקודות, אשר הועברה למחרת היום למועצת הבטחון ואושרה כהחלטה 338. נוסף לאסימטריות הבולטת בהתייחסות לדטנט, הוכיחה מלחמת יום הכיפורים גם, כי התפיסה של העולם הרב־קוטבי הינה, לפחות

לגבי המתרחש במזה"ת, מוקדמת — אם נשתמש בלשון של המעטה. להוציא ויכוחים קולניים והתנצחויות מילוליות עם הנציג הסובייטי בעת הדיונים במועצת הבטחון, לא היה לסין שום ביטוי של ממש באירועים באזורנו. מצבה של אירופה המערבית לא היה שונה, הנוזלות באיגוד תשע המדינות של השוק האירופי המשותף והיומרה להוות כוח פוליטי עצמאי, שיוכל להשפיע על המדיניות הבינלאומית, הוכחו באופן הברור ביותר במהלכה של מלחמת יום הכיפורים. חוסר סולידריות פנימית, חוסר סולידריות כלפי ארה"ב וחוסר קו מדיני ברור אפיינו את תשע מדינות אירופה. הכניעה וביטול הרצון הפוליטי של מדינות, „השוק" בפני איום בהפעלת חרם הנפט הפכו סימני ההכר של מדינות אלה. מדינות אירופה עשו כל שביכולתן כדי לרצות את מדינות ערב והכרות ראשי מדינות השוק שיצאה מבריסל (6 בנובמבר), אשר תובעת מישראל „לשים קץ להחזקת השטחים, שכבשה במלחמת 1967", מהווה רק עדות אחת למדיניות זאת. מלחמת יום הכיפורים וניגודי העמדות החריפים שהתעוררו בין מדינות אירופה לבין ארה"ב חשפו לעיני כל את המשבר החמור הפוקד את נאט"ו (האירו־עים האחרונים בקפריסין, בהם מעורבות באופן פעיל שתי חברות נאט"ו — יוון ותורכיה, מהווים תזכורת חוזרת למשבר זה). עמדה שונה מצד מדינות אירופה עשויה היתה לחזק את אירופה ולאחדה וכפועל יוצא מכך להעמידה בעמדה טובה פי כמה במיקוח עם המדינות מפיקות הנפט בעתיד. אולם מאחר ולא זאת היתה הדרך בה נקטו הרי שמשבר 1973 הגביר וחזק את תהליך הפרוד (עמ' 231). כתוצאה מכך נשארו מדינות אירופה גם הפעם מחוץ למשחק הפוליטי ומילאו בו תפקיד פסיבי לחלוטין. ופרופ' לקויר הגדיר את מעמדה של אירופה במשוואה הבאה: 9 (מדינות השוק) $D=D \times$ (כוח פוליטי) (עמ' 153).

כאמור, המסגרת העומדת לרשותנו מצומצמת מכדי שנוכל לסקור את כל הנושאים בהם עוסק הספר שלפנינו. כל המעוניין לקרוא על מלחמת יום הכיפורים, כשזו נתונה במסגרת רחבה יותר של המתרחש בזירה העולמית, ימצא בודאי עניין וזועלת רבים בספרו של פרופ' לקויר הכתוב בצורה בהירה ובלשון שוטפת וקריאה מאד. אין זה הכרחי לקבל את כל קביעותיו ומסקנותיו של פרופ' לקויר וניתן בהחלט לערער על כמה מהן. יחד עם זאת פותח בפנינו ספרו של הפרופ' לקויר פתח למחשבה על מקומם של המזרח התיכון ושל הסכסוך הערבי—ישראלי במסכת היחסים הבינלאומיים.

על מוקשים ועל נזלת

סא"ל שאול

הכבדה על תנועת הטנק/הרק"מ הפורץ במשך כל זמן נסיעתו ואמינות נמוכה של הפירצה. יתר על כן, כל אמצעי לעצ-מו אינו מתאים לכל סוגי הקרקעות. השיטות העקרוניות הנ"ל לפינוי/פריצה של שדה מוקשים מיועדות לטפל במוקש השכיח עד כה, שהוא דיסקה של חומר-נפץ במשקל 5—10 ק"ג ואשר מופעל עקב הלחץ שיוצר זחל הטנק או גלגל של רכב אופני. מוקש זה טמון לרוב באדמה בעומק קטן. ברם, דומה שסוג המוקשים השכיח הולך ומאבד את בכורתו בשדות הלחימה ומטבע הדברים ישתנו גם האמצעים והשיטות לפריצת שדה מוקשים.

גישות חדשות לשאלת המיקוש ופיתוח מוקשים חדישים

המוקש הישן והשכיח לא שיתף פעולה עם בעליו. הוא חסם את השטח לפני היריבים במידה שווה והמטמין היה חייב להשאיר לו פרוצות סמויות או גלויות ולהגן עליהן לשם שימוש לצרכיו. כלום לא היה רצוי כי המוקש יהיה חד-סטרי, כלומר יפעל רק כנגד היריב בנסיבות שיוכתבו על-ידי בעל המוקשים? אכן, יש דוגמאות למחשבה בכיוון זה, והן:

○ מוקש הנדרך רצונית ונפרק רצונית. במלחמת ויאט-נאם מיקשו האמריקאים את מימי צפון-וויאט-נאם ומגעו גישה לנמלים. החידוש במקרה זה היה שהם חימשו את המוקשים על-פי אותות-רדיו

פינוי מוקשים

ההגדרה של מוקש ה"נ"ט מלמדת אותנו נקודה חשובה נוספת והיא:

○ שדה המוקשים איננו מכשול בלתי-עביר לחלוטין.

יצירת המעבר בשדה מוקשים היא בעיה המורכבת משני חלקים: הגילוי של השדה והפריצה דרכו. הגילוי עצמו נעשה בשני שלבים והם גילוי איזור השדה על-פי מקורות מודיעין, על-פי סימון השדה (אם קיים סימון) וכמובן על-ידי היתקלות בשדה כאשר עולים עם רק"מ על מוקש. הפירצה מחייבת גילוי מקומו של כל מוקש ומוקש או לפחות נקודת ההתחלה של השדה לשם ביצוע הפירצה. מבין כל האמצעים לפינוי או פריצה של שדה המוקשים עדיין אין תחליף לפלס הרגלי ולדקר שלו במובן של אמינות הפריצה (ראה תמונה מס' 1). אך זהו גם אמצעי יקר מאוד ואיטי מאוד¹. כל השיטות המונעות המוכרות — כמו גלגלי לחץ כפי שקיימים בטנקי T-54/55 הרוסיים או בשיטה של מסרק מכני החורץ בקרקע ומנפה את המוקשים לאגפים, הקיימת אף היא בטנקים הרוסיים וברכב הנחיתה האמריקאי מסוג LVTE — הינן מוגבלות מכמה טעמים:

¹ מומלץ לקרוא את הספר "עלמין" מאת לוקס פיליפס, שהופיע בעברית בהוצאת "מערכות", ובעניין הפלסים — את הפרק "פלסים (עמ' 176) המתאר פריצה הירואית במדבר המערבי בקרבות אל-עלמין.

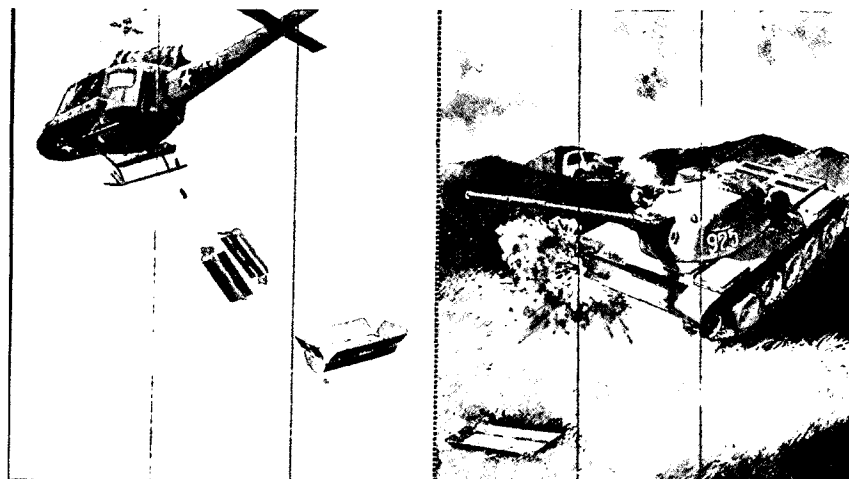
מהו מוקש ה"נ"ט

כיצד זה יתכן שהאדם, אשר בכוח הישגיו המופלאים במדע ובטכנולוגיה כבש את החלל ונחת על הירח, מתקשה להתגבר על בעיית המוקשים בשדה הקרב? כלם לא ניתן לפתח טנק אשר יהיה חסין לחלוטין מפני מוקשים או אמצעי אחר ואשר יוכל לפרוץ נתיב בטוח בשדה המוקשים? בטרם נפנה לענות על שאלה זו נגדיר מהו המכשול הקרוי מוקש ה"נ"ט.

מוקש ה"נ"ט הוא אמצעי הנועד לעכב את התקדמותו של כוח משוריין בשטח נתון. מהגדרה זו נוכל להסיק על שני מרכיבים לבעיה:

○ המוקש קשור לקרקע, לשטח מסוים.
○ כל פיתרון לבעיית המוקשים ייחשב כיעיל אם יהיה מהיר.

מעצם צמידותו לקרקע, המוקש הוא נשק פאסיבי שנועד לעכב או למנוע (קרי, עיכוב ממושך) גישה פוטנציאלית אל יעדים טקטיים ואופרטיביים. דומה הוא למלכודת אשר עלולה להזיק רק אם נקלעים אליה. עם זאת ברור, כי ריבוי של "מלכודות" כאלו — דהיינו, שדות מוקשים — ומיקומם המתוחכם יצמצמו או יבטלו כליל את יכולת התנועה והתמרון של הכוח המשוריין. השיטה או האמצעי אשר ייחשבו יעילים בפריצת שדה מוקשים ייבחנו על-פי מהירות הביצוע וטיב הפריצה וכמובן על-ידי מיעוט הנפגעים והנזקים הכרוכים בה.

רציפות הפעולה של מערכת המוקשים הפזירים מסוג XM-56.

משמאל לימין: (1) מסוק משגר. תהליך החימוש מתחיל. (2) המוקשים נפרדים; הסנפירים נפתחים. (3) המוקש מיוצב. (4) המכה בקרקע. החימוש מסתיים 2-1 דקות אחרי הפגיעה בקרקע. (5) רכב אופני נפגע (למעלה). (6) רכב זחלי נפגע.

ואף פירקו אותם מחימושם בשיטה זו. אין ספק שזהו מוקש פנטאסטי ובוודאי נעשים נסיונות יישום של רעיון זה גם במוקש יבשתי הקטן ממנו בממדיו וב- עצמת ההרס שבו. בעיות טכניות בוודאי שתהיינה: מהו משך קיומו של מנגנון החימוש, התנאים להפעלתו, אמינות פעולתו, הצפנה של אותות-הרדיו למניעת שימוש עוין ועוד. תהיינה גם בעיות אר-גון, כמו מי יפקד על השדה, או כיצד לתאם הפעלתו לפי צרכי הקרב המתפתח.

● מוקש לפרק זמן קצוב.

הכוונה למוקש המוכן לפעולה מרגע יציאת השדה או מעט מאוחר יותר ולמשך זמן קצוב של שעות או ימים כדי לא לחסום את השטח במועד מאוחר יותר לשימוש כוחותינו. גם כאן שאלות רבות בפני המתכננים: האם ניתן לשנות רצונית את משך הזמן הקצוב, אמינות מנגנון ההשדה העצמית וכד'. אגב, בעניין זה יש להזכיר כי משך קיומו של מוקש הלחץ הרגיל מגיע לשנים ואף לעשרות שנים ויעידו על כך שדות המוקשים מימי מלחמת-העולם השניה שנותרו באירופה ובמדבר המערבי וכמובן שדות המוקשים בישראל ובשכנותיה.

המחשבות החדשות מקיפות גם תחומים אחרים של נושא המיקוש כאשר הכוונה היא להפוך את המיקוש לאמצעי יותר דינמי בשדה-הקרב במובן הטקטי והאופרטיבי למרות שהמוקש כשלעצמו פועל רק כאשר נקלעים אליו. מחשבה זו הביאה לשיטות חדשות בדרך היצירה של שדה המוקשים. בעוד אשר השיטות הנהוגות כיום במרבית המקרים נועדו למוקשי לחץ סטנדרטיים הנורעים בפעולה ידנית או במכונות מיוחדות, מבוססות השיטות החדשות על עשיה מרחוק:

● פיזור מוקשים בדרך ארטילרית.

בדרך זו נחסך זמן רב של הנחת המוקשים. יתר על כן, זוהי פעולה דינאמית מובהקת. אפשר לכתר כוחות שריון על ידי שדה מוקשים ארטילרי, אפשר להשיג הפתעה מירבית בגלל העדר התרעה ואפשר, כמובן, בשיטה זו לזרוע מוקשים בעומק שטחו של האויב ולמנוע או לעכב תנועה של תגבורות ודרגים. גם כאן השאלות הטכניות הן מורכבות ובעיקר מגיעת הרס או הפ-

עלה של המוקש מן המכה של הנפילה. ניתן לומר כי יש בשיטה זו חיסרון והוא היות המוקשים גלויים לעין.

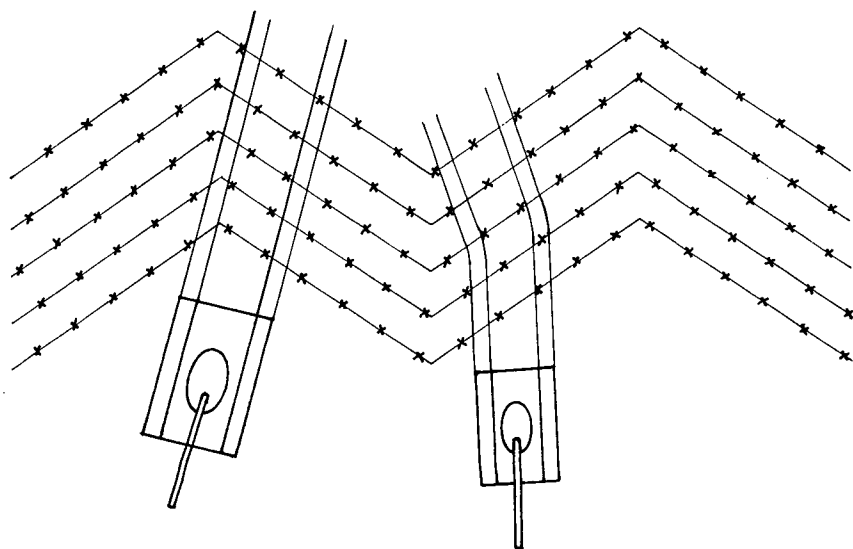
● פיזור מוקשים בדרך האוויר על-ידי מסוק או מטוס (ראה תמונה מס' 2).

גם שיטה זו היא דינאמית בעיקרה אך חסרונה הוא בסיכוי ההיפגעות של המטוס מנשק נ"מ של האויב. יתרונה של שיטה זו הוא אפשרות מיקוש בעומק רב וכרקע לתקיפת יעדים אסטרטגיים.

דומה שמוקשים אלה, הקרויים מוקשים פזירים, מחייבים התחשבות בקריטריון חדש של שדה מוקשים: לא עוד מספר המוקשים למטר-חזית אלא מספר המוקשים ליחידת-שטח (ראה תמונה מס' 3).

קיים עוד תחום רחב של נושא המיקוש, הנחקר בקדחתנות, והוא כיצד לצוד את

● מוקש מגנטי (ראה תמונה מס' 4). ידוע כי כל גוף ברזלי החדר לשדה מגנטי יכול בעצם תנועתו לחולל זרם חשמלי בסליל של תיל מוליך הנמצא בשדה ומכאן אין כל הכרח שהטנק יעלה פיזית על המוקש ודי אם ינוע בקרבתו כדי שמנגנון המוקש יפעל. דרך זו עשויה להביא להקטנת מספר המוקשים הנדרשים ליחידת אורך או שטח אף כי יתכן וכל מוקש לעצמו צריך להיות בעל עוצמה רבה או מבנה מיוחד לפעול גם ממרחק מה כנגד הטנק.

● **מוקש סימפוי.**

הטנק הכבד יוצר רעד אדמה מקומי בקר-בתו. ניתן לנצל תופעה זו להפעלה של מנגנון המוקש.

● **מוקש אקוסטי.**

טנק הנע בשטח יוצר רעש אופייני בעל תדירויות אופייניות. ניתן לנצל רעד-אוריר זה להפעלת מנגנון של מוקש.

● **מוקש אנטנה** (ראה תמונה מס' 5).

זהו מוקש שמנגנון ההפעלה שלו פועל כאשר מתכופף מוט האנטנה הבולט ממנו על-ידי גחון הטנק, למשל. אין חובה שדווקא זחל הטנק יעלה על המוקש. אכן, נכון הוא שאין זו המצאה חדשה אך עדיין יש לה יישום במוקשים חדישים. ולבסוף, עיצוב חומר-הנפץ במוקש. אין עוד טעם בסתם גוש של חומר-נפץ ויש יתרון בעיצוב של מטען צורתי המגיע לאפקט רב במסה קטנה יחסית של חומר. לדוגמה:

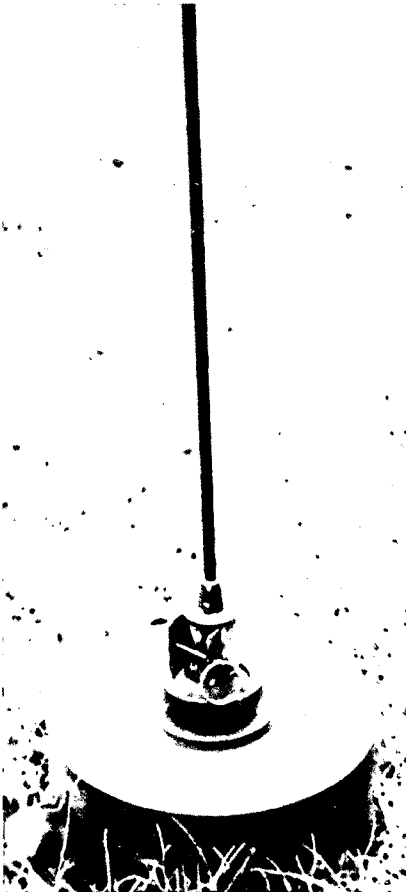
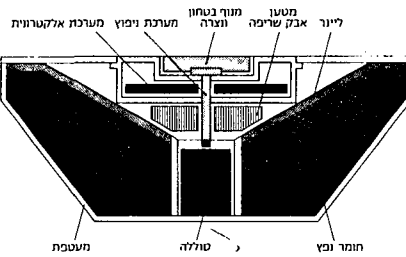
● **מוקש כיפתי.**

זהו מוקש בעל עיצוב של מטען חלול רדוד היוצר עם הפעלתו חדירה בקוטר גדול ועומק יחסי קטן. בהיות גחון הטנק וזחלי הטנק בעלי עובי קטן יחסית די במוקש כיפתי על-מנת לשחק את תנועתו של טנק. (ראה תמונות מס' 4, 6).

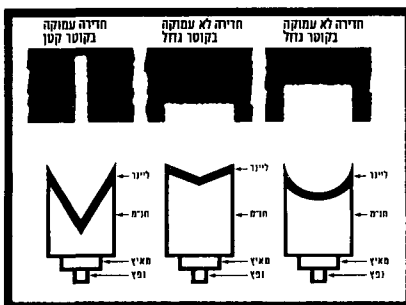
● **מוקש קוי.**

מרבית המוקשים הם עגולים. ישנם מחקרים שהראו כי מוקש דמוי מוט עשוי לחסום ביתר יעילות אורך נתון. ניתן לחשוב על מוקש קוי אשר יחסום ברציפות אורך או תחום מסוים, ציר גישה ועוד, כך שסיכויי ההיפגעות ממנו במקרה של נסיון תנועה הם 100 אחוז.

ברור כי לתחכום אין גבול. עדיין ניתן למצוא מוקשים בעלי השהיה המהווה תשובה לאמצעי הפריצה מסוג של גלגלי לחץ או מסרק. כמו כן, מוקשים בעלי מלכוד כנגד נסיונות פינוי והרמת השדה. קיימים מוקשים גלויים לראווה בשדה משותף עם מוקשים טמונים ומכוסים, מוקשים בעלי הסוואה/הונאה — לדוגמה מוקשי הכפתור הסיניים שנתפרסמו בארץ ועוד ועוד. מה דעתכם על מוקשים פזירים בעלי מטען כיפתי הנדרכים רצועית? ... מבחינה טקטית ואופרטיבית אין כל ספק, כי אסור לנו להסתפק בסוג אחד של מוקש

מוקש ג"ט כבד מסוג M-21 פועל כמוקש-לחץ או כאשר מוט האנטנה מתכופף בשיעור של 20 מעלות.

שים אלא יש להצטייד במגוון כלשהו של סוגי מוקשים אשר יאפשרו לנו גמישות תפעול במסגרת הקרב הדינמי. החלוקה בין הסוגים צריכה להישקל בכובד-ראש על-פי הנתונים המתאימים.

אמצעי הנגד לגילוי,

פינוי ופריצה של שדה מוקשים

כבר הזכרנו לעיל כי שלב ראשון של הטיפול בשדה הוא גילוי. שאלת הגילוי אינה קיימת במוקשים פזירים הגלויים לעין אך היא קיימת בצורה חריפה במוקשי שים הטמונים בקרקע ומכוסים. לגילוי יום של שדה (לא כולל עליה אקראית של רכב/רק"מ על השדה) לא נמצאו עד כה פתרונות טכניים למעט מודיעין. כמו-בן שגם סימון של שדה מהווה ידיעה, אך כיצד לגלות אם אין כאן סימון סרק ללא שדה אמיתי מאחוריו. מגלה המוקשים המתכתיים הישן המבוסס על אלמנט מגנטי אינו מיועד לאתר מקומם של שדות מוקשים אלא את מקומו של המוקש בתוך השדה בתהליך הפינוי, שלא לדבר על כך שהמוקשים עשויים כיום ללא כל חומר מתכתי או בכמויות מזעריות של חומר מתכתי אשר אינו ניתן לגילוי בשיטות הישנות. האמצעי הרוסי של גלגלי לחץ מהווה אמצעי גילוי ברם, זהו אמצעי מסורבל המכביד על תנועת הטנק הנושא אותו. יתר על כן, פעולת הגילוי היא בעצם פעולה של פריצה בנוסח „היות ואינני יודע את מקומו של השדה אני פורץ את כל השטח בו אני נע". בגלל מגבלה זו הרי שבשטחים חשודים יש חור-בה לנוע במבנה מכונס ואיטי.

אין כל ספק שאין בכך פיתרון לקרב הנייד והדינמי. אנו זקוקים לאמצעי גילוי מודרני, אמצעי סער, אשר ינוע עם הטנקים בסביבה הקרבית שלהם ובקצב התנועה של הטנקים.

קיימים בעולם מחקרים ומחשבות על שיטות חדישות לגילוי שדות מוקשים:

● **גילוי תרמי.**

ידוע כי לכל חומר יש כושר סגולי משלו להולכת חום. אם קיים הבדל בכושר זה בין המוקש והקרקע שבסביבתו הרי עם חימום הקרקע על-ידי השמש יתחמם המוקש מהר יותר או לאט יותר והבדל זה יתגלה על-ידי צילום בפילם הרגיש לקרינה תרמית. כיוון שבליילה מתקררת

האדמה מתקרב גם המוקש ומכאן שקיימות שעות או קטעי זמן בהם לא יהיה הבדל בין טמפרטורת המוקש וטמפרטורת הקרקע שבסביבתו.

מכאן גם חיסרון לשיטה, הטובה רק לשעות מסוימות לפי התנאים האטמוספיריים. לפעמים מסתייעת פעולה זו מעצם העובדה שהעפר התחוח יותר הנמצא מעל למוקש ומכסה אותו הינו בעל כושר סגולי אחר להולכת חום מאשר הקרקע בסביבת המוקש, אך שוני זה נעלם ככל שהשדה מתיישן.

● גילוי על-ידי קרינה.

היות וניתן לגלות מיקומן ומצבן של עצמות בגוף האדם על-ידי קרינת רנטגן וכן מבנהו של סריג מתכתי והרכבו הכימי מדוע זה לא ניתן יהיה לגלות מקומם של מוקשים באדמה על-ידי שימוש בקרינה חוזרת שלהם? כאמור, זהו רעיון עיוני בלבד אך אין ספק שיש טעם לבדוק גם אותו.

לאחר שהתגלה השדה באה פעולת הפריצה. זה מכבר הגיעו למסקנה, כי במוקשים יש לטפל בסיטונות ולא בקמעונאות. במילים אחרות, אין טעם לתור אחר כל מוקש ומוקש בנתיב הפריצה ויש לפעול כנגד כל השטח אשר בנתיב הפריצה. השיטות המקובלות הן של בונגלור-טורפדו, שהוא צינור ממולא חומר-נפץ ומוחדר לשדה. שיטות ההחדרה הנהוגות היו החל מהנחה ידנית של המטען — לאחר שפונה נתיב אישי לפלסים — וכלה בהחדרה באמצעות דחיפה וכד'. לשיטות הרוסיות של גלגלי לחץ או מסרק יש גם החיסרון של דילוג על חלק מהמוקשים בגלל המיקרו-טופוגרפיה של סביבת המוקש. לדוגמה, מוקש המונח אחרי אבן, חזקה על גלגל הלחץ שידלג עליו ואילו זחל הטנק הבא בעקבותיו עלול להפעיל את הלחץ הדרוש. חומר-הנפץ לפי השיטה של בונגלור-טורפדו הוא אמצעי סיטונאי שאינו מתחשב בטופוגרפיה המקומית בנתיב הפריצה והוא בעל אמינות גבוהה ביותר.

לשיטה של בונגלור-טורפדו יש חיסרון והוא שיטת הנחתו בשדה המחייבת עבודה זהירה ואיטית יחסית. לאחרונה הועלו רעיונות חדשים לפריצה סיטונית של שדות מוקשים:

● חומר-נפץ נוזלי.

הכוונה להשקות את נתיב הפריצה בחומר-נפץ נוזלי, בדומה להתזה של להביר, ואחר-כך להצית את חומר-הנפץ.

● ענן מתפוצץ.

יש תערובות של גזים נפיצים, כמו דלק ואויר במנוע שריפה פנימית. מדוע לא לרסס מעל לשדה ענן של תערובת נפיצה ולזוּם את שרשרת הניפּוץ הדרושה?

● חומר-נפץ משוגר.

כדי להתגבר על שיטות ההנחה של בונגלור-טורפדו קיימים רעיונות להחדיר את חומר-הנפץ המיועד לפריצת השדה באמצעות מטענים מועפים. לאמריקאים יש אמצעי מסוג מ-125, שהוא מחרוזת של לבני חומר-נפץ המושחלות על כבל, הנמתח מעל לשדה באמצעות טיל הקשור בקצהו.

אין ספק שאלה הם רעיונות שעוד יישמעו ויתפתחו בעתיד. ניתן לומר שפיתוח אמצעי הגילוי עדיין מפגר ביחס לפיתוח המוקשים אך נעשים מאמצים בצבאות רבים לכסות פער זה של פיתוח בהתאם למידת הממשות של הופעת מיקוש מודרני בזירה.

טס הלחץ והחור שבגרוש

נניח כי ברצוננו להגן על יעד באורך כולל של 4 ק"מ, בסיוע של מוקשים. הרי יידרשו לשם כך 4,000 מוקשים לפי הקריטריון של 1 מוקש למטר-חזית וזאת אם נסתפק בחגורת-מוקשים אחת. נניח כי מחירו של מוקש-לחץ רגיל הוא 200 לירות ומכאן שעלות המוקשים בלבד תהיה במקרה זה 800,000 ל"י. בסכום נכבד זה נכללות כל שאר ההוצאות הקיימות ביצירת שדה מוקשים כמו גידור, הפעלת מיכון ועוד. אם נרצה למקש רצף עת-חוף המיועדת לנחיתה ופריסת שריון באורך של עשרות ק"מ ובמספר חגורות מה יהיה אז מחיר השדה?

במלחמת-העולם השנייה מיקשו הגרמנים רצועות-חוף עצומות באורך מאות ק"מ בניסיון להכביד על פלישה אפשרית של ציי בעלות-הברית. במלחמת ששת הימים מיקשו המצרים והסורים שטחים עצומים וערב מלחמת יום הכיפורים היו אזורי הגדות של תעלת-סואץ ממוקשים לכל אורך התעלה.

אין ספק שמחירו של מוקש מודרני ומתוחכם יהיה מפולפל ותמיד תתעורר השאלה מהו הניצול הטוב ביותר לסכומים העצומים המיועדים להגנה. השאלה היא האם ניתן ליצור שדות מוקשים נרחבים בקנה-מידה מלחמתי ולהתבסס בהם על מוקש מודרני ומתוחכם? ככל הנראה, התשובה היא שלילית. אין ספק שהמוקש הסטנדרטי — מוקש-הלחץ — ימשיך להיות הדומיננטי בשדות המוקשים בעתיד הקרוב, אך יש בהחלט לצפות שמוקשים מודרניים וחדשים יופיעו בזירות הלחימה ואף יכבדו לא מעט על מרחב המחיה של הכוחות המשוריינים.

סיכום

בדברי ימי המלחמות ידועים מקרים רבים בהם שינו שדות המוקשים את פני הקרב ולפעמים אף סיכלו התקפה, אך ניתן בהחלט לצלוח שדה מוקשים במחיר של סיכון כלשהו כפי שהדבר קורה בכל שלב של הלחימה. מוקש ה"נ"ט כמוהו כנזלת. פעמים מכתו חזקה ופעמים כמעט בלתי מורגשת ובסך-הכל, "מחלה" שיש לדעת לחיות עמה. כשהנסיבות יחייבו זאת, ייצאו הטנקים ל"קור" של שדה המוקשים כשהם מוגנים במיטב ה"מעילים" אשר יהיו להם תוך סיכון שלמרות הכל, "יצ-טננו" ויעלו על מוקש. כשם שאין תרופה יסודית לנזלת אלא רק תרופות הרגעה והקלה עדיין כזה הוא המצב במוקשים.

מקורות וחומר עזר:

1. "מערכות" 216, יולי 1971.
2. "מערכות" 236, מאי 1974.
3. Armor, Jan.—Feb. 1974, pp. 16-17.
4. Infantry, May—June 1973, pp. 43; 48.
5. Army RXD, Jan.—Feb. 1974, pp. 16.

אשנב למזרח התיכון

מתוך מגמה להגיש לקורא מידע עדכני על העולם הערבי, דעות שונות המהלכות בו ובמיוחד אודות הצבאות שמעבר לגבול, החלטה המערכת לפרסם מד פעם רשמית ומאמרים שראו אור בכתונות הערבית. נסיון ראשון בפרסום חומר מסוג זה נעשה בחוברת 234-235, בה פרסמנו מאמר של מוקדם הית'ם אל-איובי. התגובות החיוביות שהגיעו אלינו מעורדות אותנו להמשיך בכך.

המאמר שבחרנו הפעם, מאת ראיד (רס"נ) בסין עוצ'ה, עוסק בהשוואה בין מערכות ההגנה האווירית של ארצות ערב לבין זו של ישראל. המאמר התפרסם בעיתון הלבנוני „אלג'מהוד" ב-15 לאוגוסט 1974.

המערכה

טגיות. גם עירק עשתה כברת דרך לא מבוטלת בתחום חיזוק הכושר של רשת הטילים המונחים שלה. היא השיגה, לאחר רונה, מברה"מ מספר סוללות טילים מדגם „סאם 2" ו„סאם 3" וסביר להניח שהיא תקבל גם סוללות מדגם „סאם 6". סעודיה החלה ב-1966 להקים רשת הגנה אווירית מתוחכמת, מצוידת בטיילים, ובציוד אלקטרוני מודרני מתוצרת בריטית ואמ-ריקנית. רשת זו אמורה להיות החזקה ביותר במזרח-התיכון ומפקחים עליה מומחים בריטיים ואמריקניים. רשת זו צוידה בטיילים מדגם Thunder Bird הבריטיים ובטיילי „הוק" אמריקניים משו-פרים.

ירדן השיגה ב-1969 טילים מונחים ברי-טיים מדגם „טייגר קאת". ברם משיקולים כספיים היא נאלצה לוותר עליהם ולהח-ליפם במטוסי „פ-5" האמריקניים, המסוג-לים לעמוד בפני מטוסי-הקרב הטוב ביותר, המופעל באזור המזרח התיכון.

גם לבנון ערכה חוזה עם חברה צרפתית להשגת טילים מונחים מדגם „קרוטל", אך נאלצה לוותר עליהם משיקולים כס-פיים וטכניים. לוב החלה להקים רשת הגנה אווירית מודרנית, אולם לא ידועים לנו דגמי הטילים, המרכיבים את הרשת. לפי המידע המצוי בידינו, מורכבת הרשת מטיילים רוסיים מדגם „סאם". זאת, נוסף לעובדה, כי האחראים הלוויים הביעו את התפעלותם מן הטיל הצרפתי מדגם „קרוטל".

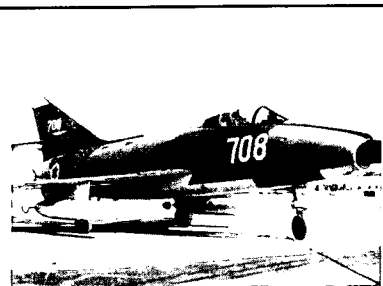
רשת ההגנה האווירית הישראלית
ישראל היטיבה בשנים, שקדמו למלחמת אוקטובר להפעיל את כוחותיה המזוינים, למימוש מטרותיה האסטרטגיות, כפי שנקבעו על-ידי הדרג המדיני. היא עשתה מספר צעדי ענק, כדי לפצות את עצמה

הדרך היחידה להשמדת חיל-אוויר עויין ולהוצאתו, סופית, מן המערכה היא: הת-קפת מטוסיו, כשהם נמצאים על הקרקע, בשדות התעופה שלהם. הנשק, המסוגל לממש זאת הוא המפציצים האסטרטגיים. ב-1964 ביקש נשיא מצרים המנוח, נאצר, מברה"מ לספק לו טילים מונחים נגד מטוסים, זאת בעקבות התחלת ביצוע השלבים האחרונים של מפעל „הסכר הגבוה". הוא עשה זאת כצעד של זהירות מפני התקפות אוויר פתאומיות, שחיל-האוויר הישראלי עלול לערוך. ברה"מ נענתה לבקשתו וסיפקה לו, באותה שנה, מספר סוללות טילים מונחים נגד מטוסים מדגם „סאם 2", המיועדים לפעול נגד מטוסים בגובה 25,000-60,000 רגל. אשר לסוריה, הרי היא לא השיגה טילי „סאם 2" קרקע-אוויר אלא בסוף 1966.

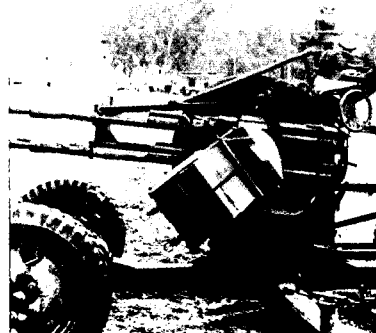
הן מצרים והן סוריה עברו ניסיון מר, במהלך מלחמת 1967, משום שנבצר מהן להכין את כוחות האוויר שלהם לרמה הד-רושה, המכשירה אותם לעמוד בפני חיל-האוויר הישראלי, ומשום שנכשלו בהקמת רשת הגנה, מתוחכמת ויעילה, המורכבת מטיילים מונחים נגד מטוסים.

לאחר מלחמת 1967 חוללו הכוחות המ-זוינים של מצרים מעין נס בתחום האר-גון מחדש, ההכנה והחימוש של יחידו-תיהם הלוחמות, ביבשה, בים ובאוויר, לרבות אמצעי ההגנה האווירית. לאחר 1970 הלכה סוריה בעקבות מצרים והשי-גה אותן הצלחות בתחום הכנת כוחותיה למלחמה.

מדינות ערביות אחרות חתרו, לאחר מל-חמת 1967, להצטיידות בטיילים מונחים נגד מטוסים. לאג'יריה יש עתה רשת קטנה של טילים מונחים, שגודלה מגיע ל„פוג", אשר מידותיו מפורזות סביב בירת לאג'יריה וסביב המטרות האסטר-

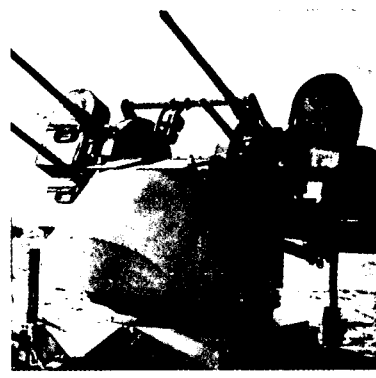
רשתות

ההגנה

האווירית

על המחסור בכוח-אדם, ממנו היא סובלת. היא ידעה כיצד לעמוד בפני אויביה המ-
קיפים אותה מכל צד, בנצלה, במידה
מירבית, את חילוקי הדעות ביניהם, את
ריבוי המפקדות הצבאיות הערביות, את
השוני במשטרים, באידיאולוגיה, בחימוש
ובעקרונות האימונים שלהם. אי-לכך נש-
ענה היא, בראש וראשונה, על איכות
הלוחם ועל טיב הנשק. כך חתרה היא
בהתמדה להשגת הנשק הטוב והלוחם
הטוב, בלא שים-לב להוצאות הכספיות
הגבוהות. מאז הקמתה, שאפה ישראל
להגיע לחיל-אוויר בעל יכולת, אפקטיביות
ועליונות. במשך כל שנות המאבק עדים
אנו לכך, כי היא יישמה את הדוקטרינות
הטובות ביותר והמוצלחות ביותר בתחום
הפעלת חיל אוויר, לשם הגשמת מטרותיה
האסטרטגיה של ישראל מבוססת מעיקרה
הדוקטרינות שקבע הגנרל האיטלקי הנודע
ג'וליו דוהט ב-1921, הנחשב לחלוץ
בקביעת הדוקטרינות, הנוגעות להפעלת
חיל-אוויר במערכה. דוקטרינות אלו אומצו
על-ידי רוב מפקדות חיל האוויר במדינות
המתקדמות, פרט לברכה"מ, יפן וסין.

האסטרטגיה הישראלית מבוססת מעיקרה
על ניהול מלחמות מנע, כל אימת שהתברר
לה, כי הערבים מתכוונים להתקיפה. במע-
רכות המנע שלה נשענה היא בעיקר על
חיל-האוויר ועל יחידות השריון שהן בעלות
כושר תנועה ותמרון גבוהים. דבר זה הוא
שהניע אותה, במשך השנים שקדמו למל-
חמת אוקטובר 1973, שלא להקדיש שימת-
לב לאמצעי הגנה אווירית, ואף לא להצי-
טייד במספר הדרוש של תותחים מודר-
ניים נגד מטוסים לטווח ארוך. כך נשארו
אמצעי ההגנה האוויריים שלה מוגבלים
ביכולתם, באפשרויותיהם ובחימושם. בעוד
שהיא נשענה, באורח עיקרי, על חיל-
האוויר המעולה שלה, כדי להבטיח את
ההגנה על עריה, ועל מקומות רגישים
אחרים היא הסתייעה גם במערכת הגנה
מבוססת על טילים מונחים מדגם „הוק“,
הממוקמים סביב המטרות הבאות:

- האזור המקיף את נמל חיפה ובית זיקוק הנפט.
- האזור המקיף את נמל-התעופה לוד ואת העיר תל-אביב.
- שדה-התעופה רמת-דוד באזור הצפון.
- שדה-התעופה עקרון באזור המרכז.
- שדה-התעופה חצרים באזור הדרום.
- שדה-התעופה קסטינה באזור הדרום.

- האזורים המקיפים את הכורים הגרעי-
ניים באזור דימונה ובאזור „בית
סוריק“ (נחל שורק).
- העמדות הצבאיות האסטרטגיות ב-
סיני, בגולן ובגדה המערבית.
- בסיסי המכ"ם העיקריים.
- כמו כן יש לישראל מספר תותחי נ"מ
ישנים, קלים ובינוניים, כמפורט להלן: —
- תותח בקוטר 20 מ"מ נגד מטוסים,
הטסים בגובה נמוך ועד גובה 4000
רגל.
- תותח קל בקוטר 30 מ"מ מסוג
„היספנו סואיזה“.
- תותח בינוני בקוטר 40 מ"מ מסוג
„ל. 70 בופרס“ המונחה באמצעות
מכ"ם נגד מטוסים, הטסים בגובה
נמוך ובינוני 50—10,000 רגל.
- כלי נשק אלה „מכוסים“ על-ידי רשתות
ומגננוני מכ"ם, נייחים וניידים, הממוק-
מים לאורך המדינה ולרוחבה. מטוסי-
הקרב, עליהם הוטל לחזק ולסייע את פעו-
רות אמצעי ההגנה האווירית בישראל, הם
מטוס ה„מיראז' 3 סי“, מטוס ה„פאנטום“
וכן מטוס ה„סופר מיסטר בי. 2“. כמו כן
מסוגלת ישראל, בעת הצורך, לקדם את
מטוסי הקו השני להגנה על המדינה,
בהסתמכה על מומחיות טייסיה ועל כוש-
רם הקרבי הטוב.

מגננוני ההגנה האווירית במצרים ובסוריה

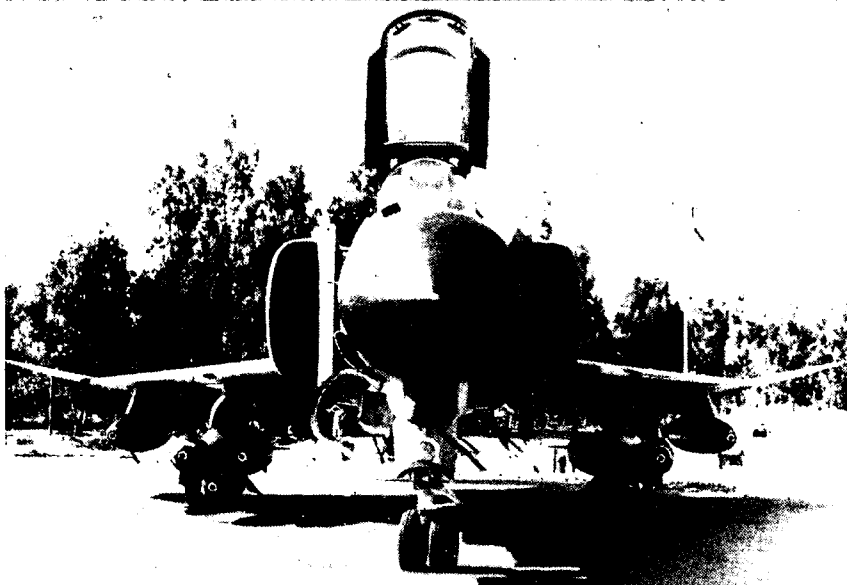
מלחמת אוקטובר 1973 הבליטה את חשי-
בות הטילים המונחים בלחימה. מלחמה זו

גם חשפה את נקודות החולשה של המטוס
ואת אפשרות הפגיעה בו על-ידי אמצעי
ההתנגדות מן הקרקע. הן מצרים והן
סוריה הפתיעו את העולם בעוצמת האפק-
טיביות של רשתות ההגנה האווירית
שלהן.

הופעת הטילים המונחים והשימוש בהם
בהיקף זה ובדיוק כזה, היוו הפתעה לכל
מומחי הצבא בעולם. מגננוני ההגנה
האווירית הערבית הצליחו, בשתי המדי-
נות, בשלבים הראשונים של מלחמת
אוקטובר, להפיל את המטוסים הישראליים,
דבר שהניע את שר ההגנה הישראלי
להפסיק את הגיחות מעל האזורים הנמצ-
אים בשליטת הטילים הערביים. זאת, עד
אשר יטופל המצב על-ידי המפקדה היש-
ראלית, אשר ראתה צורך לרכוש את
ההפצצות מן האוויר ולכוונן נגד בסיסי
הטילים בגולן. כתוצאה מכך נפלו מטוסים
ישראליים רבים.

מצרים וסוריה הקימו שתי רשתות מתוח-
כמות וחזקות של טילים מונחים מדגם
„סאם 2“, המיועדים לגובה רב —
10,000—60,000 רגל; „סאם 3“, המיו-
עדים לגובה בינוני—5,000—25,000 רגל;
„סאם 6“, המיועדים לגובה נמוך ובינוני
— 2,000—20,000 רגל; ו-„סאם 7“, או
כפי שידוע בשם „סטלה“. טיל זה הוכנס
לשימוש כללי ביחידות החי"ר. הוא מופעל
על-ידי חייל החי"ר נגד מטוסים, הטסים
בגובה נמוך מאוד: פני הקרקע — 3,000
רגל.

רשת הטילים המונחים במצרים הקיפה
200 סוללות, אשר מוקמו בקווי הלחימה,

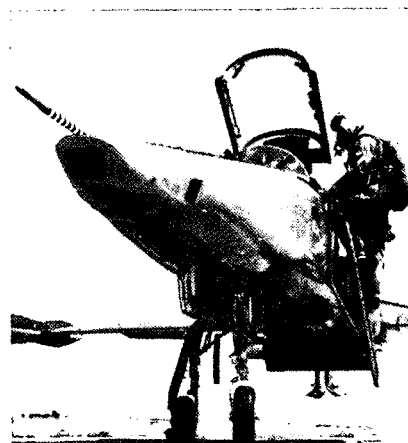

שלאחר המלחמה, פתיחותה כלפי המחנה הערבי ונסיונותיה להשיג נשק ממקורות מערביים בכלל ואמריקניים בפרט — יהיו להם, בעתיד הנראה לעין, השלכות חיוניות על המאבק הערבי-ישראלי. גם מדיניות ההתקרבות הקיימת בין מצרים, סוריה, סעודיה, ירדן, כווית ומדינת הנסי-כויות הערביות; וכן המאמצים המושקעים עתה לשיפור היחסים של מדינות אלו עם עירק ועם יתר המדינות הערביות — יוליכו, ללא ספק, לתוצאות המיוחלות ויחזקו, במידה רבה, את כושר הלחימה של הערבים.

ישראל חשה, במלחמה האחרונה, ביעילות הטילים המונחים הטקטיים נגד מטוסים הטסים בגובה נמוך. אי-לכך פנתה היא, לאחר המלחמה, לארה"ב כדי להשיג טילים, המסוגלים ליירט מטוסים, הטסים בגובה נמוך. ארה"ב סיפקה לה טילים „צ'אפארל" נגד מטוסים ללא טייס. כן השיגה ישראל את טיל „רד-אי", הדומה לטיל „סאם 7" בו משתמש חייל החי"ר. המפקדה הישראלית עמדה, בזמן החרפת הלחימה, בפני נסיון מר, שעלה לה במחיר גבוה מאוד. אי-לכך התעניינה ישראל בצידוד לשיבוש אלקטרוני, אשר ימעט, ללא ספק, את האבידות במטוסים. ציוד מודרני ומתוחכם זה הקטין את אבידות ישראל במטוסים, בשלבי הלחימה האחרונים.

מן הראוי לומר, כי ארה"ב עשתה כברת דרך גדולה בתחום ייצורו של ציוד זה. לפיכך ריכזה ישראל את מאמציה כדי להשיג את הציוד הטוב והיעיל ביותר מבין כלים אלו. ישראל מקווה לספל בכל עימות חדש בבעיית הטילים המונחים ובסכנה שהם טומנים למטוסי. דעתה נתונה לכך במידה רבה.

ככל שייאמר, הרי רשתות ההגנה הערביות עולות על אמצעי ההגנה האווירית הישראלי, בלית, בכמות ובאיכות. רשתות אלו מוסיפות עוצמה וחוסן מיום ליום. יתירה מזו: כושר הטייסים הערביים נמצא בהתקדמות רצופה. המפקדות הערביות הבינו את חשיבות המטוסים והטילים המונחים במערכה. אי-לכך ממשיכות מפקדות אלו בצידוד יחידותיהן הקרביות בכלים המודרניים ביותר, בלא לשים לב להוצאות הגדולות. מדיניות הפתיחות וההסכמה הערבית השיגה את מטרותיה. תוצאות אלו החלו להתגלות באורח הדרגתי.

המדינה הבולטת ביניהן היא סעודיה, אשר ערכה חוזים עם חברות בריטיות ואמריקניות, להקמת רשת הגנה מודרנית, ש„תכסה" את כל המרחב האווירי שלה. גם עירק פועלת להקמת רשת חזקה ויעילה מעל אדמותיה. מאמצים אלו יחזקו, ללא ספק, את כושר הלחימה הערבית, ההגנתית וההתקפית. מצרים וסוריה חיזקו את רשתות ההגנה, המוקמות על אדמותיהן. סוכנויות הידיעות מסרו, לאחרונה, כי סוריה קיבלה להק של מטוסי „מיג 23" מודרניים. מטוס זה יחזק פי כמה את הכושר ההגנתי וההתקפי של סוריה בהשוואה לעבר ויאפשר בעתיד לחיל-האוויר הסורי לתקוף בעומק הישראלי. יתירה מזו: מדיניות מצרים

בתעלה וסביב מטרות אסטרטגיות, נמלים וערים ראשיות, מפקדות, מחנות-צבא עיקריים, שדות-תעופה, מפעלים וה„סכר הגבוה". רשת הטילים שבסוריה הקיפה 60 סוללות, שמוקמו סביב דמשק, קוי הלחימה, והמטרות האסטרטגיות. שתי רשתות אלו נחשבות לגדולות ולחזקות ביותר מבין רשתות הטילים המונחים נגד מטוסים, המוקמות במדינות העולם השלישי. אין עולות עליהן אלא רשתות הטיילים בברה"מ, בארה"ב, בבריטניה, בצרפת, בשבדיה ובסין. יש להביא בחשבון את העלויות, שיש למדינות תעשייתיות אלו, בטילים מונחים ובטילים אסטרטגיים בין-יבשתיים, המכוונים נגד טילים מונחים. רשת הטילים במצרים ובסוריה מחזקות על-ידי כמה תותחים מודרניים נגד מטוסי, הכוללים את הדגמים הבאים:

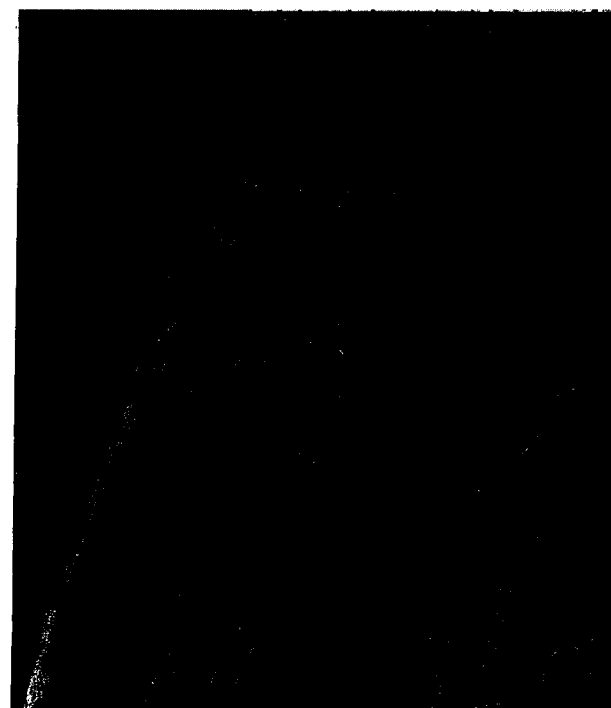
1. תותח רוסי מתנייע, בעל ארבעה קנים, מונחה באמצעות מכ"ם (מדגם „זי.סיו." בקוטר 23 מ"מ) נגד מטוסי, הטסים בגובה נמוך: פני הקרקע — 10,000 רגל.
2. תותח רוסי מתנייע דו-קני מדגם „זי.סיו." בקוטר 57 מ"מ.
3. תותח רוסי „ז.ביו.", בעל ארבעה קנים, בקוטר 14.5 מ"מ, מותקן על בסיס נייד, הנגרר על-ידי משאית צבאית.
4. תותח רוסי „מ. 38-39", בקוטר 37 מ"מ נגרר.
5. תותח רוסי נגרר, בקוטר 85 מ"מ — לגובה רב.
6. תותח רוסי נגרר, בקוטר 100 מ"מ — לגובה רב.

למגננוני ההגנה האווירית מסייעים להקים של מטוסי קרב-יירוט מדגם „מיג 21 פ."; „מיג 21 ב.פ.", „מיג 21 מ.פ." וזאת נוסף לרשת יעילה של מגננוני מכ"ם, המיועדים לתת התראה מוקדמת והממוקמים באדמות מצרים וסוריה. המפקדות הצבאיות במצרים ובסוריה השקיעו מאמצים גדולים מאוד, עד שמגננוני ההגנה האווירית שלהן הגיעו לרמה גבוהה העולה על זו של ישראל.

כפי שצויין קודם, לא הצטמצמה הקמת רשתות ההגנה האווירית היעילה על מצרים וסוריה בלבד. ישנן מדינות ערביות אחרות שהלכו באותו כיוון, והחלו להקים מגננונים יעילים להגנה אווירית על אדמותיהן.

קרב ארסוף

מנחם שריד

שלא נכבשה, נעשתה עתה מרכוס של שרידי הצלבנים בראשות מלכם, גי דא ליסיניאן.

זה היה הרקע לתחילתו של מסע צלב נוסף (השלישי במספר) בהשתתפות הקיסר פרידריך בארברוסה (שטבע בדרך), ריצ'רד הראי (לב-הארי), מלך אנגליה, ופיליפ אוגוסט ה-2, מלך צרפת. לאחר כיבוש עכו מידי המוסלמים פרץ ריב בין המלך הצרפתי למלך האנגלי ופיליפ אוגוסט חזר לארצו.

ב-22 ביולי 1191 יצא הכוח הצלבני, בפיקודו של ריצ'רד לב-הארי, מעכו דרומה. ההתמודדות בינו לבין הכוח בהנהגתו של צלאח א-דין היתה בלתי-נמנעת, כיוון שמטרתו המוצהרת של ריצ'רד לב-הארי היתה לחזור ולכבוש את ירושלים.

הכוח המוסלמי עקב בזהירות אחר תנועותיו של צבא הצלבנים, כשכל צד מקוה שיריבו ישגה במהלך כלשהו. שגיאתו של ריצ'רד לב-הארי עלולה היתה להיות — פיצול כוחותיו. פיצול כזה יכול היה להתהוות כתוצאה משיקול מוטעה של המצביא בקביעת סדר התנועה או בבחירת נתיב התנועה (שטח הררי), או מחמת חוסר משמעת בגייסות, בעת מסע או מרדף.

שגיאתו של צלאח א-דין עלולה היתה להיות — הסתערות על כוחותיהם הערוכים של הצלבנים, שתביא ליצירת מגע חזיתי בין הפרשים הקלים של צבאו לבין האבירים הרכובים, עוטי השריון, של הצלבנים. במשך שנה תמימה (מאוגוסט 1191 ועד נובמבר 1192, פרט לשלושה חודשי החורף) נעו הצבאות, כשכל אחד מן המצביאים ממתיך לשגיאות יריבו, או מנסה להפילו בפח. במשך כל אותה שנה נחרבה הארץ בפקודת צלאח א-דין ותושביה אולצו לפנותה, כדי למנוע מן הצלבנים להיאחו בה.

ריצ'רד חייב היה לבחור בזהירות את נתיב התנועה ולבנות בקפידה את סדר התנועה. הוא החליט לנוע לאורך החוף, כשהספקתו מובטחת מן הים ואין הוא צריך להפריש מכוחותיו המוגבלים לאבטחת ציר ההספקה והפינוי. הכוח נע כשהוא מאורגן בחטיבות, אשר כל אחת מהן כוללת רגלים ופרשים.

בשנת 1191 היה מצבה של הממלכה הצלבנית בארץ-ישראל עגום למדי. „מלכות ירושלים“ * נוסדה עלידי המחנה ששרד ממסע-הצלב הראשון בשנת 1099, וחולשותיה הפנימיות והחיצוניות נתגלו כבר מעת לידתה. לאחר כיבוש ירושלים כבשו הצלבנים מספר ערים בפנים הארץ (בית-לחם, יריחו, שכם, בית-שאן, טבריה) ופנו אחר-כך לכיבוש ערי החוף. כיבושן של ערי החוף נמשך עשר שנים (1100—1110) ובו נכבשו הערים חיפה, ארסוף, קיסריה, עכו, בירות וצידון. כיבוש הנמלים של איזור החוף הקל את חידושם של הקשרים הצבאיים והמסחריים אל אירופה. ערי הנמל שימשו מרכזי העיקריים של הישוב הצלבני, שעד סוף קיומו לא היכה שורשים בתחום החקלאי.

אולם, כאמור, ממלכת ירושלים התלבטה בבעיות פוליטיות קשות: א. בהיותה המדינה הצלבנית החשובה ביותר נאלצה להיכנס, מזמן לזמן, לסבך בעיותיהן של המדינות הצלבניות האחרות. ב. שכנותה של מצרים העוינת. ג. שכנותה של דמשק — שיצרה את בעיית הגבולות המזרחיים והצפון-מזרחיים של הממלכה הירושלמית.

מצבה של הממלכה הירושלמית החמיר, משנעשה צלאח א-דין שליטה של מצרים וסוריה. צלאח א-דין היה קצין כורדי בשי-רותו של גור א-דין, האמיר של סוריה, ועם מותו של האמיר נעשה לסולטן של מצרים וסוריה. נסיונותיו לתקוף את ממלכת הצלבנים החלו עוד בחייו של גור א-דין ולבשו צורה של פעולה מתוכננת עם מותו, כשתקף את עזה, כבש את רמלה, שם מצור על לוד והגיע עד לארסוף. אך בקרב גור נחל תבוסה מידי באלדוין ה-3. ב-1183 התאווש, כבש את בית-שאן וזרעין, שם מצור על פרח והחריב את שכם, שומרון ויזרעאל. שיא מבצעיו היה קרב חיטין (1187), בו נחלו הצלבנים תבוסה ניצחת. בעקבות קרב זה נכנעו כמעט כל ערי הצלבנים ומב-צריהם בפני צלאח א-דין, לרבות ירושלים הבירה (1187). צור,

* כך נקראו כלל הנסיכויות הצלבניות בארץ-ישראל.

קדימה, וזו של התגבורת הנעה לאחור. זאת ועוד, תנועה לאחר של חלק מן הכוח היתה עשויה לעורר תחושה של נסיגה ולסחוף אחריה חלקים נוספים עד לאבדן השליטה ולהתפוררות הטור כולו.

נקודה זו סמוך לארסוף סיפקה, איפוא, את ההזדמנות הטובה ביותר לצלל א־דין לפצל את כוחותיו של ריצ'רד ולהכריעם. אך ריצ'רד נכון היה להתמודד באתגר זה. הוא העריך אל נכון את הסכנות הצפויות לכוחותיו, ועל־כן נקט את כל האמצעים להבטיח כי הטור הנע של כוח הצלבנים יתמיד בתנועתו המלוכדת ויתגונן תוך כדי תנועה. ריצ'רד הבין כי הקרב שעתיד להתחולל יהיה מבחן ליכולת השליטה שלו בכוחותיו — אך בה בשעה גם מבחן ליכולת השליטה של צלל א־דין בכוחותיו שלו. ספיגת ההתקפה והמשך התנועה תוך שמירה על ליכוד הכוח הצלבני יאלצו את צלל א־דין להרחיב את גזרת ההתקפה על פני כל הטור הצלבני; כאשר ייווצר מגע לאורך הטור כולו תהא למצביא האנגלי הזדמנות להנחית מכת־נגד על־ידי הפרשים הצלבנים — התקפה שעשויה להכריע את הכוח המוסלמי בקטע שבין נתיב התנועה והיער.

לפני התנועה לארסוף נתן ריצ'רד לכוחותיו מנוחה בת יום אחד ברצועה שבין החוף לבין רכס הקורקר המערבי של עמק החוף (כנראה — במקום בו נמצא היום „מכון וינגייט“), כשהוא מוגן מפני התקפת־פתע על־ידי ביצות נחל פולג שמ־עבר לרכס. בבוקר 6 או 7 בספטמבר 1191 החל המחנה הצלבני לנוע לעבר ארסוף, כשהוא ערוך בצורה קפדנית במיוחד: אבירי המסדרים, מיטב כוחותיו של ריצ'רד לב־הארי והממושמים שבהם, היוו את החלוץ ואת המאסף.

הטמפלרים (אבירי מסדר ההיכל) היו חיל החלוץ; אחריהם נעו כוחותיו של ריצ'רד — הברטונים, אנשי אנוז, אנשי פואטו (עליהם פיקד מלך ירושלים, גי דאָ ליסיניאן, איש פואטו, ואליהם נספחו הברונים של מלכות ירושלים הצלבנית שתמכו בו), הנורמנים והאנגלים; אחריהם — הכוחות הצרפתיים; ובמאסף נעו האבירים ממסדר ההוספיטל. הרוזן אנרי משמפיין הופקד על התצפית לאורך שולי היער; מלווה על־ידי הדוכס איג (הוגו) מבורגונדי, נע הלוח ושוב לאורך השדירה, כדי לשמור על ליכודה. חצוצרנים שנקבעו ביחידות השונות נצטוו,

אביר צלבני

בצד היבשה נעו הרגלים — דורכי קשת ורומי קשת, ולצדם נושאי הצינה, מוכנים ליצור מייד חומת מגן מצירוף הצינות. בצד הרגלים, לכיוון הים, רכבו הפרשים ועל החוף עצמו נעה שיירת המטען. הצעדה היומית היתה קצרה, כדי שלא להתיש את הרגלים שנעו במלוא חימושם; בכל נקודת חוף, שהתנאים איפשרו זאת, דאג ריצ'רד לתספוק גייסותיו ולמנוחתם.

בתחילת התנועה ניסה צלל א־דין להניע את ריצ'רד להפעיל את אביריו נגד פשיטות פגע־וברח בצורה של מטר חצים מיחידות פרשים קלים על הטור הנע. פשיטות אלו לא יכלו לגרום אבידות לרגלים או לאבירים עוטי השריון, אך הסבו פגיעות רבות לסוסים. אולם ריצ'רד לא התפתה ושמר על ליכוד כוחותיו.

חשיבותה של משמעת התנועה נתגלתה כבר בתחילת המסע. בין שתיים מחטיבות הצלבנים לבין הגוף העיקרי נוצר פער רחב דיו, וצלל א־דין ניסה לבודדו; אך ריצ'רד הבחין במתרחש בעוד מועד ונחלץ בעצמו להדיפת הכוח ולסגירת הפער.

בעוד כוחותיו של ריצ'רד לב־הארי מתקדמים מעכו דרומה, לאורך החוף, נע עיקר כוחו של צלל א־דין לעבר קיימון (יקנעם). יתכן שצלל א־דין העריך, שריצ'רד ינסה לנוע לעבר ירושלים, מטרתו הברורה, בדרך הקצרה, ויתכן שניסה למשוך אותו בעקבותיו לדרך זו. מכל מקום, ריצ'רד המשיך לנוע עם צבאו, בעקביות ובאטיות לאורך חוף הים.

ההתנגשות המצופה אירעה סמוך לארסוף, לאחר תנועה של כ־100 ק"מ מעכו במשך 15 יום. בנקודה זו התקרב יער השרון אל החוף במידה כזו, שגותר מעבר צר בינו לבין הים, בלי שכוח אשר ינוע במעבר זה יהיה מסוגל לפתח את עוצמתו. היער נתן גם מסתור מתאים לכוחות האורבים לשדירה הנעה, ועשוי היה לחסוך מהם את ההיחשפות בעת תנועה למגע.

צלל א־דין ידע, כי גם במקום זה, שנבחר והוכן על־ידו, מותנים סיכוייו להכריע את הכוח הצלבני ביכולתו לפורר את אחדות הטור הנע. צלל א־דין נקט, איפוא, תכסיס מחוכם: כוחותיו היו ערוכים בשולי היער, במקביל לציר התנועה של הטור הצלבני; אולם מחץ התקפתו נועד לנחות על גוש המאסף בלבד. כל תגובה של הצלבנים — פרט לספיגת המכה תוך הבלגה, והתמדה בתנועה בטור מלוכד — היתה גורמת להתפוררות הכוח הצלבני; כך היתה ניתנת בידי צלל א־דין הזדמנות להנחית התקפה כללית ולהשיג הכרעה. נבחון את אפשרויות־התגובה האחרות של הכוח הצלבני ואת תוצאותיהן הצפויות:

○ עצירת המאסף כדי להתארגן לקראת ההתקפה היתה מבודדת אותו מן הגוף העיקרי של הכוח הממשיך בהתקדמותו וחורצת את דינו. עתה היה בוודאי מגיע תור ההתקפה על זנב הטור הממשיך בהתקדמותו — וכך הלאה; מדי פעם היה צלל א־דין „נוגס“ במאסף־התורן, מבודדו ומחסלו.

○ התקפת־נגד של המאסף היתה יעילה רק בקטע הקצר שבין ציר התנועה והיער. ביער עצמו אין ביכולתה של שיירת הפרשים המסתערת לשמור על ליכודה, ובהתפוררותה בין העצים הופכים סוסייהם של האבירים עוטי השריון טרף קל לחצי הפרשים הקלים; האבירים שסוסייהם כרעו תחתם מאבדים את יכולת הלחימה והתנועה ודינם נגזר.

○ החשת תגבורת מן הגוף העיקרי אל עבר המאסף היתה משבשת את הטור הצלבני, שכן בנתיב בתנועה הצר היו נעות בעת ובעונה אחת שתי שדירות — זו של הכוח העיקרי, הנעה

האנגלים שבמרכזו הטור ועל הטמפלרים שבראשו יצירת מגע עם הפרשים הקלים מצבא צלאח א-דין. גם בשלב זה עדיין יכול היה צלאח א-דין לזכות בניצחון לוא הצליח לשבש את תנועת האבירים הצלבנים במרדף ולהתארגן במהירות למכת-נגד. אך ריצ'רד היה ער לסכנה האורבת לו, וכאשר פרשיו הרודפים איבדו מגע עם האויב הנסוג (הפרשים הקלים המוסלמים היו מהירים מן האבירים-הרכובים, עוטי השריון), עצר אותם ואיגן את שורותיהם מחדש, כך שהתקפת-הנגד הבלתי-נמנעת של פרשי צלאח א-דין נתקלה שוב במערך מאורגן, שעליו לא היו מסוגלים לגבור. תהליך זה נשנה פעם נוספת לפני שצלאח א-דין פקד על נסיגה לעומק היער.

★

הניצחון בקרב ארסוף נזקף לזכותו של ריצ'רד לב-הארי; אבי-דוד צבאו של צלאח א-דין היו חמורות ואילו בצבאו של ריצ'רד היו האבידות קלות; נפל בקרב רק אביר אחד בעל שם, שכנראה התמיד בהתקפה בהתלהבות רבה אך ללא שיקול-דעת מספיק (הנופלים מבני המעמדות האחרים כלל לא נחשבו, כמקובל באותה תקופה).

בסופו של דבר נסתיים מסעו של ריצ'רד לב-הארי בארץ-ישראל בחוזה שלום עם צלאח א-דין, בו ניתנה הכרה לגבולותיה של המדינה הצלבנית החדשה ונקבעה זכותם של הנוצרים לעלות לירושלים, ללא תשלום.

לפי סימן מרכזי שיינתן על-ידי ריצ'רד, לתת את האות להת-קפה הכללית של הפרשים. עם מתן האות יסתערו הפרשים באחת דרך שורות הרגלים לאורך השדירה כולה, יכו במוסלמים התוקפים וישמידום ללא אפשרות לחמוק ולהסתלק. עד מהרה נתון היה המשמר העורפי של ההוספיטלארים בהת-קפה גוברת של פרשים-קשתים; בחסותם נראה עיקר כוחו של צלאח א-דין מתארגן בשולי היער. במהלכה של ההתקפה הסבו, אמנם, רומי-הקשת הצלבנים אבידות ניכרות לכוח התוקף, אך רבים מסוסייהם של ההוספיטלארים נפגעו, ומפקדיהם תבעו מריצ'רד היתר לתקוף את הפרשים הקלים של צלאח א-דין. ריצ'רד לא הסתפק בהדיפה גרידא של הכוח המוסלמי התוקף. הוא שאף לניצחון מכריע; ניצחון כזה יושג רק אם התקפת-הנגד תונחת לאחר שכל הכוח המוסלמי יצור מגע הדוק עם השדירה הצלבנית לכל אורכה. ריצ'רד השהה, איפוא, את פקודתו להתקפת-נגד, וציווה על ההוספיטלארים להמתין לאות. הלחץ על ההוספיטלארים הלך וגבר, עד שלא יכלו עוד להבליג ופרצו להתקפה דרך שורות הרגלים, זמן קצר לפני שריצ'רד היה מוכן לתת את האות להתקפה כללית של הפרשים. השהיה נוספת בפקודת ההתקפה היתה עשויה ליצור אותו פער בין הכוחות, שהמוסלמים כה ציפו לו. לריצ'רד לא נותרה ברירה, אלא להורות על התקפת פרשים כללית. אך בעוד אשר בערפו של הטור היכו ההוספיטלארים באויביהם מכה רבה — וגם הצרפתים שהיו סמוך להם לא טמנו ידם בצלחת — קשתה על

(המשך מעמ' 19)

סיכום

ראיה זו של התמורה שחלה מאז שנת 1964, שהיא אגב גם השנה בה פורסמה „האמנה הפלשטינאית“, ושל משחק המעצ-מות במזה"ת אשר הכריע את הכף יותר מאשר כל גורם אחר לטובת התגבשותה של ישות מדינית פלשטינאית, ממחישה כי הסוגיה הפלשטינאית טומנת בחובה סכנות חמורות ביותר לעתיד. אין פירוש הדבר כי ניתן להתעלם מהבעיה הפלש-טינאית.

בהקשר זה מן הדין לזכור כי הגם שהחלטה 242 מ-22 בנובמבר 67 — המהווה תשתית של החלטת מועצת הבטחון 338 מ-22 אוקטובר 73, ובסיס למו"מ על הסדרים של שלום בין ישראל ומדינות ערב — מעניקה לשאלה הפלשטינאית מהות של בעיית פליטים ולא של בעיה לאומית, הרי שהתפתחה במערכת הבינלאומית הכרה המפרשת אחרת את ההחלטה וסעיפיה. בהסכימה להכליל בהודעות המשותפות שלה עם ברה"מ ומצרים סעיף המכיר בקיומו של „עם פלשטינאי“ בעל „אינטרסים לגיטימיים“ ומעמד שווה ליתר עמי האזור, נתנה ארה"ב ידה לפירוש מחמיר יותר, המתקרב לעמדה הסובייטית והערבית של החלטת מועצת הבטחון 242 מ-22 בנובמבר 1967; אם נוסיף זאת לאותם פירושים שהממשל של ניקסון נתן בתכ-ניותיו משנת 1969 לגבי סוגיית הנסיגה, נמצא כי ארה"ב מתק-רבת בדעותיה הרבה יותר לעמדות היריב מאשר לעמדות שלנו

בשתי השאלות המהותיות של כל הסדר: הנסיגה והפליטים (הבעיה הפלשטינאית).

בתנאים אלה צריך לבדוק את התועלת בניהול מ"מ מדיני להסדרת השאלה הפלשטינאית הן עם ירדן והן עם גורמים פלשטינאים כלשהם, וזאת: —

- עם ירדן לא יועילו תוצאותיו של מו"מ כזה לפתרון הבעיה, באשר למלך חוסיין אין מגדט לטפל בסוגיה זו לבדו, מצד אחד, והוא בעצמו הכיר, מצד שני, בזכותו של עראפת לטפל בחלקה של הבעיה שלא בשליטת ירדן — היינו ברצועת עזה, ביתר המדינות הערביות ובתוך הגבול הירוק.

- עם הפלשטינאים לא ניתן לקיים מו"מ מדיני בתנאים של העדר מנהיגות אחראית בקרב האוכלוסיה הרחבה המישבת את יהודה ושומרון ורצועת-עזה, ושל התמקדות השליטה על המימסד המדיני בידי ארגוני מחבלים נעדרי כוח, השפעה ושליטה על האוכלוסיה הפלשטינאית עצמה, אשר המוטיבציה המוצהרת שלהם היא חיסול מדינת ישראל.

מצב זה מחייב בחינה ולימוד של העמדות והאפשרויות כדי לקבוע מדיניות ישראלית בסיסית ומקיפה לשאלה הפלשטי-נאית לקראת מו"מ ענייני לקידום הסדרים וטיפול בבעיה מסובכת ומורכבת זו.

